

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

BURSA'DA YAŞAYAN AHİSKA TÜRKLERİNDE
DİNİ YAŞANTI VE DİN EĞİTİMİ

Cihangir SÜLEYMAN

148102011069

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU

KONYA - 2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	CİHANGİR SÜLEYMAN
	Numarası	148102011069
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ / DİN FELSEFESİ
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU
	Tezin Adı	BURSA'DA YAŞAYAN AHISKA TÜRKLERİNDE DİNİ YAŞANTI VE DİN EĞİTİMİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan "Bursa'da Yaşayan Ahıska Türklerinde Dini Yaşantı ve Din Eğitimi" başlıklı bu çalışma 15/11/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Mustafa TAVUKÇUOĞLU	
2	Prof. Dr.	Hayri ERTEN	
3	Doç. Dr.	Osman Zahid ÇİFÇİ	

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
---	--	---

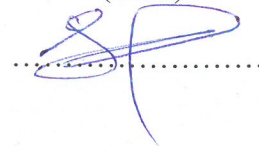
BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Cihangir SÜLEYMAN		
	Numarası	148102011069		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı / Din Eğitimi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU		
Tezin Adı	BURSA'DA YAŞAYAN AHISKA TÜRKLERİNDE DİNİ YAŞANTI VE DİN EĞİTİMİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Cihangir SÜLEYMAN

(İmza)

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

Öğrencinin	Adı Soyadı	Cihangir SÜLEYMAN		
	Numarası	148102011069		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı / Din Eğitimi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU		
Tezin Adı	BURSA'DA YAŞAYAN AHISKA TÜRKLERİNDE DİNİ YAŞANTI VE DİN EĞİTİMİ			

ÖZET

Bu çalışmada Ahıska'nın ve Ahıska Türklerinin tarihi ve geçmişten günümüze gelen süreçleri de araştırılmıştır. Bunun yanı sıra Ahıska Türklerinin 1944 Orta Asya'ya sürgün edilmesi, Ahıska'nın ele geçirilmesi, Ahıska Türklerinin Fergana bölgesinde yaşadıkları sıkıntılar ele alınmıştır. Ayrıca Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinin yerleşim bölgesi, nüfusları, Bursa'daki Ahıska Türklerinin sosyal ve kültürel yapısı incelenmiştir. Yine dünyada ve Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinin dini eğitim ve dini hayatları yani; sünnet merasimi, ölüm ve yas merasimi, millî giyim stili, millî mutfak zenginliği, folklor- dualar, şiirler ve atasözleri ele alınmıştır. Bursa'da Ahıska Türklerinde ailede din eğitimi, cami ve mescitlerde (Bursa ili örneği) din eğitimi, medya iletişim araçları ve din eğitimi ve Bursa Ahıska Türklerinde ahlak, Bursa Ahıska Türklerinde inanç ve Bursa Ahıska Türklerinde ibadet konuları araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahıska, Bursa, Ahıska Türkleri, Din, Eğitim ve Din Eğitimi.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Öğrencinin	Name Surname	Cihangir SÜLEYMAN		
	Student Number	148102011069		
	Department	Department of Philosophy and Religious Studies / Religious education		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU		
Title of the Thesis/Dissertation	RELIGIOUS LIFE AND RELIGIOUS EDUCATION OF AHISKAN TURKISHES WHO ARE LIVING IN BURSA			

SUMMARY

In this study, the history of the Ahıska and Meskhetian Turks and the processes from past to present are also investigated. Besides, the exile of Meskhetian Turks to Central Asia in 1944, the seizure of Ahıska and the problems of Meskhetian Turks in Ferghana region were discussed. In addition, the population of Ahıska Turks living in Bursa, their population, social and cultural structure of the Ahıska Turks in Bursa were examined. The religious education and religious life of the Ahıska Turks living in the world and Bursa; circumcision, death and mourning, national dress style, national culinary richness, folklore-prayers, poems and proverbs. Religious education in the family of Ahıska Turks in Bursa, mosques and masjids (the example of Bursa province) religious education, media communication tools and religious education and morality in Bursa Ahıska Turks, belief in Bursa Ahıska Turks and worship in Bursa Ahıska Turks were investigated.

Keywords: Ahıska, Bursa, Ahıska Turks, Religion and Religious Education.

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	i
BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
SUMMARY	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	1
3. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI	1
4. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI.....	2
5. ARAŞTIRMAYLA İLGİLİ KAVRAMLAR.....	2
5.1. Din.....	2
5.2. Eğitim.....	4
5.3. Din Eğitimi.....	6
5.4. Dinî Yaşayış.....	8
BİRİNCİ BÖLÜM.....	9
AHISKA İSMİ, AHISKA TARİHİ VE BURSA'DAKİ AHISKA TÜRKLERİ	9
1.1. MENŞE İTİBARIYLA AHISKA İSMİ.....	9
1.2. AHISKA'NIN COĞRAFİ KONUMU	10
1.3. AHISKA BÖLGESİNİN İSLÂM'LA TANIŞMASI.....	12
1.4. AHISKA TARİHİNE KISA BİR NAZAR.....	13

1.4.1. Rusların Ahıska Bölgesini Ele Geçirmesi.....	17
1.4.2. Ahıska Sürgününün Arka Planı, Sürgün ve Sonrası	21
1.4.3. Fergana Olayları ve Sonrasında Yaşanan Sıkıntılar	29
1.5. BURSA'DA YAŞAYAN AHISKA TÜRKLERİ	31
1.5.1. Osmanlı Döneminde Bursa'ya Yapılan Göçlere Kısa Bir Nazar.....	31
1.5.2. İskân Kanunu ve Türkiye'ye Yapılan Göçler	32
1.5.3. Ahıska Türklerinin Bursa'da Yerleşim Bölgeleri ve Nüfusu	34
1.5.4. Bursa'daki Ahıska Türklerinin Sosyal ve Kültürel Yapısı	38
İKİNCİ BÖLÜM	40
BURSA AHISKA TÜRKLERİ'NDE DİN EĞİTİMİ VE DİNİ HAYAT	40
2.1. AHISKA TÜRKLERİ'NDE KÜLTÜR VE DİN	40
2.1.1. Düğün Merasimi	40
2.1.2. Sunnet Merasimi	41
2.1.3. Ölüm ve Yas Merasimi	42
2.1.4. Millî Giyim Stili.....	43
2.1.5. Millî Mutfak Zenginliği	44
2.1.6. Folklor (Halkbilimi).....	45
2.1.6.1. Dualar	46
2.1.6.2. Şiirler	48
2.1.6.3. Atasözleri	54
2.2. BURSA AHISKA TÜRKLERİ'NDE DİNİ EĞİTİM VE DİNİ HAYAT	56
2.2.1. Bursa Ahıska Türklerinde Ailede Din Eğitimi	56

2.2.2. Cami ve Mescitlerde Din Eğitimi (Bursa İli Örneği).....	57
2.2.3. Medya İletişim Araçları ve Din Eğitimi	60
2.2.4. Bursa Ahıska Türklerinde Ahlak	62
2.2.5. Bursa Ahıska Türklerinde İnanç	66
2.2.6. Bursa Ahıska Türklerinde İbadet.....	76
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA	86
ÖZGEÇMİŞ.....	95

KISALTMALAR

- a.g.e.** : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
a.g.md. : Adı geçen madde
bkz. : Bakınız
bsk. : baskı
byy. : Baskı Yeri Yok
C. : Cilt
cc. : Celle Celâluhû
çev. : Çeviren
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
İFAV : İlahiyat Fakültesi Vakfı
İLAM : İlmî Araştırmalar Merkezi
İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi
s. : Sayfa
s.a.v. : Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
ss. : Sayfa aralığı, sayfalar
S. : Sayı
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDK. : Türk Dil Kurumu
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
trc. : Tercüme
trs. : Tarihsiz
vb. : Ve benzeri
Yay. : Yayınları

ÖNSÖZ

Her bir şahıs için mensup olduğu milletin tarihi, dinini, kültür ve medeniyetini araştırmak onun başta gelen vazifelerindedir. Bilhassa bu halk 14 Kasım 1944’de büyük sürgüne şahitlik etmiş ve aynı zamanda stratejik bir mevkide yerleşen Ahıskalı Türkler ise bu sorumluluk daha da artmaktadır. Zira stratejik bölgelerde yaşayan halkların kaderlerinin her zaman problemlili olduğu bilinen bir husustur. Hiç şüphesiz ki bundan Ahıska bölgesi ve Ahıskalı Türkler de nasibini almıştır.

Anadolu’nun bir parçası olarak bilinen Ahıska bölgesine XII. yüzyıl boyunca yerleşen Kıpçaklar ve mezkûr bölgede 1268-1578 yılları arasında tam 310 yıl hüküm süren “*Ortodoks Kıpçak Atabegler Hükümeti*”, her ne kadar bazı çevrelerce bilinmese de Anadolu’nun en uzun “*Türk*” beyliği olmuştur. Öte yandan Ahıska bölgesi 1578’de Osmanlıya ilhak olduktan sonra da değerini yitirmemiş bu sefer Osmanlılarca 1579’da kurulan “*Çıldır Eyaleti*”nin baş şehri olmuştur. Osmanlı livâsı altında 250 yıl en ihtişamlı dönemini yaşayan bölge, Rusların gelişiyle 1829’da ikiye bölünerek bir kısmı Osmanlılarda bir kısmı ise Çarlık Rusya’sında kalmıştır. 1921’de ise SSCB sınırları içerisinde kalan Ahıska bölgesi, 1944’de vuku bulan büyük sürgünle Türk nüfusundan tamamen hâli kalmıştır.

XX. yüzyıl insanlık tarihinin en kanlı asırlarından biri olmuştur. Daha asrın başında vuku bulmuş Birinci Dünya Savaşı ve akabinde meydana gelen isyanlar neticesinde milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir. Bolşevik Devrimi ile başlayan vahşet, yeni kurulan Sovyetler Birliği’nin geneline yayılmış ve Sovyet lideri Stalin’in iktidara geçmesiyle yerini sürgünlere, kitle katliamlarına ve göç gibi tarifi imkânsız felaketlere bırakmıştır. Bu dönemde binlerce insan yurdundan, yuvasından sürülmüştür.

Ahıskalı Türkler bu kanlı sürgün neticesinde SSCB’nin birçok bölgesine dağıtılmışlar ve binlerce şehit vermişlerdir. Bugün vatanlarından uzakta yaşayan yaklaşık yarım milyon Ahıskalı Türkler, başta Türkiye olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar.

Bu çalışmada Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinin din eğitimi ve dinî hayatı araştırılmıştır. Araştırmada Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinin dinî eğitimlerini nasıl aldıklarını ve bu eğitimin sosyal hayata nasıl aksettğini ele alınmaktadır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, problemi, önemi, amacı, metodu hakkında bilgi verilerek kaynaklar incelenmiş ve kavramlarla ilgili kısa da olsa bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde Ahıska ismi, Ahıska'nın coğrafi konumu, Ahıska tarihi, Ahıska bölgesinin İslâm'la tanışması, bölgenin Rusların eline geçmesi, Ahıska Türklerinin Orta Asya'ya sürgün edilmesi ve sonrası, 1989 yılında Ahıska Türklerinin Fergana bölgesinde yaşadıkları zorluklar, Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinin yerleşim bölgeleri ve nüfusu, Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinin sosyal ve kültürel yapısının ile ilgili bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinin dinî eğitim ve dini hayatı, yaşantısı, Ahıska Türklerinde kültür ve din; düğün, sünnet ve ölüm ve yas merasimi, millî giyim, millî mutfak zenginliği, folklor, Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinde ailede dini eğitim, Bursa cami ve mescitlerde din eğitim almaları, medya ve iletişim aracılığıyla din eğitim almaları ve Bursa'daki Ahıska Türklerinin ahlak, ibadet ve inançlarıyla ilgili bilgiler araştırılmıştır.

Çalışmamızın konusunun belirlenmesinde ve şekillenip bu aşamaya gelmesinde çok değerli ilmî şahsiyetlerin rolü vardır. Tezimizin şekillenmesinde bize rehberlik eden, bilgi, tecrübe ve tavsiyelerini esirgemeyen Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Eğitimi Anabilim Dalı öğretim üyelerinden başta danışman hocam Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU ve Prof. Dr. Muhittin OKUMUŞLAR hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca konu seçimi aşamasında ve tezimizin yazım sürecinde her türlü bilgi ve tecrübelerinden yararlandığımız Dr. Azad DEDEOĞLU hocama ve emeği geçen bütün değerli dostlarıma teşekkür eder ve çalışmamızın tüm ilgililere yararlı olmasını temenni ederim.

Bununla birlikte çalışma süresince maddî ve manevî desteklerinden dolayı başta Hayra Hizmet Vakıf Kütüphanesi olmak üzere, ayrıca İLAM Kütüphanesi ve yetkililerine, İSAM Kütüphanesi ve personeline gösterdikleri yakın ilgiden dolayı teşekkür ederim.

Ayrıca hayatımın her safhasında yanımda olan, yaptığım her çalışmada desteğini gördüğüm aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

Cihangir SÜLEYMAN

Konya - 2019

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ

Bu araştırmada, Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinin eğitim, din eğitimi ve dini hayatları ele alınmıştır. Yine bu araştırmada, genelde dünyanın muhtelif yerlerinde yaşayan özelde ise Bursa'daki Ahıska Türklerinin dini yaşantıları üzerinde durulmuştur.

Araştırmamız, Ahıska Türkleri ile ilgili sık sorulan şu soruları problem edinmiştir. Ahıska Türkleri sürgün edildikten sonra dinlerini unuttular mı? Ahıska Türkleri dinlerini yaşıyorlar mı? Ahıska Türkleri dini eğitimlerini nasıl ve nereden alıyorlar? Ahıska Türklerinin dini hayatları nasıldır? Bursa'ya göç eden Ahıska Türklerinin dini durumları ve inançları nasıldır?

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırma, Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinin dini eğitimi ve dini hayatlarını tasvir etmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmada yukarıda da belirtildiği üzere "*Bursa'da yaşayan Ahıska Türkleri dini eğitimlerini nerede ve nasıl aldıkları ya da öğrendikleri dini bilgileri ve dini yaşamlarını nasıl şekillendirmektedirler?*" gibi sorularına cevap aranmıştır.

Bu araştırma, Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinin din eğitimini ve dini yaşantısını araştıran ilk araştırmalardan olduğu için önem arz etmektedir. Araştırmamız, Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinin de eğitim aldığı Bursa'daki cami ve mescitler hakkında bilgi verilmesi hasebiyle ayrı bir önem arz etmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Bu araştırmada, her türlü yazılı belge, arşiv ve bilgilerin toplanması ve değerlendirilmesi metodunu kapsayan dokümantasyon yöntemi kullanılmıştır.

Ayrıca konuyla ilgili literatür taranmış, Türkiye kütüphanelerinden konuyla ilgili tarihi kitaplar ile coğrafi ve dini kaynaklar incelenmiştir. Bunun yanı sıra yurt dışında yazılan Ahıska Türkleriyle ilgili kitap ve makaleler de araştırılmıştır. Toplanan kaynaklar incelendikten sonra yazılmıştır. Ayrıca bu konuyla alakalı yayınlanan makaleler ve araştırmalar incelenmiş ve bu çalışmada nitel bir metot kullanılmıştır.

Bu araştırmada, eğitim ve din eğitimiyle alakalı kaynakları da ele alınmıştır. Yani konuyla alakalı klasik kaynaklar incelenmiş ve bu kaynaklardan da istifade edilmiştir. Bunun yanı sıra modern kaynaklardan da yararlanılmıştır. Günümüzde üniversite öğrencilerinin, araştırma görevlilerinin ve diğer araştırmacı ve yazarların kaleme almış olduğu, araştırdığı yüksek lisans tezi, doktora tezi, dergi ve makaleler, kitap ve gazeteler de araştırmamızda yararlandığımız modern kaynaklar arasında yer almaktadır. Kısacası araştırmamızda gözlem ve araştırmaların yanı sıra klasik ve modern kaynaklardan da istifade edildiğini söyleyebiliriz.

4. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI

Bu araştırmada, Ahıska Türklerinin coğrafi konumu ve tarihi ele alınmış ve Ahıska Türklerinin sürgünden sonraki dini durumları araştırılmıştır. Ayrıca Ahıska Türklerinin Fergana bölgesinde yaşadıkları sıkıntılar ve Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinin göç etme tarihi ve yerleşim bölgeleri ve oradaki nüfusları ve sosyal-kültürel yapısı incelenmiştir. Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinin dini eğitim almaları, dini hayat ve dini inançları gözden geçirilmiş ve bu konularla 2019 yılı imkanlarıyla sınırlandırılmıştır.

5. ARAŞTIRMAYLA İLGİLİ KAVRAMLAR

5.1. Din

Din kelimesi çok geniş bir anlam içerdiğini söyleyebiliriz. Kur'an ve hadislerde birçok anlamda kullanılmıştır. Kavram olarak insanlığın en önemli icraatı olan inanmayı, bir yaratıcıya itaat ve kulluk etmeyi, ahlaki davranışları, fazilet ve iyilikleri, toplumsal düzeni ve doğru istikamette olmayı ifade eder.

Sözlük anlamı olarak din, “deyn” kökünden gelir ve sözlükte şu anlamları ifade eder: üstünlük, egemenlik, itaat, zorlamak, itaatkâr bir şekilde kendini bir güce teslim etmek, borçlanmak, birinin emrine girmek, onun emrine amade olmak, onun hâkimiyet ve otoritesi altında boyun eğmek. Şeriat, kanun, yol, millet, adet, hesaba çekmek, ceza veya mükâfat vermek gibi anlamlara gelir.

İsim olarak ise din; iyi ya da kötü karşılık, adet ve alışkanlık, itaat, zillet, bağlılık, üstünlük sağlamak, galip gelmek, hâkimiyet, mülk ve hüküm, bir şeye zorlamak, itaat etmek, ya da tam tersi olarak isyan etmek, bir şeyi alışkanlık haline getirmek gibi anlamları içerir.¹ Diğer bir anlama göre din; tanrıya, olağanüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve toplumsal tapınmayı sistemleştirmektir.²

Ayrıca dil âlimleri, din kelimesinin Arapça “deyn” kökünden mastar veya isim olduğunu kabul ederler. Buna göre adet, durum, ceza, mükâfat ve itaat gibi anlamlar taşıdığı görülür.³ Din, adamdan borç aldım, onu borçlu yaptım, borç verdim, borç vermek, gibi anlamlara da gelmektedir. Kur’an-ı Kerim ve hadislerde de din kelimesi birçok anlamda geçmektedir. Mesela bir ayette “*Dinde zorlama yoktur.*”⁴ diye geçmektedir. Bu ayette bazılarının göre ayette geçen din kelimesinden kastedilen ibadettir, çünkü ibadet gerçek anlamda sadece ihlâsla olabilir. İhlâs da zorlamakla olmaz. Kimisine göre de bu ayet, cizye veren kitap ehliyle alakalıdır.⁵

¹ Ece, K, Hüseyin, *İslam’ın Temel Kavramları*, 2. Baskı, Beyan Yay., İstanbul 2006, s. 136.

² Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 9. Baskı, Ankara, 1998, c.1, s. 592.

³ Tümer, Günay, “*Din*” *DİA*, İstanbul 1994, IX/s.312.

⁴ Bakara, 2/256.

⁵ el-İsfahani, Rağib Ebu’l-Hüseyn, *el-Müfredat fi Garibi’l Kur’an, Kur’an Istılahları Sözlüğü*, (çev. Güneş, Abdülbaki ve diğerleri), Çıra yay., İstanbul 2006, c.1, ss. 447-448.

Bir diğerk anlamlarda da din kavramı borç alıp vermek, birbirine borçlanmak, din edinmek, inkıyat etmek yani boyun eğmek, itaat, bağılılık, ceza, şeriat, ibadet, kulluk, niyet gibi anlamları da ihtiva eder.⁶

Din, Allah Teâlâ (c.c) tarafından konulan bir kanundur. İnsanlara Allah'a giden doğru yolu gösterir. Tüm insanların ve Müslümanların saadete ermelerini sağlar. İnsanların dünyaya gelme hedefini gösterir. İnsanların Allah'a nasıl ve ne şekilde kulluk edeceğini bildirir. İnsanları hayırlı ve güzel şeyler yapmaya teşvik eder. Yüce Allah bu ilahi kanunu vahiy yoluyla peygamberler ve Cebrail vasıtasıyla insanlara tebliğ etmiştir. Dinin koruyucusu da yüce Allah Teâlâ'dır.⁷

Din, genel olarak yukarıda bahsettiğimiz anlamları ihtiva etmektedir. Her bir Müslüman'ın din kavramının ne olduğunu ve ne anlama geldiğini öğrenmeleri ve hayatlarında uygulamaları ve yüce Allah'ın koyduğu kanunlara göre yaşamlarını şekillendirmeleri gerekir.

5.2. Eğitim

İnsan fitrat açısından eğitime yakın bir varlıktır. Eğitim; terbiye, te'dip, tezhip, ta'lim ve edep gibi manalar içerir. Herhangi bir varlığı bir gaye doğrultusunda geliştirmek ve yetiştirmek demektir. Ayrıca yaşambilim ve ruhbilim terimidir. Eğitim, çok geniş bir kavramdır ve birçok anlamlara gelir. Yani düşünce bakımında düşünseldir. Ayrıca alıştırma ve yetiştirme ile ilgilidir ve bir yetiştiricinin olması şarttır. Eğitim, insanın hem kendisine ve hem de topluma faydalı bir birey kılma amacı taşımaktadır.⁸

İslam kültüründe genellikle öğretimin karşılığı olarak talim ve eğitimin karşılığı olarak da terbiye sözcükleri kullanılmaktadır. Ayrıca öğrenim kelimesini ifade etmek için tahsil sözcüğü ve eğitimi ifade etmek için de tedris,

⁶ Çanga, Mahmut, *Kur'an-ı Kerim Lügati, İlavelerle Mu'cemü'l Müfehres*, Timaş yay., İstanbul 2004, s.191.

⁷ Yazıcı, Hasan, *Delil ve Kaynaklarıyla İslam Dini*, Konya 2013, s. 5.

⁸ Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, 4. Baskı, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 2005, c. II, s. 15.

te'dib, tehzib, siyaset, tezkiye ve irşad gibi kelimelere yer verilebilir. Herhangi bir konuda bilgi öğreten birine muallim, bilgi öğrenene de müteallim denmektedir. Korumak, ıslah etmek, gözetmek ve yükseltmek anlamındaki “*rabv*” kökünden gelen “*terbiye*” kelimesine “çocuğu veya ekini besleyip büyütmek, geliştirmek” manalarını içerir. Ayrıca Terbiye kavramı, varlıkları tedricen kemale erdirmek anlamını da taşımaktadır.

Bu kelimeler için en çok ve yaygın olarak kullanılan öğretim ve eğitimin karşılığı olarak talim ve terbiye olarak bilinir. Öğretim birine bilgi edindirmek, eğitim ise daha ziyade insanda davranış ve karakter biçimi kazandırmak denilebilir. Öğretim insana eşya ve olaylarla ilgili bilgi verir. İnsan öğrenimi sayesinde kendisini geliştirip belli bir seviyeye gelmesi ve tutarlı bir kimliğe kavuşması beklense de eğitim yönü dikkate alınmadan gelişen bir öğretim sağlıklı bir şekilde bu hedefe ulaşamaz. Bunun için insanların öğrenim seviyelerine ulaşmaları için ahlak ve karakter eğitimi de yapılması gerekir.⁹

Eğitim kavramına ilk baktığımız zaman anlaşılması kolay bir kavram olarak görülür. Çünkü her insan günlük yaşam içinde eğitimle iç içe olmaktadır. Herkes her an eğiten veya eğitilen pozisyonda olur. Bundan dolayı eğitim, genellikle normal olarak sıradan bir iş gibi bilinmektedir. Eğitim de din kavramı olduğu gibi, mahiyetini kavrama bakımından çok zor kavramlardan biridir. Çünkü bu kavram kapsam alanı bakımından çok geniştir.¹⁰

Eğitim, her insanın hayatı boyunca rastgele karşılaşacağı bir durum değildir. Tam tersine bireyleri ve toplumu geniş bir alan içine alan eğitim, planlı bir şekilde insanı hedefe ulaşması için ruh ve bedenini koruyarak yetiştirir. Ayrıca eğitim, yetişkin bir neslin plan ve gayeye göre yetişmesini sağlayan bir çalışmadır. Bu çalışma bir milletin yaşayış ve düşünüş değerlerini

⁹ Ziya Kazıcı, Halis Ayhan, “*Talim ve Terbiye*” *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX./ ss.515-523.

¹⁰ Tosun, Cemal, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 7. Baskı, Pegem Akademi Yay., Ankara, 2002, ss. 12-13.

gelecek nesle aktarması da bir eğitim çalışmalarından biri olduğu söylenebilir. Bu bağlamda eğer eğitim olmasaydı yüz yılların birikimi olan kültür ve medeniyet mirası kaybolabilirdi. Dolayısıyla toplumun değeri, gelişmesi ve geleceği eğitime bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Şayet her nesil kendisinden önceki nesilden hiçbir kültür miras almasaydı ve kendi tecrübesi ile yetişmek durumunda kalsaydı her açıdan ilerlemesi mümkün olmayabilir ve insanlık bugünkü seviyeye ulaşamayabilirdi. Dolayısıyla insan her şeyi eğitim yoluyla kazanmakta ve eğitim olmadan insanlığın gelişimi söz konusu olmayabilirdi.¹¹

5.3. Din Eğitimi

Din eğitimi iki kavramdan meydana gelir. “Eğitim” asıl kavramdır, “din” ise nitelendirme sıfatıdır. Nitelendirme yapan kavram neyin eğitimi olduğunu belirtir. Bu yüzden din eğitimi denildiği zaman genel olarak eğitim üzerinde durulmaktadır. Din eğitimi “bireyin dini davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istedik değişme meydana getirme denemeleri sürecidir.”¹²

Genel anlamda din eğitimi; din öğretimi ile beraber dini bilgileri bireye bilgi şeklinde aktarılması demektir. Bununla birlikte din eğitimi alan bireyin onu davranışa yansıtmasını da kazanması gerekir. Öğretim dışsal bir etkiye, eğitim ise içsel bir değişme göstermekle beraber din eğitimi ve öğretimi hem bilimsel açıdan ve hem de uygulama açısından birbiriyle özdeşleşmektedir. Bundan dolayı birçok araştırmacı her iki kavramı bir birinden ayrı tutsa da günümüzde bunları birbirinin yerine kullanıldığı görülür.

Din eğitimi tamlamasında geçen eğitim kavramı genel anlamdaki eğitimi içerir. Dünya'nın birçok yerinde din eğitimi ile ilgili yapılan tanımlar veya bu zamana kadar din eğitimle ilgili ortaya konan görüşler, dine yüklenen anlamla şekillenmektedir. Genel olarak eğitimcilerin görüşüne göre din, bireyin

¹¹ Ayhan, Halis, *Eğitim Bilimine Giriş*, Şule Yay., İstanbul 1995, ss. 16-18.

¹² Tosun, Cemal, a.g. s., ss. 22-23.

kutsalla ilişkisi anlamında tanımlamışlar. Bu bağlamda din eğitimi ile ortaya konan tanımları da insanın tanrı ile ilişkisi ve tanrının insan için belirlediği emirlerinin öğretilmesini içerir. Dolayısıyla din eğitimi, dini gerçeklerin ve ritüellerin öğretimi anlamını ihtiva eder.

Başka bir tanıma göre din, her bir Müslüman'ın yaşam biçimidir. Bu tanıma göre dünya dinleri, mensup olduğu taraftarlarına öncelikle yaşam biçimini sunarlar. Bütün dinin peygamberleri törenciliğe karşı çıkmışlardır. Bunun yanı sıra Tevrat, İncil, Kur'an ve başka dini temel kaynaklar, kendilerine inandıkları kitleyi ayrıntılarıyla açıkladığı belli bir yaşam biçimini benimsemeye davet eder.¹³

İslam'da eğitim ise, insanın hayatında takip edeceği yolu, nazari bir şekilde çizip hayata uygulamak için nasıl yapılması gerektiğini gösterir. Bu bağlamda yaratıcının yarattığı varlığına doğru yolu göstermesi anlamına gelir. Eğitim, peygamber açısından ele alındığında "tebliğ" etmek anlamına gelir. Bundan dolayı öğretim de eğitimle bağdaşmaktadır. Tebliğ hem eğitimi ve hem de öğretimi ihtiva eder.

Genel anlamıyla İslami eğitim, dinin kanunlarına bağlı, insanlara hidayet yolunu gösteren, karanlıktan çıkarmak için her zaman ve her yerde hak olan dini tebliğ eden, sağlam bir Müslüman şahsiyetlerin yetiştiği temeldir. İslami terbiye, İslam medeniyetini söz ve işte, ahlaki davranışta, dünya ve ahiret hayatında başarılı ve mutlu bireyleri yetiştirmenin sağlam temelidir. Dolayısıyla İslam eğitimi gerçek manada dünya medeniyetinin temelidir.

Eğitim İslami açıdan ele alındığı zaman, ister ayet veya ister âlimler tarafından bakılsın hepsi aynı yola çıkmaktadır. İnsan, Allah'ın yeryüzünde diğer mahlûkattan farklı olarak yarattığı bir varlıktır. Zira insan, düşünebilen, duygusu olan, şerefli ve Yüce Allah'ın emrettiği şeyleri uygulamakla mükellef

¹³ Muhittin Okumuşlar, Fatih Genç, *Din Eğitimi'nin Bilimselleşmesi/ Neliği*, Din Eğitimi El Kitabı, 2. Baskı, Grafiker Yay., Ankara 2013, ss.59-60.

olan bir varlıktır. Bu sebeple İslam, insanı Allah'a yakışır bir kul olmak için hazırlamaya çalışır. Bunun eğitimi de bu yönde çabalar. Bundan dolayı İslami eğitim, bir hazırlık ve yetiştirmek olduğu söylenebilir. İnsanı doğuştan itibaren alıp ölünceye dek, istikamet üzerinde tutmak ve o yolda yürümek için insanı kâmil kılmayı amaçlar.¹⁴

5.4. Dinî Yaşayış

Din, fert ve her toplum için önemli bir unsurdur. Her bir topluluklarda mutlaka bir din var olagelmiştir. Dini hissetmek için dini yaşamak ve dini hayatın içinde yaşamak gerekmektedir.

Dinin, hayatın içinde var olmasının iki gayesi vardır: birincisi aynı düşüncedeki toplumları bir araya toplamak, ikincisi ise farklı düşüncedeki toplumları bölmektir.¹⁵

Dini yaşayıştan bahsedebilmek için inanılan dinin şartlarını uygulamak ve onun ilkelerini yaşam biçimine sokmak lazımdır. Dindar insan nasıl olması lazım? Dindarlık hangi boyutlarda olması gerekir? Dindar olmanın kaç boyutu var? Bu sorulara farklı cevaplar verilebilir. Misal olarak; Glock, bir dindarlık modeli ortaya koymuştur. Buna göre dinin; inanç boyutu, ibadet boyutu, tecrübe boyutu ve bir de bilgi boyutu vardır. Bunlar dinsel yaşamın temel sorunu faktörleri şeklinde ele almıştır. Bu faktörleri uygulayan kişi; huzurlu olur, dini konular ona yol gösterir, kendi yaşadığı kültür ve maneviyatı içinde önemli bir değere sahip olan dini yaşamayı devam ettirmiş olur. İşte yaşamın her anında kişi, ahlak, ilim ve dinen de daha da dikkatli ve huzurlu olabilir.¹⁶

¹⁴ Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, İstanbul, 1983, ss. 105-275.

¹⁵ Tezcan, Mahmut, "*Sosyolojiye Giriş*", Baskı, 4, Ankara 1995, s. 151.

¹⁶ Çekin, Abdulkadir, "*Dindarlık Boyutları ve Din Eğitimi; İlk ve Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programları Çerçevesinde Bir Analiz*", International Journal of Social Science 4, 2013, ss. 245-261. (08. 10. 2013.)

BİRİNCİ BÖLÜM

AHISKA İSMİ, AHISKA TARİHİ VE BURSA'DAKİ AHISKA TÜRKLERİ

Günümüzde 10 ülkede dağınık bir şekilde yaşayan Ahıskalı Türkler, 1992 sonrası Türkiye'ye gelip yerleşmişlerdir. Hiç şüphesiz ki, 1992 sonrası göçlerde en çok yerleşilen şehirlerin başında Bursa gelmektedir. Bursa merkez ilçenin yanı sıra, Yıldırım, Gürsu ve İnegöl ilçeleri Ahıskalı Türklerin yoğun bir şekilde yerleştiği alanlardır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye'ye gelip yerleşen Ahıska Türklerinin nüfusunun 70 bin ile 100 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfusun da büyük çoğunluğu Iğdır, İstanbul ve özellikle Bursa iline (Yeşilyayla, Teleferik, Zümrütevler, Kurtbasan ve Beşevler), ve Bursa'nın İnegöl ve Göksu ilçelerine yerleşmiştir. Türkiye günümüzde Ahıskalı Türklerin en fazla yaşadığı ülkeler arasında yer almaktadır. Bu kapsamda asıl konumuzun iyi anlaşılması için Ahıskalı Türklerin tarihî geçmişleri hakkında da bilgi vermenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

1.1. MENŞE İTİBARIYLA AHISKA İSMİ

Ahıska çok eski bir Türklük yurdu olmakla birlikte bu ismin menşeiyle ilgili bugüne kadar farklı görüşler ileri sürülmüştür. Zira Atabegler döneminde Kıpçaklı Atabeglerin merkezi olan Ahıska, Osmanlılar döneminde de bu önemini yitirmemiş, Çıldır Eyaletinin başkenti olmanın yanı sıra önemli kültür ve ticaret merkezlerinden biri olmuştur.¹⁷

Ahıska ismi Kırzıoğlu'na göre 482 yılına ait bir kaynakta ilk olarak "Ageska" şeklinde geçmektedir.¹⁸ Bu isim, doğulu kaynaklarda ilk olarak XIV.

¹⁷ Dedeoğlu, **a.g.t.**, s. 166.

¹⁸ Fahrettin Kırzıoğlu, "Ahıska Bölgesi ve Türklük", Türk Kültürü, Yıl VIII, Sayı 87, Ankara 1970, ss. 35-38.

yüzyıllarda Türkçe bir kelime olan “*Ak-Sika/Ak-Saka*” isminden hareketle “*Ahısha*” veya “*Ahıska*” denilmeye başladığı bilinmektedir.¹⁹

Yine bu ismin, Türklerin millî destanı olarak bilinen *Kitâb-ı Dede Korkut*'un Dresden yazmasında “اق سقا / *Ak-Sika*”, “*Ak-Saka*” veya “*Akıska*” şeklinde geçtiği görülmektedir. Bunun da birçok araştırmacı tarafından “*Ak-Kale*” anlamına geldiği ifade edilmektedir.²⁰

Ahıska ve çevresine tarihte Mesketya denildiği de bilinmektedir.²¹ Özellikle günümüz Rusça ve Gürcüce kaynaklarda bölge daha çok Meskhetia veya Samskhe-Cavaheti olarak anılmaktadır.²²

Bugün Gürcüler “Ahıska” kelimesini kendi dillerine uygun şekliyle “Akhal-Tsikhe” gibi okuyarak bunun Gürcüce “akhali (ახალი-yeni)” ve “tsikhe (ციხე-kale, mapushane)” kelimelerinden müteşekkil “yeni kale” anlamına geldiğini iddia etmektedirler. Dedeoğlu'na göre: “*Kitâb-ı Dede Korkut*'ta zikri geçen “*Ak-Saka/Ahıska*” isminin birçok araştırmada her ne kadar “*Ak-Kale*” anlamına geldiği ifade edilse de, ayrıca bu ismin “*Saka*”larla da irtibatlı olabileceği kuvvetle muhtemeldir.”²³

1.2. AHISKA’NIN COĞRAFİ KONUMU

Ahıska coğrafi konum olarak yüzyıllardan beri bütün kaynaklarda Türk yurdu olarak geçmektedir. Zira Kafkasların etnik ve kültürel yapısının oluşumunda Türklerin ve Türk kültürünün önemli ölçüde rol oynadığı bilinmektedir²⁴ Bu bölge Türkiye ile sınır olduğundan dolayı orada yaşayan

¹⁹ Arif Yunusov, “*Ahıska (Mesket) Türkleri: İki Kere Sürgün Edilen Halk*”, *Türkler Ansiklopedisi*, çev., Ekin Keskin, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XVIII, 879.

²⁰ *Kitâb-ı Dedem Korkud alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân*, Sächsische Landesbibliothek Staats Und Universitätsbibliothek Dresden, Ea., 86, No; 46, s. 126; Dedeoğlu, a.g.t., 169.

²¹ Ayrıca daha geniş bilgi için bkz: Tahircan Kukulov, *Ahıska Türklerinin Tarihine Bir Nazar*, 1. Baskı, İTK Matbaası, Bakı 1999, ss. 12-13, 16-17, 26.

²² Ali Paşa Veyselöğlu, *Ahıska Türkleri'nin Darmanı*, Ocak Yayınları, Ankara 1999, s. 1.

²³ Dedeoğlu, a.g.t., ss. 171-173.

²⁴ Daha geniş bilgi için bkz: Zeki Velidi Togan, “*Hazarlar*”, *İA*, İstanbul 1987, V/1, 397-408; İkrâm Çınar, *Atabek Yurdu: Jeokültürel Yaklaşım*, 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık,

millet, hem Anadolu ve hem de Kafkasya bölgesinden birçok özellikler aldığını söylemek mümkündür.²⁵ Ahıska bölgesi Gürcistan'ın sınırları içinde yer almakta, Türkiye'nin de kuzeydoğusunda Ardahan'a 15 km uzaklıktadır. Ahıska yüz ölçümü itibarıyla 6260 km'dir.²⁶

Ahıska bölgesinin Abastuban, Adıgön, Aspinza, Hırtız, Bagdonovka, Ahılkelek, Azgur, gibi ilçeleri ve 200'den fazla da köyü vardır.²⁷ Ayrıca Ahıska coğrafyası başka ülkeler için siyasi önem taşımakta ve olağanüstü doğasıyla dikkat çekmektedir. Yüksek dağları, mermer kayaları, sık ormanları, köylerin içinden akan muhteşem çayları, güzel vadileri, yeşil ovaları ve bereketli topraklarıyla dikkat çekmektedir. Ahıska'nın en yüksek dağları Kafkasya'nın Cavahet dağlarına bağlanmaktadır. Ahıska dağlarının deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık 2850 m, uzunluğu ise 150 km'dir. Cavahet dağının deniz seviyesinden yüksekliği de 3300 m, uzunluğu da 50 km'dir. Zira bu dağların kar ve yağmur suları Çoroh, Kür, Adıgön, Poshof, Nehirlerinde birleşerek dağ kıyısı ve düzlüklerden geçerek Hazar denizine akmaktadır. Ahıska bölgesinin en önemli akarsuyu Kür Nehri olarak geçmektedir. Bu nehir batıdan gelip Posof ve Adıgön Çayları ile karışıyor, şehrin doğusundaki Kür Irmağına karışıp diğer nehirler gibi Hazar Denizine dökülmektedir.²⁸

Ahıska'nın dağ ve ormanları bölgeyi farklı iklimlerin bir bölge haline getirmektedir. İşte bundan dolayı bölgenin değişen ikliminden dolayı orada

İstanbul 2015.s. 22; Azad Dadayev, “Eski Çağlardan Günümüze Kronolojik Ahıska Tarihi”, http://www.ajansahıska.com/makale/eski-caglardan-gunumuze-kronolojik-ahıska-tarihi_m32.html, Erişim Tarihi (04.09.2019).

²⁵ Hacılı Asif, “*Axisqa Türkleri Veten Bilgisi*”, İstanbul, 2009, s. 1.

²⁶ Rasim Bayraktar, *Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği*, Yasayan Kitaplar, İstanbul 2000, s. 108; Dervişeva Fatıma, “*Ahıska Türkleri (Sözlü Kültür Bağlamında)*”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006, s. 6; Azad Dadayev, “*Osmanlı Devleti-Çarlık Rusya Sınırında ve Sovyetlerin Sürgün Politikasında Ahıska Türkleri*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2013), s. 10.

²⁷ Zeyrek Yunus, “*Ahıska Araştırmaları*”, Kozan Ofset Matbaacılık Yay., Ankara, 2006, s. 9.

²⁸ Daha geniş bilgi için ayrıca bkz: Azad Dedeoğlu, “*Ahıska Bölgesinde Kıpçakların Tarihi (XI-XVI. Yüzyıllar Arası)*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, 2018), ss. 179-182.

ikamet eden insanlar kendilerine has karakteriyle farklarını belli etmektedirler.²⁹

Ahıska bölgesi genel olarak dağ ve tepelerden oluştuğundan dolayı burada yaylacılık geleneği meydana gelmiş, yer ve toprak olarak tarıma uygun araziler iyi bir şekilde değerlendirilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin 1944 yılında Ahıska Türklerini sürgününden sonra o bölgeye zorla Gürcüler ikamet ettirmeye çalışılmasının sonucu olarak şu an bölgenin bir kısmı doğal olarak Gürcülerden meydana gelmektedir. Ancak o Gürcülerin nüfusu 200'ü aşan köylerin 88'i boş durmaktadır. Bunun yanı sıra arazilerin de yüzde 70'i kullanılmamaktadır.³⁰

1.3. AHISKA BÖLGESİNİN İSLÂM'LA TANIŞMASI

Stratejik bir bölge olması hasebiyle Ahıska ve çevresinde çok eski zamanlardan beri farklı milletlerin yaşadığı bilinmektedir. Yukarıda da yer yer ifade edildiği gibi milattan önceki çağlarda Hurriler, onları takiben Urartular, Kimmerler ve Türklerin diğer boy ve kabilelerinin buralara hâkim olduğu kaydedilmektedir.³¹

Diğer taraftan Ahıska Bölgesine Hıristiyanlığın, İslâm'ın zuhurundan önce Bizans'ın tesiriyle yayıldığı kaydedilse de, bölgeye İslâm'ın gelişi Hz. Ömer dönemine tekabül etmektedir. 17/638'de meşhur sahabi İyâz b. Ganm (ö. 20/641) kumandasında İslâm ordularının bölgeye gittiği, fakat kısa bir süre sonra bölgenin tekrar Bizans'ın eline geçtiği anlaşılmaktadır.³²

²⁹ Piriyeva Sevil, "Ahıska Türkleri Azerbaycan'da", Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bakü, 2005, s. 10.

³⁰ Taşdemir Tekin, "Türkiye'nin Kafkasya Jeopolitiğinde Ahıska ve Sürgün Halkı", Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze 2004, s. 111.

³¹ İsmail Kayabalı-Cem Arslanoğlu, "Kuzey Doğu Anadolu İlçelerimizin Adları ve Anlamları", Türk Kültürü, Yıl XI, Sayı 126, Ankara 1973, ss. 8-9.

³² Abdurrahim Şerif Beygu, *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, 1. Baskı, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936, s. 34; Dedeoğlu, a.g.t., s. 183.

İslâm ordularının Ahıska Bölgesine yönelik harekâtının yukarıda da ifade edildiği üzere Hz. Ömer döneminde başladığı ve Sürâka b. Amr'ın 22/643'de Bâbülevvâb'ta yaptığı barış antlaşmasından sonra Habîb b. Mesleme'nin ileri harekâta devam ederek bazı yerleri ele geçirdiği belirtilmektedir.³³ Öte yandan Emeviler, Abbâsîler ve Hazarlar arasında zaman zaman vukû bulan çekişmelerden etkilenen Ahıska bölgesinin, XI. yüzyılın başlarında Bizans İmparatoru II. Basileios (976-1025) tarafından ilhâk edildiği ve Selçuklular gelene kadar bu topraklarda yeni bir askerî ve idarî bölgenin kurulduğu görülmektedir.³⁴

Netice itibariyle Dedeoğlu'nun da ifade ettiği üzere VII. yüzyılda İslâm'la tanışan "*Ahıska Bölgesi*"nin, XI. yüzyılda Selçuklularla kısmen İslâm'a girdiği, XVII. yüzyılda ise Osmanlılarla tamamen İslâmlaştığı anlaşılmaktadır.³⁵ Bölgenin 1578'de Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte Atabegler Yurdunda Camii ve medrese yapımının hızla arttığı bilinmektedir.³⁶ Ayrıca yukarıda da ifade edildiği gibi Türklerde İslâmlaşma serüveninin XVII. yüzyıllara kadar büyük ölçüde gerçekleşmiş olduğu bilinse de, Gökbel'in de işaret ettiği üzere XVIII-XIX. yüzyıllarda bu sürecin kısmen de olsa devam ettiği görülmektedir.³⁷

1.4. AHISKA TARİHİNE KISA BİR NAZAR

Kafkasya, Ahıska bölgesinin yaşam yeri olarak bilinmektedir. Milattan önce (M.Ö.) Hürriiler, Urartular, Kimmerler, Sakalar-İskitler bu topraklarda farklı egemenlik kurmuşlardır.³⁸

³³ Hüsamettin Karamanlı, "*Gürcistan*", DİA, İstanbul 1996, XIV, 311-312.

³⁴ Mustafa Adil Özder, *Tarihte Çıldır Atabegleri ve Torunları*, 1. Baskı, y.y., Erzurum 1971, ss. 12-13; Karamanlı, a.g.md., 312.

³⁵ Dedeoğlu, a.g.t., s. 187.

³⁶ Bugün "*Ahıska Türkleri*"nin tamamı Müslüman olup, Hanefî mezhebine mensupturlar.

³⁷ Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 266.

³⁸ Memiş Ekrem, "*Eski Çağda Türkler*", 2. Baskı, Konya, 2005, ss. 94-95; Mahmut Bi, "*Kafkas Tarihi*", İstanbul, 2007, c. I, s. 320.

Türklerin Kafkasya'ya gelişleri IV. yy. sonlarında Gürcü kralı II. David'in davet etmesiyle 40.000 civarında Kıpçak ailesi Çoruh – Kür boylarına yerleşmişler.³⁹Kıpçaklar geldikten sonra zaman içinde İranlılar, Bizanslılar ve Hazarlılar da aynı bölgede hâkimiyet kurmuştur. Bölgede en çok iz bırakan ise Hazarlılar olmuş ve son yüzyıllara kadar Türkçeyi ana dili olarak konuşmuşlardır.⁴⁰

Öte yandan Kıpçaklar ile ilgili olarak Togan, özetle şu ifadelere yer vermektedir: “*Kıpçak unsurunun bir kısmı, öteden beri İdil'in batısında bulunmuştur. Bu mıntıklarda Kıpçak Kabilesi'nin Milâd çağlarında yaşadığı, Plinius'un kayıtları ile teyid edilmektedir. Gürcü vakanüvisleri, daha İskender zamanında, yani M.Ö. 4. asırda Kür nehri boyunda Bunturki ve Kıpçak isminde iki Türk kavminin gelip yerleştiğine dair bir rivayet nakletmişlerdir; bunlardan Bunturki'nin 'İbtidâi Türk' demek olduğu ileri sürülüyor. İhtimal Sakalarla birlikte yahut onlardan sonra Türk ismini taşıyan bir kavim buraya gelmiştir. Kıpçakların da, o kadar eski zamanda mevcudiyeti, yine imkân dâhilindedir*”.⁴¹ Ayrıca burada bahsi geçen Buntürk ve Kıpçakların “*Ahıska Türkler*”in ataları olduğu birçok kaynakta zikredilmektedir.⁴²

Yukarıda da belirtildiği üzere Ahıska ismi ilk defa Dede Korkut kitabında “*Ak-Saka/Akska*” olarak geçmektedir. Gürcülerin tarihinde ise Ahıska, Sa-meskhe (Meskhi), Akhalsikhe (Yeni Kale) ve Sa-Atabago (Atabek Yurdu) olarak geçmektedir. Dolayısıyla Atabek Hükümeti (1268-1578), 310 yıl

³⁹ Zeyrek Yunus, *a, g, e.*, s. 11.

⁴⁰ Durmuş İlhami, “*İskitler (Sakalar)*”, Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1993, s. 58.

⁴¹ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 3. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, ss. 161, 257-258

⁴² Daha geniş bilgi için bkz: Kırzioğlu, **a.g.e.**, 1992, ss. 20-21; Togan, **a.g.e.**, ss. 409-410; Mustafa Kalkan, “*Ahıska Türklerinin Menşei ve Tarihi Gelişimi Seyirleri*”, Bilig Dergisi, Sayı 7, Güz 1998, Ankara 1998, ss. 160-170; Zeyrek, **a.g.e.**, 2001, s. 11; Hayri Erten, *Diasporada Dini Yaşamak; Azerbaycan Ahıska Türkleri Örneği*, 1. Baskı, Palet Yayınları, Konya 2014, s. 49.

Ortodoks olarak Anadolu’da Türk Beyliğini yaşatmıştır. Bu açık şekilde Ahıska bölgesinin eski Türk yaşam yeri olduğunun delilidir.⁴³

Zamanla Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Safevi egemenlikleri altında bulunan Ahıska 1578 yılında Lala Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa’nın Kafkasya seferinde, bu bölge “Çıldır eyaleti” ismiyle Osmanlı içinde Çıldır eyaletine başkentlik yaptı. Ayrıca 1595’te Osmanlı Kanunnamesinin Tahrir Defterindeki vergi mükellefi olan ahalinin isimlerinden de Türk oldukları anlaşılmaktadır.⁴⁴

Ahıska Çıldır eyaleti XVII. yüzyılın başlarında en geniş sınırlarına ulaşmıştır. 1609 tarihli Ayn Ali Efendi’nin risalesine göre eyalette on beş sancak vardı ve bunların dördü yurtluk-ocaklık statüsündeydi.⁴⁵ 1675 (1086) tarihli Hezarfen Hüseyin Efendi’nin eserinde Çıldır Eyaleti’yle ilgili şu bilgiler yer almaktadır: “*Eyâlet-i Çıldır on üç sancaktır. Defter kethüdası ve timar defterdarı yoktur. Dört sancağı dahi yurdruk ve ocaklık ve mülkiyet tariki ile tasarruf olunur. Oltu, Ardahan-ı Büzürk, Ardanoç, Hacrek, Hartus, Posothov, Pertek, Taşir, Uru, Üstüha, Makelek /Ahilkelek, Hutıla, Espin, Pinbek.*”⁴⁶ 1694-1732 yıllarını muhtevi “*Defter-i Cabâ-ı Eyalet-i Çıldır*” isimli tahrir defterinde ise sancakların sayısı yirmi bir olarak gösterilmektedir.⁴⁷ Çıldır Eyaleti’nin sancakları kaynaklarda farklı şekillerde yazılmış olmasına rağmen, sancaklar hemen hepsinde aynı iken sadece Kâtip Çelebi’de ilk defa Mamervan (Narman) sancağı Eyalete dâhil edilmiştir.⁴⁸

⁴³ Kırzioğlu Fahrettin, “*Kıpçaklar*”, Ankara, 1992, ss. 154-155; Bayraktar Rasim, “*Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği*”, İstanbul, 2000, s. 16.

⁴⁴ Kızıloğlu Fahrettin, “*Osmanlıların Kafkas-Elleri’ni Fethi (1451-1590)*”, Ankara, 1993, s. 288; İzzetoğlu Murtaza Ahıskalı, “*Ahıska Tarihi ve Bazı Hatıralar*”, İhlâs Matbaacılık, İstanbul, 1997, s. 28.

⁴⁵ Ayn Ali Efendi, *Kavanin-i Al-i Osman*, Tasvir-i Efkâr Gazetehanesi, İstanbul 1609, s. 28; 58-59.

⁴⁶ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü’l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman*, hzl. Sevim İlgürel, Ankara 1998, ss. 128-129.

⁴⁷ *Defter-i Cabâ-ı Eyalet-i Çıldır: 1694-1732*, Yayımlayan: Tsısana Abuladze, Miheil Svanidze, Metsniereba Yayınları, Tiflis 1979, s. 212.

⁴⁸ Dadayev, *a.g.t.*, ss. 23-24.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Ahıska, Osmanlı Devleti zamanında “Çıldır Eyaleti”nin başkenti ve önemli bir kültür ve ticaret merkezi olmuştur. Ne yazık ki 1828 yılında Rusların eline düşen bu şehir, Rus, Gürcü ve Ermeni ittifaklı Hıristiyan zulmü sebebiyle, Anadolu’ya doğru başlayan göçlerle Türk nüfusunun bir kısmını kaybetmiştir. Buna rağmen, eski bir Türklük bölgesi ve tarih mirasına sahip olan Ahıska, Türk kimliğini kaybetmemiştir. 1828 yılında Ruslar tarafından işgal edilinceye kadar tam 250 sene boyunca, Çıldır Eyaleti merkezi olan Ahıska şehrine, birer sancak olarak şu yerler bağlıydı: Bedre, Azgur, Ahılkelek, Hirtız, Cecerek, Ahıska, Altunkale (Koblyan), Acara (Bu sekiz sancak 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması’yla Ruslara bırakılmıştır, bugün Gürcistan sınırları içerisinde); Maçakhel (Bugün bir kısmı Acara’da), Livana (Artvin), Yusufeli, Ardauç, İmerkhev, Şavşat (Bu sancaklar bugün Artvin ilindedir), Oltu, Narman, Kamkhıs (Bunlar şimdi Erzurum’da); Posof, Ardahan, Çıldır, Göle (Bunlar da şimdi Ardahan ilindedir).⁴⁹

1828’de Rus esaretine düşünceye kadar, Çıldır eyaleti merkezi olan Ahıska vilayetinin, 20 sancağı bulunmaktaydı. Bugün bu sancakların on biri Türkiye’de dokuzu ise Gürcistan’dadır.⁵⁰ Ahıska Türkleri ağırlıklı olarak Gürcistan’da bulunan sancakların beşinde iskân etmekteydiler. Zira Türkiye ve Rusya’ya kalan sancakların/kazaların halkı hala anadili olan Ahıska Türkü şivesinde konuşmakta ve aynı gelenekleri yaşamaktadırlar.

Günümüzde Gürcistan sınırları içinde yer alan Ahıska bölgesinin Ahıska şehri, Osmanlı İmparatorluğu’nun Çıldır Eyaletinin merkeziydi. Bugün Türkiye-Ermenistan sınırının kuzeyinde, Gürcistan’ın Acara Özerk Cumhuriyeti’nin doğusunda, Tiflis’in güneybatısında, Türkiye’nin kuzeydoğusunda Ardahan’la sınır olan bir bölgedir. 220 civarında köyden oluşmaktadır. Posof Çayı’nın iki tarafında yer alan ve Türkiye sınırına 15 km

⁴⁹ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, 1. Baskı, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s. 525

⁵⁰ Uçar Fuat, “Geçmiş-Günümüz ve Geleceğin Türk Dünyası”, 1. Baskı, İstanbul, 2009, s. 423.

uzaklıkta olan Ahıska, kara yoluyla Tiflis, Batum ve Türkiye'ye bağlanmaktadır.

Birçok kaynak, tarihte Mesketya olarak bilinen Ahıska ve çevresinde, M.Ö. 4. yüzyılda Bun-Türklerinin yaşadığını, daha sonra bu bölgeye Hunların, Hazarların ve Kıpçakların geldiğini kaydetmektedir. Bölgeye adını veren '*Mesh/Meskh/Meski*' halkına birçok kaynaklarda rastlanmakla birlikte bu halkın akıbeti hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Türkçe kaynakta yer alan görüşe göre Ahıska ve çevresinin Türklük tarihi oldukça eskiye dayanmaktadır. Ahıska, her ne kadar, Osmanlı toprağı olmaktan çıktıysa da halkı Osmanlıyla olan bağıını hiçbir zaman koparmamıştır.⁵¹

1.4.1. Rusların Ahıska Bölgesini Ele Geçirmesi

Ruslar, asırlar boyu Kafkasya'da varlığını sürdürmek için çaba göstermiştir. Çünkü Kafkasya, Avrupa ve Asya; İslam ve Hıristiyanlık sınırını oluşturan hassas bir bölge olmuştur. Bölgede yaşayan etnik kökenlerin sayısının fazla olması da Rusya'nın işini kolaylaştırmıştır. Bu sebepten dolayı Ruslar, Sovyet döneminde de Kafkasya'ya hâkim olmak için ortadan engeli kaldırmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği Osmanlı Devleti'nin topraklarına ulaşabilmek için Ahıska'yı bir kapı olarak görmüş, dolayısıyla 1800'lü yıllarda Avaristan, Bakü, Kuba, Derbent, Karabağ hanlıklarını Ruslar ele geçirmiştir. Ahıska'nın düşmesinden sonra Rusların Osmanlı topraklarına müdahalesiz 500 km ilerleyerek bunu kanıtlamıştır.⁵²

28 Ağustos 1828 sabahı Ahıska, Rusların eline geçti. Bölgede bulunan kütüphaneler, Petersburg'daki imparatorluk kütüphanelerine taşındı. Bu savaşta Gürcüler de aktif rol oynayarak Rusların tarafına oldu. Doğubayazıt Rusların eline geçince, Gürcü asıllı Rus kumandanı Çavçavadze'nin şehrin

⁵¹ Ayşegül Aydıngün, İsmail Aydıngün, *Ahıska Türkleri; Ulusötesi Bir Topluluk-Ulusötesi Aileler*, 1. Baskı, İnceleme Araştırma Dizisi, Ankara 2014, ss. 36-39.

⁵² Zeyrek Yunus, *a, g, e.*, 2001, s. 21.

kütüphanelerini dağıtması Gürcülerin savaşta Rusya'nın yanında yer aldığını gösterdi.

Artık Ruslara, Anadolu yolu açıldı. Haziran 1829'da Hasankale, Temmuz'da Erzurum Rusların eline geçti. On gün sonra da Bayburt Rusların eline geçti. Bu savaşların en zor bölümü Ahıska'da yaşandı. 14 Eylül 1829 tarihinde Ruslarla imzalanan Edirne Antlaşması gereğince savaş tazminatı yerine Ahıska ve Ahılkelek Ruslara verilip, Kars ve Ardahan'dan itibaren diğer topraklar Osmanlılara bırakıldı.⁵³ Sonuç olarak Osmanlı'nın 250 yıllık büyük eyaletlerinden olan Çıldır o günden bu yana sadece küçük bir bölgeye dönüştürüldü.⁵⁴

1578'de Lala Mustafa Paşa tarafından Osmanlı topraklarına ilhak edilen Ahıska Bölgesi, 1578'den 1828 Rus işgaline kadar Anadolu Türklüğünün ayrılmaz bir parçası oldu. Ne yazık ki, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sonrası imzalanan “*Edirne Antlaşması*”yla Çarlık Rusyası'na terk edilmiştir. Bu da İstanbul'un kilidi, Anadolu'nun eşiği olan Ahıska ve Ahıskalılar için meşakkatli günlerin başlangıcı anlamına geliyordu. Nitekim Ahıska'nın kilit konumunu Ahıskalı âşıklardan Gülali Hoca şöyle dile getirmektedir:

“Ahıska, gül idi gitti,

Bir ehl-i dîl idi gitti...

Söyleyin Sultan Mahmud'a,

İstanbul kilidi gitti...”⁵⁵

⁵³ Karal Enver Ziya, “*Büyük Osmanlı Tarihi*”, Türk Tarihi Kurumu Yay., Ankara, 1990, c. I, ss. 119-121.

⁵⁴ Önal Ülkü, “*Ardanuç-Ahıska Masalları ve Halk Hikâyeleri*”, Kalkan Matbaası, Ankara, 2004, s. 14.

⁵⁵ Azad Dadayev, “*73 Yıl Önce Giden Tren Hâlâ Dönmedi*”, Türkiye Postası Gazetesi, Kasım 2017, s. 5. Azad Dedeoğlu, “*Bir Şiirin/Beytin Teşrihi/Anatomisi: Ahıska, Gül İdi Gitti...*”, <http://www.ajansahıska.com/makale/bir-siirin-beyt-tesrhi-anatomisi-ahıska-gul-idi-gitti-m79.html>, Erişim Tarihi (29 Mayıs 2019).

Netice itibariyle yukarıda da ifade edildiği üzere 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Edirne Anlaşması ile Ahıska tazminat karşılığı Rusya'ya terk edildi. Ardahan ve Çıldır hariç Ahıska'nın Rusya'nın eline geçmesi halk arasında büyük üzüntü yarattı ve pek çok ağıtın söylenmesine sebep oldu. Bu hazîn tablo “*Türki-i Virân Ahıska Destanı*”nda şu şekilde tasvir edilmektedir:

“İrân seferinden çıktı bir sadâ,
Bir derdim bin oldu yüz elden gitti...
Arzuhâl gönderdim Sultan Mahmud'a
Ahıska kilidi tez elden elden gitti

Belli oldu vezirlerin hilesi,
Din gayreti yok mu Haktan bulası...
Yedi kat derlerdi Kars'ın kalası,
Sattılar Moskov'a tez elden gitti...

Yedi kral kalkmış birbirin gözler,
Vezir de Hünkârın emrini gizler...
Nice yesir gitti gelinler, kızlar,
Ağlayı ağlayı göz elden gitti...

Yalnız cenk etti dini bütünler,
Ahıska'dan çıkan yeşil tütünler...
Yesir gitti gün görmedik hatunlar,
Sağ ol Padişahım ırz elden gitti...

Serden sevdilerdi bey oğlu beyi,
Mala taptı şimdi insanın çoğu...
Kadıya müftüye verdiler tuğu,
Bozuldu her nizâm düz elden gitti...

Hacı Bektaş Ocağı nicoldu Velî,
Hazret Ömer ocağı nicoldu deli...

Tanrı'nın Arslanı yetiş ya Ali,
Nice şahin nice baz elden gitti...

Eski seferler zafer getirmez,
Oğullan uşaklan maslahat bitmez...
Ta Kırım askeri yüz aklık etmez,
Yeniden bir asker düz elden gitti...

Türk Türkmen kalmadı tedbiri şaştı,
Oğlan uşak maslahata karıştı...
Puştunan pezevenk sedire geçti,
Bozuldu her nizâm düz elden gitti...

Âşık Osman der ki, kaldım karalı,
Mecnûn oldum bu günleri görelî...
Kimi şehid düştü kimi yaralı,
Şehitler makamı tez elden gitti...⁵⁶

1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşlarında Osmanlı ordusuna yardımcı olan Ahıskalılar, savaş sonunda Rusya'nın baskısından kaçarak Erzurum'a sığındılar. İç Anadolu'ya gelen bazı Ahıskalı aileler yurtlarının hatırası olarak “*Ahıska, Ahıskalı, Kafkas ... vb.*” soyadları olarak Ahıska hatırasını canlı tutma gayreti içinde olmuşlardır. Hatta 1990 sonrası Türkiye'ye gelen Ahıskalı aileler; Çorum, Alaca, İnegöl, Bursa, Konya, İstanbul ve diğer birçok ilde akrabalarının izini bulmuş onlarla yeniden kucaklaşmış ve bir araya gelmişlerdir.⁵⁷

⁵⁶ Ahmet Şükrü Esen, *Anadolu Destanları*, Yayıma hazırlayan: Pertev Naili Boratav, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991, s. 93.

⁵⁷ Zakir Avşar-Zafer Tunçalp, *Sürgünde 50. Yıl Ahıska Türkleri*, 1. Baskı, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:73, TBMM Basımevi Müdürlüğü, Ankara 1995, s. 16.

1.4.2. Ahıska Sürgününün Arka Planı, Sürgün ve Sonrası

14 Kasım 1944 Büyük Ahıska Sürgünün sebeplerini Edirne Sulh Antlaşmasına kadar götürebiliriz. Zira bu Antlaşma Ahıska Tarihinde bir dönüm noktası olmuştur.

Çıldır Eyaleti'nin başkenti Ahıska şehrinin 1828-1829 savaşlarında, elden çıkması üzerine Osmanlı Devletinde eyaletler kaldırılıp vilayetler kuruldu. Bu idarî taksimatta Çıldır Eyaleti'nin, Oltu, Ardahan ve Ardanuç kazaları; Oltu merkeziyle sancak haline getirilerek, Erzurum vilayetine bağlandı. Çıldır, Posof ve Göle'de, Ardahan kazasının birer nahiyesi oldu.⁵⁸

Ahıska ve çevresinin Çarlık Rusya'sı elinde geçen doksan yıllık hayatı (1828-1918), zulümlerle doludur. Yukarıda da ifade edildiği üzere halkın bir kısmı Türkiye'ye göç etmiş, Ağrı, Muş, Çorum, Hatay, Konya ve Bursa yörelerinde yerleşmiştir. Onların yerlerine ise Rus, Gürcü, Ermeni ve Yahudiler yerleştirilmiştir. Orada kalanlar, Rus mezalimi altında yaşamaya devam etmişler, her yönden geri bırakılmış hatta askere bile alınmamışlardır. Şöyle ki, Çar hükümeti, Müslüman halkı askere almıyor, onun yerine 40 ruble para alıyordu. Silâh tutmasını ve askerlik mesleğini bilmeyen halk, sonraki yıllarda vuku bulan savaşlarda, bunun acısını çok çekmiş ve bedelini ağır ödemiştir.⁵⁹

Öte yandan Birinci Dünya Savaşı hem insanlık açısından hem de Ahıskalı Türkler açısından gerçekten çok talihsiz ve acımasız bir dönem olmuştur. Adeta bölgedeki Türk varlığına son vermeyi tasarlayan Hıristiyan işbirlikçiler, Ahıska'da binlerce Türk köylüsünü katletmişlerdir. Bu mezalim Azerbaycan kamuoyunda büyük tepkilere yol açmıştır. O zamanın şartlarında hayırsever kuruluşlar harekete geçerek; hiç değilse öksüz çocuklara sahip çıkılması için girişimlerde bulunmuşlardır. O günlerde Ömer Faik Nemanzade

⁵⁸ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 550; Dadayev, *a.g.t.*, s. 42.

⁵⁹ Nejla Günay, "Osmanlı'nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu'ya Göç ve İskânı," *Bilig Dergisi*, Sayı 65, Bahar: 2012, 121-140; Bayram Kuzuk, "Ahıska Türklerinin Kullanılması", *Ahıska Dergisi*, Sayı 10, Ocak 2009, ss. 12-13.

yazısında Anadolu harpedelerine yardım konusunda Azerbaycan halkını, kardeşleri için fedakârlık yapmaya davet ediyor şöyle haykırıyordu: “*Ey hayırsever Bakülüler, ey Gencililer, Ağdaşlılar, Şamahılılar, Şekililer yüzümü size tutup yalvarıyorum her biriniz 10-12 çocuk alıp bakınız... Düşünün ki, size muhtaç olan bu çocuklar kimlerdir; ev-eşikleri viran olmuş, babaları, anneleri katledilmiş, kimsesiz yavrulardır. Bunlar bizim özbeöz çocuklarımız, milletimizin evlatlarıdır. Müslümanlık, insanlık uğruna yardıma koşun, zavallı yavrulara sahip çıkın.*”⁶⁰

Yine Savaş yıllarında Ahıska’ya gönderilen “*Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*”⁶¹ heyeti üyesi, daha sonra Kızıl Ruslar tarafından şehit edilmiş olan Azerbaycan’ın millî şairi Ahmet CAVAD bölgede ki acıları şöyle dile getirmekteydi:

Karların üstünde mazlumlar kanı
Ölenler çok, fakat mezarlar hanı
Ayaklar altında şevket-i şanı
Kalanları gördüm feryada geldim.

Felaket görmemiş millet olar mı?
Düşün biraz düşün, hiç kanun var mı?
Gözler kör mü yoksa gönüller dar mı?
Ah yine ben yine ben imdada geldim.⁶²

1829’da Edirne Muahedesi’yle Rusya’ya bırakılan bu bölgede yaşayan Türk ahali, hiçbir surette Rus idaresine ısınmamış, Türk ordusunun gelişine sevinmiş ve gönüllü olarak ordu saflarında yer almışlardır.⁶³ Çünkü

⁶⁰ Heyet, *Qardaş Kömeyi*, İpek Yolu Neşriyatı, Bakı 2012, s. XII; Avşar-Tunçalp, *a.g.e.*, s. 17.

⁶¹ Kafkasya’da ilk Müslüman cemiyeti olan “*Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*” 15 Kasım 1905’te kurulmuştur.

⁶² Ahıska Türk Dernekleri Federasyonu, *Ahıska Türklerinin Tarihi*, I. Uluslararası Ahıska Türkleri Kurultayı, Bakı 2004, s. 2.

⁶³ Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005, s. 239.

Batum'daki Bolşevik mezalimi ancak Türk askerlerinin gelmesiyle son bulmuştu.⁶⁴

Bu sırada Ahıska bölgesi de Türk ordusuna kavuşmuş olsa da bu sevinç uzun sürmedi. Zira Türk ordusu, 16 Mart 1921 tarihinde onaylanan Moskova Antlaşması gereğince mart sonunda buralardan geri çekildi. Bu muahedeyi Türkiye adına imzalayıp trenle Kars'a gelen delegelerimize, "*Gürcistan'la yapılan 1918 Batum Muahedesi'yle Türkiye'ye katılan Ahıska Sancağı neden ihmal edildi?*" diye sitem edenlere, Dr. Rıza Nur, şu karşılığı vermiştir: "*Ahıska'da böyle yüzlerce Türk köyü olduğunu maalesef bilmiyorduk! Elimizde neşredilmiş bir vesika bile yoktu. Keşki daha önce bu hususta bilgi sahibi olsaydık.*"⁶⁵ Cihan Şümul Osmanlı Devleti'nin (daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin) devlet adamının ve aynı zamanda onlarca esere (özellikle de tarihi eserlere) imzasını atmış aydın kişinin sözleridir bu satırlar. Dr. Şir Muhammed Dualı "*Ahıska'yı Tanıyor Musunuz?*" isimli makalesinde serzenişini şöyle dile getiriyor: "*İlgi çekici değil mi, 1921 dönem hükümetinin Millî Eğitim Bakanı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Sinop milletvekili olan Dr. Rıza NUR Bey, Ahıska'yı yeterince tanımamakta ve bu topraklarda on binlerce Türkün yaşamakta olduğundan bihaber olabilmektedir.*"⁶⁶ Dadayev bu cevabın tamamen politik bir cevap içeren cümleler olduğunu ifade etmektedir.⁶⁷

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya'da Çarlık devri bitmiş, Komünist Sovyet dönemi başlamıştı. Bu dönemde Gürcistan sınırları içinde yer alan Abhazlara, Osetlere ve Acara Müslümanlarına özerklik verilirken, Ahıska ve havalisine özerklik verilmemiş⁶⁸, doğrudan doğruya Tiflis'e bağlanmıştır.⁶⁹ Hiç

⁶⁴ Yunus Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, 1. Baskı, Pozitif Matbaacılık, Ankara 2001.s. 30.

⁶⁵ M. Fahrettin Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, 1. Baskı, Isıl Matbaası, İstanbul 1955s. 88.

⁶⁶ Şir Muhammed Dualı, "*Ahıska'yı Tanıyor Musunuz?*", *Ahıska Dergisi*, Sayı 10, Ocak 2009, s. 10.

⁶⁷ Dadayev, *a.g.t.*, ss. 62-63.

⁶⁸ Moskova Antlaşması ile Sovyet yönetimi tarafından, Ahıskalı Türkler yok farz edilerek böyle bir haktan mahrum bırakılmışlardır.

olmazsa Çarlık döneminde kendi kültürleriyle yaşayan Ahıskalı Türkler, Bolşevik kızıl rejiminde bir başka ölüm kalım mücadelesine girmiş oluyordu. Türk soylu halklar ve aynı zamanda Ahıskalılar için bu dönem, facialarla dolu bir dönem olarak hatırlanmaktadır.⁷⁰

Ahıskalı Türklere karşı, Ruslar gibi utanç verici siyasî plânı, Gürcü şovenistleri daha büyük başarıyla uygulamaya başlamışlardır. Şöyle ki; ilk önce onların Türkiye ile her türlü manevî-kültürel ilişkileri kesmişler ve dolayısıyla “*Demir perde*” arkasında kalan Ahıskalı Türkler, iki kat mezalimi gündelik hayatlarında ve manevî dünyalarında yaşamışlardır. Ahıskalılar, Türk ve Müslüman olmalarından dolayı birçok sıkıntı ve mahrumiyetlere maruz kalmışlardır. Sovyetler Birliği zamanında Türk kelimesinin unutturulması çabaları daha 1924 yılında kuvvetle hissedilmeye başlamıştır.⁷¹

Diğer taraftan 1930’lu yıllar, aydın ve din adamlarının sistemli şekilde yok edildiği yıllardır.⁷² Bunlara yakıştırılan en büyük suç Türkçülük ve Türkiye taraftarlığıydı. Bu yıllar aynı zamanda Gürcü şovenizminin azgınlaştığı ve gürcüleştirme politikasının yeniden başladığı bir zamandı.⁷³ Birçok Türkün soyadı Gürcüceye çevrilmiş, hatta bazılarına, adlarının Rusçalaşmış hallerini almaları telkin edilmiştir. Örnek olarak verecek olursak Paşaoğlu, Paşaladze; Alioğlu, Alidze; Dadaşoğlu, Dadaşidze; Zeyneloğlu, Zenişvili gibi soy isimler verilebilir. Günümüzde dahi Ahıskalıların bir kısmı hâlâ buna benzer soyadları taşımaktadırlar.⁷⁴

⁶⁹ Seyfeddin Buntürk, *Rus Türk Mücadelesi’nde Ahıska Türkleri*, 1. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2007, s. 179.

⁷⁰ Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 44.

⁷¹ Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 44; Dadayev, *a.g.t.*, ss. 82-83.

⁷² Ziya Bünyadov, *Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör*, çev. Sebahattin Şimşir, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004, ss. 311-318.

⁷³ Ahıska Türkleri, Gürcistan’da 1920’lerden itibaren kültürel baskı görmeye başlamışlardır. 1919-1921 yılları arasındaki bağımsız gürcü devleti, ülkedeki Müslümanları asimile etmeye yönelik bir politika izlemiş ve bu uygulama, 1926’ya kadar Sovyet Gürcistan’ı idaresi altında da devam etmiştir. Bkz: Dadayev, *a.g.t.*, s. 84.

⁷⁴ Yunus Zeyrek, “*Tarihin Okunmamış Sayfası: Ahıska*”, Uluslararası Hukuk ve Tarih Dergisi, Terazi Yayınları, Sayı 5-6, Yıl 2008, s. 10.

1938-1940 yılları arasında Türkiye'ye komşu olduğu için Ahıska ve çevresine “*Türkiye’ye Mücavir Sınırın Korunması*” adı altında on binlerce Rus askeri yerleştirilmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarına kadar en basit görevler için bile askere alınmayan Ahıskalı Türklerden, savaş başlayınca 40.000’den fazla kişi, Almanlarla savaşmak üzere askere alınarak cepheye gönderiş ve en ön saflara yerleştirilmişlerdir. Bunlardan sadece 16.000’i kurtulabilmiştir. Geride kalanlar da kız, gelin ve yaşlılar dâhil, Ahıska-Borcom demiryolu inşaatında çalıştırılmışlardır. Bu hat 1944 Ekiminde tamamlanmış, 14 Kasımında da sürgün başlamıştır. Demek ki, Ahıskalılar, bindirilecekleri hayvan vagonlarının geleceği demiryolunu, kendi elleriyle yapmışlardı. Nihayetinde bu demiryolu binlerce Ahıskalı Türk’e mezar olmuştur.⁷⁵

1944’te Kasım ayının 14. gecesini Rus askerleri, Ahıska, Aspinza, Adıgön, Ahılkelek ve Bogdanovka sancaklarında bulunan 200 üzeri köyden sürgün zamanı asker 40.000 kişi ile birlikte 180.000 civarında Ahıska Türkünü, Stalin’in emri ve devlet Savunma Komitesi’nin kararıyla sürgüne tabii tuttular. Geriye hiç kimse kalmayacak şekilde sürgün edilen Ahıska Türkleri Orta Asya’ya gönderilmiştir. Orta Asya’da halk, Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan’ın çeşitli kırsal bölgelerine yerleştirilmiştir. Sürgün tarihinden (14 Kasım 1944) altı ay sonra Ahıska Türklerinin gönderildiği bölgeler Rus yönetimi tarafından baskı altına alınmıştır. Bu da, baskı sürecinde birbirleriyle olan irtibatlarının kopmasına sebep olmuştur. 1956 yılına kadar Ruslar, bir bölgeden başka bir bölgeye gitmeyi, yüksek eğitim ve Türk kimliği almayı yasaklamıştı. Bu kurallara uymayanları Sovyet Birliği tarafından Sibiryaya sürgününe gönderilmiş ve bu rejimin kurbanlarının nüfusu 15.000 civarını bulmuştur.⁷⁶

⁷⁵ İbrahim Agara, *Ahıska Türkleri; İnsanlık Dramı*, Karaca Matbaası, İzmir 2004, ss.23-24; Dadayev, a.g.t., ss. 84-87.

⁷⁶ Ann Sheehy and Bohdan Nahaylo, “*Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians*,” Minority Rights Group Report No: 6, London 1980, ss. 24-27.

II. Dünya Savaşı 9 Mayıs 1945 tarihinde bitmiş, Ahıskalılar da 42.000'i eli silah tutan erkekler savaşa katılmıştı. SSCB tarafından II. Dünya Savaşı'nda, Ahıska Türkleriyle birlikte azınlık olan halklardan Karaçaylılar, Balkanlar, Çeçenler, Kalmıklar ve Kırım Tatar Türkleri sürgün edilmiştir. Bunlar belli bir zaman sonra vatanlarına kavuşmuş, yalnız Ahıska Türkleri vatanına dönmemiştir. Ahıska temsilcileri Sovyet yetkililerine dilekçeler göndermiş, karşılığında Ahıskalıların yerlerine Gürcüler ve Ermenilerin yerleştiği ve bu yüzden Ahıskalıların vatanlarına dönmeyeceği bildirilmiştir. Ahıskalıların kendi gölgelerine tekrar yerleşmesine izin verilmemesinin asıl sebebi, onların bölgede bağımsız bir ülke kurabilme ihtimalinin Gürcüleri rahatsız etmesi olmaktadır. Fakat belgelendirdikleri sebepler bu bölge Osmanlı'dan ayrıldıktan sonra Ahıska Türkleri sürekli Türkiye ile işbirliği içinde olduğu iddiaları idi.⁷⁷

Stalin'in ölümü ve onun bir numaralı adamı Beriya'nın da ortadan kaldırılmasıyla despot rejimde artık yavaş yavaş yumuşamalar başlamıştı. Bu yumuşama daha önce polis nezaretinde yaşam mücadelesi veren Ahıskalı Türklerde de kendini gösterdi. Şöyle ki; 31 Ekim 1956'da Yüksek Sovyet, onları gizli polis teşkilâtının kontrolünde devam eden sıkı rejim şartlarından kurtardı. Fakat yurda dönüş izni vermedi. Ellerinden alınan malları da iade edilmedi. SSCB Yüksek Prezidyumu'nun 28 Nisan 1956 ve 31 Ekim 1957 tarihli kanununun 2. Maddesine göre çıkarılan kararname şu beyanları ihtiva ediyordu: *"Eskiden Sovyet Gürcistan'ı, Acaristan, Ahıska, Ahılkelek, Adigen, Azpinza ve Bogdanovka bölgelerinde yaşayan Türkler, çalışma, dolaşma hürriyetleri, bütün Sovyetlerde yaşama hakları bakımından diğer Sovyet vatandaşları ile aynı haklara sahiptirler. Siyasî hayatta görev alabilirler, devletin parti ve sendikalarına üye olabilirler, başarıları ölçüsünde ödüllendirilirler."*⁷⁸

⁷⁷ Daha geniş bilgi için bkz: Dadayev, *a.g.t.*, ss. 78-87.

⁷⁸ Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, ss. 64-65.

Bu karardan sonra Mevlit Bayraktarov'un başkanlığında bir grup Ahıskalı, 1957'de Khruşçev ile görüşmek üzere Orta Asya'dan Moskova'ya gittiler.⁷⁹ Anavatanları olan Ahıska'ya dönmelerine müsaade edilmesini istediler. Khruşçev de onların bu talebini Gürcistan Komünist Partisi'nin o zamanki başkanına ileterek meselenin tetkikini istedi. Gürcü Komünist Partisi Başkanı, Khruşçev'e verdiği cevapta, Ahıskalı Türklerin taleplerinin yerine getirilmesinin mümkün olmadığını, çünkü onların yurtlarına başkalarının yerleştirildiğini bildirdi. Sadece kendilerine şu cevabı verebildiler: “*Siz Azeri'siniz! O halde Azerbaycan'a dönebilirsiniz.*”⁸⁰

31 Ekim 1957'de SSCB Yüksek Sovyeti Prezidyumu'nun (Başkanlığının) kararı ile Gürcistan'dan sürgün edilen Azerbaycanlıların Azerbaycan'a dönmesine izin verildi. Gürcistan'a dönüşleri halen yasak olsa da Azerbaycan'da kalmalarına izin verildi. SSCB İçişleri Bakanlığına göre, 24.304 Türk kendisini Azerbaycanlı olarak nitelendirmekteydi veya Azerbaycanlı olarak kayıtlıydı. Dolayısıyla pasaportunda Azerbaycanlı yazılan Ahıskalı Türklerine de Azerbaycan'a göç etme yolu açılmış oluyordu.⁸¹

1958 yılında, Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri İmam Mustafayev, Orta Asya'ya bir uzman heyeti gönderdi ve incelemeler yaptırdı. Ahıskalı Türklere, istedikleri zaman Azerbaycan'a yerleşebileceklerini söyledi.⁸² Aynı yılın eylülünde Saatli ve Sabirabad bölgelerinde yeni köyler kuruldu ve Özbekistan'dan gelen Ahıskalı Türkler buralara yerleştirildi.⁸³ Bu göçün masrafları da Azerbaycan Hükûmeti tarafından karşılandı.⁸⁴ Böylece 1957'de 25-27.000 Türk fakat resmen Azeri kimliğiyle Azerbaycan'a yerleşebildiler. 1958-1961'de toplam olarak 10.000 Türk Azerbaycan'a en çok

⁷⁹ Bayraktarov'un faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz: Bayraktar, *Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği*, ss. 90-93.

⁸⁰ Tekin Taşdemir, *Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalılar*, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 120; Dadayev, *a.g.t.*, s, 99.

⁸¹ Arif Yunusov, “*Ahıska (Mesket) Türkleri: İki Kere Sürgün Edilen Halk*”, Türkler Ansiklopedisi, çev., Ekin Keskin, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XVIII, 882.

⁸² Sevil Piriyeve, *Ahıska Türkleri Azerbaycan'da*, y.y, Bakü 2005, s. 15.

⁸³ Rahman Seferov, “*Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler*”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 24, s. 405.

⁸⁴ Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, ss. 136-137.

da Saatli ve Sabirabad bölgelerine göç etmişti.⁸⁵ Konuyla ilgili olarak Dadayev şu bilgilere yer vermektedir: “Azerbaycan’a yerleştikten sonra sedirliği (reisliği) döneminde Mevli Bayraktarov’la uzun müddet bir yerde çalışan Cabbar Merdeli Oğlu Arslanov Azerbaycan’a geliş serüvenini şöyle anlatıyor: ‘O zamanlar Khruşçev’in devri idi. Halk Mevli Bayraktarov’a okumuş olduğu için vatana dönüş mücadelesi hakta ricada bulundu. Bayraktarov da Bedir Muradov, Bekir Mustafayev, Mansur Poladov gibi gazi ve aydınlarla birlikte Moskova’ya gitti. Sovyetlerin konuya pek sıcak bakmadığını göründe Azerbaycan’dan tanıdığı bir arkadaşı (Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesinde çalışan) diyor ki: ‘Siz şu denizi geçerek Azerbaycan’a gelin vatan yolu açılırsa oradan yürüyerek de gidebilirsiniz. Biz size her konuda yardımcı oluruz’ İşte öyle oldu geldik Azerbaycan’a yerleştik.’”⁸⁶

Nitekim bunlardan birkaç yüz aile 1960 Temmuz ile 1961 Şubatında Ahıska bölgesine geçmeye teşebbüs etseler de sonuç istedikleri gibi olmadı. Gürcistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Wasili Mzhavanadze tarafından geri çevrildiler.⁸⁷

Günümüzde Ahıska Türkleri Gürcistan’ın sınırları içerisinde kalan Ahıska bölgesine dönebilmeleri için bir kanun çıkarılmıştır. 1999’da Avrupa Konseyi’nin üyeliğine kabul edilmesinin ardından Ahıska Türklerinin dönüşü için karar alınması gerektiğini kabul eden Gürcistan, 11 Temmuz 2007 tarihinde bir kanun çıkararak, Ahıska Türklerinin yurtlarına tekrar dönebilmeleri için önünü açmıştır. Ancak bu kanun maddelerinde öne çıkan birtakım şartlar (Gürcü kimliği kabul edilirse, geldikten sonra Gürcistan’ın farklı bölgeleri devlet tarafından gösterilecek ve bunlar kabul edilirse vb.) ve

⁸⁵ Yunusov, a.g.m, s. 882.

⁸⁶ Dadayev, a.g.t., s, 100. Ayrıca video görüntüsü için bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=pMw5cPZdbAs>, 13 Şubat 2013.

⁸⁷ Dadayev, a.g.t., s, 100.

sınırlamalar sebebiyle ihtiyacın tam anlamıyla karşılanması mümkün gözükmemektedir.⁸⁸

1.4.3. Fergana Olayları ve Sonrasında Yaşanan Sıkıntılar

Ahıska Türklerinin yaşadığı en büyük olay ve sıkıntı 1989 yılında Fergana Vadisinde⁸⁹ meydana gelen olay olmuştur. Ahıskalı Türkler 1944'te Orta Asya'ya sürülürken onların yarısından çoğu Özbekistan'a yerleştirilmiştir. Özbekistan'da Ahıskalı Türkler daha çok Fergana Vadisi ve Taşkent şehri olmak üzere Namangan, Andican, Sırderya, Buhara ve Semerkant gibi illere yerleştirilmiştir. 1956 yılında, Stalin'in ölümünden sonra, Ahıskalı Türkler üzerinden kaldırılan sıkıyönetim uygulamasının ardından Özbekistan'daki Ahıskalı Türklerin %30'dan fazlası Azerbaycan'a ve Rusya'nın Kafkasya Bölgesi'ne, anayurt Ahıska'ya yaklaşmak için, göç ettiğini daha önce vurgulamıştık. Nitekim 1989 Fergana olaylarına kadar diğer Türk cumhuriyetlerine kıyasla Özbekistan'da daha çok Ahıskalı Türk yaşamaktaydı. Ancak Fergana olaylarından sonra Ahıskalı Türklerin büyük bir bölümü Özbekistan'dan zorla çıkarılmıştır.⁹⁰

1989'da Sovyetler Birliğinin çökmesi sırasında Gürcistan bağımsızlık mücadelesi veriyordu. Ahıska Türklerinin anayurtlarına yerleşmelerine sıcak bakmayan Sovyet yönetimi, bu sorunu Gürcistan'a baskı yapmak için kullanmıştır. Diğer taraftan, Sovyet yönetimi Gürcistan'a karşı, Özbekistan'da özellikle de Fergana Vadisinde yerleşmiş bulunan Ahıska Türkleri arasında anavatana dönme faaliyetlerinin güçlenmesi için çalışmıştır.

⁸⁸ Şakirov Rüstem, "*Tarihte Ahıska Türkleri 'Garibim Gurbetlerde'*", Marmara Üniversitesi, Güzel sanatlar Enstitüsü, (Sanatta Yeterlilik Tezi), İstanbul, 2002, s. 7.

⁸⁹ Fergana Vadisi, bugün, Orta Asya'nın en istikrarsız bölgelerinden biridir. Genellikle İslami hareketlerin bir yuvası; geçmişte şiddetli ve kanlı olaylara fırsat veren ekonomik ve siyasi baskılarında yerleşim sahasıdır. Bölgenin aşırı yoğun ve genç nüfusa sahip olması, işsizlik ve ekonomik sorunlar tansiyonu yükseltmektedir. Bunun yanı sıra, Fergana Vadisi, Orta Asya'da İslam'ın ve İslam geleneklerinin de en yoğun yaşandığı yerdir. Bkz: Mehmet Seyfettin Erol, "*Avrasya jeopolitiğinde Orta Asya ve 11 Eylül*", Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği, hzl. E. Efegil, E. H. Kılıçbeyli, P. Akçalı. Gündoğan Yayınları, İstanbul 2004, s. 218.

⁹⁰ Asif Hacı, *Geribem Bu Vetende: Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyeti*, 1. Baskı, Gençlik Yayınları, Bakü 1992, s. 29.

Sovyet yönetiminin ‘*böl ve yönet*’ çalışmaları sonucu Özbekler ve Ahıska Türkleri arasında çok kısa bir zamanda düşmanlık başlamıştır. Böylece 45 yıl aynı topraklarda yaşayan bu iki toplum arasında şiddetli çatışmalar boy göstermeye başlamıştır. Özbekistan’ın her tarafında yaşayan Ahıska Türkleri tehdit edilmeye başlanmış, işlerinden çıkarılmış ve sevilmeyen bir toplum olarak görülmüşlerdir. 1989 yılının Haziran ayında Ahıska Türklerinin yoğun olduğu Fergana’da Ahıska Türkleriyle Özbekler arasında olaylar ve sıkıntılar başlamış ve kısa bir zamanda içinde de yayılmıştır. Böylece Özbekistan’da yüzlerce Ahıska Türkünün evleri yıkılıp yakılması, işkenceye maruz kalması, insanların ölümü ve yaralanması gibi olaylar sonucunda 100 binden fazla (sadece Fergana’da 20-30 bin) Ahıska Türk’ü sürgün edilmiştir. Böylece binlerce Ahıskalı, Sovyet askerlerin eşliğinde Fergana’dan ayrılmıştır. Böylece Fergana vadisinde geçen 45 yıl sürgün hayatı da sonra ermiş oldu.

Fergana hadisesi dünya kamuoyunun dikkatini celp etmiştir. Ve tüm haber ajansları Ahıskalılarından “*Meshetler*” diye bahsetmekteydi.⁹¹ Ne hazindir ki Türk gazeteleri de Ahıskalılarından “*Meshetler*” veya “*Misketler*” diye bahsetmekte ve Ahıskalıların kim olduklarını bilmedikleri için yanlış bilgiler vermekteydiler. Demek ki 70 senelik bir ayrılık bizi bu kadar birbirimizden uzaklaştırmıştı. 6 Haziran 1989 tarihli haberde şunlar yazıyordu: “*Misketler’in anayurtları Kafkasya ve Gürcistan bölgesidir. 17. yüzyılın başında, Osmanlı İmparatorluğu’nun etkisi ile Müslümanlığı kabul ederek Türkleşmişlerdir. 19. yüzyılda, Rus Çarlığı’na bağlanmışlardır.*” “*Stalin, İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda Misketleri, Türkiye’nin ajanları oldukları iddiasıyla, anayurtlarından Orta-Asya içlerine sürmüştür.*”⁹² “*Daha sonra çeşitli yollardan eski topraklarına dönen Misketler, buraya yerleşen Gürcülerle devamlı kavga halinde olmuşlardır.*”⁹³

⁹¹ Hacı, *Geribem Bu Vetende-Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyeti*, s. 29.

⁹² Ahıskalıları hiçbir zaman Stalin’in emellerine alet olmamışlardır. Bkz: Bayraktar, *21. Yüzyılda İnsanlık Dramı*, ss. 65-66.

⁹³ M. Fahrettin Kırzioğlu, “*Ne ‘Mesket’ Ne ‘Misket’; Ahıska Türkleridir*”, Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Sayı 268, Yıl 38, Ankara 1989, s. 17; Dadayev, *a.g.t.*, s. 105.

Fergana'da meydana gelen olaylarda yüzlerce, binlerce ev, hatta köyler yakılıp yıkıldı. İş yerleri ve otomobiller de bu yıkımdan nasibini aldı. En korkunç olanı, insanların ırzına, namusuna lekeler sürüldü.⁹⁴

Fergana vadisindeki bütün Ahıskalı Türkler Rusya Federasyonu'nun merkez vilâyetlerine gönderildi. Bu yeni göç sırasında Ahıskalılara toplu olarak iskân edilecekleri sözü verildiği halde, Ahıskalı Türkler Rusya'nın çeşitli bölgelerine dağınık olarak yerleştirildi. Rusya'nın 8 büyük vilâyetine dağıtılan halk, burada tamamen yeni sorunlarla yüz yüze gelmiştir.⁹⁵ Aynı zamanda Özbekistan'ın diğer bölgelerindeki Ahıskalı Türkler kendi imkânlarıyla Hazar Denizi yoluyla Azerbaycan'a kaçmaya başladı. 1958-1970 yılları arasında Azerbaycan'a göç eden Ahıskalı Türkler yakın akrabaları olan bu insanlara kucak açtılar.⁹⁶ Fergana faciasından sonra Ahıskalı Türkleri gösteren nüfus tablosunu şu şekilde verebiliriz: Azerbaycan 135.000 kişi; Kazakistan 105.000 kişi; Kırgızistan 35.000 kişi; Rusya 65.000 kişi; Özbekistan 10.000 kişi.⁹⁷

1.5. BURSA'DA YAŞAYAN AHISKA TÜRKLERİ

1.5.1. Osmanlı Döneminde Bursa'ya Yapılan Göçlere Kısa Bir Nazar

Ahıska ve çevresinin Rus işgaline uğramasıyla birlikte bölgede kalan Türkler Anadolu'ya gelip yerleşmeye başlamışlardır. Kırım Savaşı'ndan sonra Ahıskalı Türklerin Anadolu'ya yönelik göç hareketine Osmanlı arşiv belgelerinde ilk defa 1860 yılında rastlanmaktadır. Bu yılda Ahıska çukuru olarak adlandırılan bölge halkından 120 hane Osmanlı topraklarındaki Kars Sancağına yerleşmek istedikleri için aralarında Selim Gürhan adında birini seçip göndermişlerdir.

⁹⁴ Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 80.

⁹⁵ Buntürk, *a.g.e.*, s. 388.

⁹⁶ Avşar-Tunçalp, *a.g.e.*, ss.28-29.

⁹⁷ Avşar-Tunçalp, *a.g.e.*, ss. 11-12; Severov, Rehman, Akış, Ayhan, "Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış", *Türkiye Araştırmaları Dergisi*-393, ss. 399-401.

Osmanlı Devleti, Ahıska ve çevre kazalarından gelen Ahıskalı Türk ve Müslümanları bir an önce yerleştirmek ve ekonomiye katmak için öncelikle Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde boş arazilerin tespitini yapmış ve ona göre muhacirleri yerleştirmeye gitmiştir. Özellikle de Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde göçmenler için yeni yerleşim birimleri oluşturulmuştur. 1893'te Samsun yoluyla Anadolu'ya gelen ve Çorum'a sevk edilen 700 kadar Ahıska göçmeni burada boş arazi kalmamasından dolayı Yozgat ve çevresine gönderilmiştir. Yine Ahıska Türkleri Bursa'nın Ertuğrul Kazası'nın Bahçekaya bölgesine yerleştirilmiş ve daha sonra burada Ahıska Türkleri tarafından kurulan köye 1894 yılında "*Mesruriye*" adı verilmiştir. Ayrıca 1894'te Ahıska'dan gelen 19 hane göçmen, Bursa'nın İnegöl Kazası'nın Yakacık, Pazaralanı, Tuzla ve Kozpınar denilen bölgelerine iskân edilmiştir.⁹⁸

Netice itibarıyla Rusya ve Osmanlı Devleti arasında meydana gelen 1828-1829 savaşıyla başlayan Ahıskalıların göç hareketi 1853-1856 ve 1877-1878 savaşları sonunda devam etmişse de Ahıska Türklerinin göç hareketi Çerkez, Nogay, Dağıstanlıların göç hareketi gibi kitlesel olmamıştır. Genelde peyderpey geldikleri anlaşılmaktadır. Böylece Anadolu'ya gelen Ahıskalı Türkler başta Bursa, Erzurum, Ağrı, Muş, Eskişehir, Afyonkarahisar, Çorum, Yozgat, Amasya, Adana, Dört Yol olmak üzere çeşitli bölgelere yerleştirilmişlerdir.⁹⁹

1.5.2. İskân Kanunu ve Türkiye'ye Yapılan Göçler

Ahıskalı Türklerin 1965-1970 yılları arasında süregelen, Türkiye'ye göç etme taleplerindeki ısrarı karşısında nihayet, Sovyet yetkilileri Fergana olaylarından sonra 1989'da Türkiye'nin kabul etmesi halinde böyle bir göçe izin verebileceklerini bildirdiler. Bunun üzerine belli sayıda Ahıskalı Türkün Türkiye'ye göçü hakkında Türkiye ve Sovyetler Birliği yetkilileri arasında

⁹⁸ Ayrıca daha geniş bilgi için bkz: Fadime Tosik Dinç, "*Ahıska Türkleri (1800-1921)*", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, 2015), ss. 228-233.

⁹⁹ Zeyrek, *Ahıska Araştırmaları*, s. 22; Fadime Tosik, *a.g.t.*, s. 233.

görüşmeler yapıldı. Bu görüşmeleri müteakip 1990'da Ahıskalı Türklerin Türkiye devletine yaptığı sürekli müracaatlarla, konu tekrar gündeme geldi.¹⁰⁰

Ahıskalı Türkler, Türkiye'ye göç edebilmek maksadıyla yeniden bir başvuru yaptılar, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Akbulut'tan yardım isteyerek, yazdıkları bir mektubu Moskova'daki Türk Büyükelçiliği'ne teslim ettiler.¹⁰¹

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın talimatları üzerine, ilgili Devlet Bakanlığınca muhtemel bir göç hakkında çalışmalar yeniden başlatıldı. Uzun bir çalışma devresinden sonra, bazı ertelemelere rağmen Ahıskalı Türklerin Türkiye'ye kabul ve iskânına dair 02.07.1992 tarih ve 3835 Sayılı Kanun 11.07.1992 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi.¹⁰² Bu kanun esas alınarak 180 aile Iğdır'a iskânlı göç etti. Bazı sebeplerden dolayı (ekonomik kriz ve terör yüzünden) iskânlı göç durduruldu. Ama iskânsız göçler halen devam etmektedir.¹⁰³

Bütün bunlarla birlikte 3835 sayılı yasa çerçevesinde hazırlanan Ahıska Türklerinin Türkiye'ye iskânlı göçü tam olarak uygulanamamış olsa da, hem bu yasanın hem de o dönemde yürürlükte olan 2510 sayılı yasanın serbest göçe olanak tanınması, Ahıska Türklerinin Türkiye'ye göçünü hızlandırmıştır. Serbest göçle gelenler önemli zorluklarla karşı karşıya kalmışlarsa da, devletin Ahıska Türklerine yönelik hem resmî hem de gayri resmi biçimlerde kendini gösteren olumlu tutumu, Ahıska Türklerinin yaşamlarını bir nebze de olsa kolaylaştırmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra Türkiye'ye göç etmeye başlayan Ahıska Türkleri Iğdır, İstanbul, Yalova, İzmir, Konya, Çanakkale, Ankara, Aydın, Denizli, Kocaeli, Bursa ve Antalya şehirlerine yerleşmeye başlamışlardır. Ahıska Türklerinin göçü, 1996-1997 yıllarından

¹⁰⁰ Aşar-Tunçalp, *a.g.e.*, s. 33; Buntürk, *a.g.e.*, s. 423.

¹⁰¹ Taşdemir, *a.g.e.*, s. 148.

¹⁰² Buntürk, *a.g.e.*, ss. 426-427.

¹⁰³ İbrahim Agara, "Ahıska Türkleri Soykırımının 65. Yıldönümü", Bizim Ahıska, Yıl 6, Sayı 16, Ankara 2009, s. 47.

sonra büyük bir hızla artarak devam etmiştir. Bugün 70.000'e yakın insan iskânsız göç ederek Türkiye'nin muhtelif yerlerine yerleşmiş bulunmaktadır.¹⁰⁴

1990'lı yılların başından itibaren Türkiye'ye, ağırlıklı olarak da Bursa ve çevresine, daha sonraları ise Türkiye'nin birçok kentine göç eden Ahıska Türklerinin büyük çoğunluğu, daha önce de belirtildiği gibi, Fergana olayları sonrasında Özbekistan'dan Sovyet coğrafyasının muhtelif yerlerine dağılmış olan Ahıska Türkleridir. İlk yıllarda yerleşmek için Bursa'nın tercih edilmesinin en önemli nedenlerinden biri, kentin bir sanayi şehri olması ve burada daha kolay iş bulunabileceğinin düşünülmesidir. Diğer tercih nedenleri arasında, Bursa'nın bir göçmen kenti olması nedeniyle yeni göç eden insanların kente daha kolay uyum sağlayabileceklerinin varsayılması ve kentte daha önce gelmiş Ahıska Türklerinin varlığıdır.¹⁰⁵

1.5.3. Ahıska Türklerinin Bursa'da Yerleşim Bölgeleri ve Nüfusu

Bursa şehri, İstanbul, Ankara, İzmir ve Antalya'dan sonra Türkiye'nin en çok göç alan ilidir. Tarihsel süreç içinde göç yoluyla çeşitli ulus ve topluluklar Bursa'ya yerleşmiş ya da yerleştirilmiştir. Bursa'da yaşayan etnik gruplar ve topluluklar arasında, Kazanlar, Ermeniler, Kırım Tatarları, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan göçmenleri, Pomaklar, Gürcüler, Çerkesler, Abhazlar, Ahıska Türkleri ve Anadolu'nun diğer illerinden gelen göçmenler yer almaktadır. Günümüzde Ahıska Türkleri Türkiye'nin Bursa, İstanbul, İzmir, Ankara, Antalya, Çanakkale, Iğdır, Erzurum, Ağrı, Yozgat, Muş, Hatay, Aydın, Denizli illerinde dağınık bir şekilde yaşamaktadır. Bursa 1992 sonrası göçlerde en çok yerleşilen illerin başında Bursa gelmektedir. Edinilen son istatistikî verilere göre Yıldırım ilçesinde yaklaşık 40.000, Gürsu'da 10.000'in üzerinde, İnegöl'de 10.000'in, Kestel'de 500'ün üzerinde Ahıskalı aile yaşamaktadır.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Ayşegül, *a.g.e.*, s. 92.

¹⁰⁵ Aydıngün, *a.g.e.*, ss. 92-93.

¹⁰⁶ Ayşe Tül Demirbaş, "*Ahıska Türklerinde Göç ve Müzikal Deneyimlerin Etkileşimi: Bursa Örneği*", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE, 2015), s. 34.

1992 yılında Ahıska Türklerinin Türkiye'ye kabulü ve iskânına dair kanun dünyanın değişik ülkelerinde yaşayan Ahıska Türklerinin Türkiye'ye göçlerini teşvik etmiştir. Bu kanunla her yıl durumu en zordan başlamak üzere belirli sayıda Ahıska Türk'ünün Türkiye'ye kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Kanununun kabul edilmesiyle beraber ilk olarak Ahıska Türk'ü 200 aile, Türkiye'ye kabul edilmiş ve Iğdır iline yerleştirilmiştir. Ailelerin konut, iş, eğitim, sosyal güvence gibi her türlü ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu ilk yerleştirilenler dışında gelenler, daha çok kendi imkânlarıyla Bursa, İstanbul, Ankara, Kocaeli, İzmir ve Antalya gibi büyük şehirlere yerleşmişlerdir. Bursa 1992 sonrası göçlerde en çok yerleşilen illerin başında gelmektedir. Yani Türkiye'de nüfus olarak en yoğun yaşayan Ahıska Türklerinin yeri Bursa ilidir. Bursa merkez ilçenin yanı sıra, Yıldırım, Gürsu ve İnegöl ilçeleri Ahıskalı göçmenlerin yoğun olarak yerleştikleri yerlerdir.

Bursa'ya yerleşip yaşayan Ahıska Türklerinin yüzde 88'i evli, yüzde 9'u bekâr ve yüzde 3'ü ise duldur. Bekâr oranının az olmasının sebebi ise Ahıska Türklerinde evliliğe büyük önem verilmesidir. Ahıska Türklerinin evlenme yaşı 22-23'ü pek geçmemektedir. Genel olarak Ataerkil bir aile yapısının hâkim olduğu Ahıska Türklerinde aileye büyük önem verilmektedir. Bu durum ailedeki kişi sayısına bağlı olarak geniş aile yapısını ortaya çıkarmaktadır. Evlenen erkeğin evlendikten sonra da anne babasıyla beraber yaşaması çok yaygın bir durumdur. Bu durum Ahıska Türklerinin önem verdiği bir aile yapısıdır ve bunu günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Ayrıca büyük bir aile şeklinde de hep beraber aynı evde yaşamaktadırlar. Örneğin, bir evde 4-5-6 kişi olarak yaşayanlar çok yaygındır. Az da olsa 10 kişi ve daha fazla hane halkı sayısına sahip aileler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra ailedeki çocuk yapma oranına bakılırsa, ailedeki çocuk sayısı 0 ile 6 arasında değişmektedir. Ailelerin büyük bölümünde çocuk sayısı 2 ve 3'tür. 4 ve 5 çocuğa sahip olanlar da toplamda önemli bir orandır.

Ahıska Türkleri Bursa'ya dünyanın dört bir yanından göç etmişlerdir. Bursa'ya göç eden Ahıska Türklerinin büyük bir çoğunluğu Azerbaycan ve

Rusya'dan gelenler oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Gürcistan geldikleri diğer ülkelerdir. Ayrıca Kazakistan ve Kırgızistan'dan gelen Ahıska Türklerinin çoğunluğu ise Antalya ve Alanya'da yerleşmişler. Ahıska Türklerinin Türkiye'nin farklı coğrafyalarını tercih etmelerinin sebebi de maddi ve manevi olarak en iyi şekilde yaşayabileceklerinden dolayıdır. Ahıska Türklerinin Türkiye'yi tercih edip göç etmelerinin en temel sebebi de gelecek kaygısıdır.

Ahıska Türklerinin Bursa'ya göç ettikleri yıllar 1992 ile 2011 yılları arasında değişmektedir. 1992'den 2011 kadar olan dönemlerde her yıl göç ederek Türkiye'ye gelen olmuştur. Bazı yıllar göçlerin hızlandığı görüldüğü gibi yavaşladığı da görülmektedir. 1997, 2000 ve 2005 en çok göç edilen yıllardır. 1997-2000 dönemi göçün en yoğun olduğu dönemdir. 2005 sonrasında göç hızında bir azalma görülmekle beraber, Ahıska Türklerinin Bursa'ya göçü günümüzde de devam etmektedir. Çünkü Bursa'ya daha önceleri göç edip yerleşmiş olan Ahıska Türklerinin akrabaları da onların yanına zamanla göç edip gelmektedirler. Çünkü Ahıska Türkleri aslen Türk oldukları için, kendilerinin ve çocuklarının Türk kültüründe yetişme arzusu ve Türkiye'ye olan özlemi gibi nedenleri ve geçim sıkıntısı, kültürel farklılık olduğu için ve Türkiye'de geldikleri ülkelere nazaran yaşam, maddi ve manevi şartları daha uygundur. Ayrıca Türkiye'yi kendi vatanları gibi görmeleri de söz konusudur. Bütün bunlardan dolayı Ahıska Türkleri Türkiye'yi tercih ettiklerinden bahsedilebilir. Ahıska Türklerinin şuan ki Bursa'daki nüfus sayısına gelince; takriben 50,000 civarında Ahıska Türkü Bursa'da yaşamlarını sürdürmektedir. Ve bu sayı gitgide artmaktadır. Yani Ahıska Türklerinin göçü Bursa'ya hala devam etmektedir.¹⁰⁷

Ahıska Türkleri 1992'den sonra Türkiye'ye göçleri başladığında Bursa, Iğdır, Antalya, İstanbul ve Kocaeli gibi illere yerleşmeye başladığında Ahıska Türkleri bir takım sıkıntılar yaşamıştır. Bunların başında Iğdır'a 200 ailenin

¹⁰⁷ Ayrıca daha geniş bilgi için bkz: Demirbaş, *a.g.t.*, ss. 35-36.

yerleşmesinden sonra devletin onlara her türlü ihtiyaçlarını karşılamıştır. Yani konut, eğitim ve ev gibi ihtiyaçları karşılamıştır. Ancak daha sonra kendi imkânlarıyla gelen Ahıskalılar ise devletten doğrudan yardım almadan kendi düzenlerini kurmaya çalışmışlar ve bu aşamada çeşitli sorunla karşılaşmışlardır. Zira Bursa'ya göç eden Ahıska Türklerine gelince, Bursa'ya yerleşen Ahıska Türklerinin en büyük sorunları meslek sahibi olmalarına rağmen çeşitli sebeplerle kendi mesleklerini icra edememeleri büyük sorun olmuştur. Bunun yanı sıra geldikleri yeni toplumda insani ilişkiler kurmakta zorlanmaları ve uyum sorunları, gelenek-göreneklerini yaşama ve yaşatmadaki zorluklar ve eğitim hizmeti alamama sorunu da yaşamışlardır.

Bursa'ya göç eden Ahıska Türklerinin günümüzde iş koşullarına bakıldığı zaman, Ahıska Türklerinin çoğunluğu serbest meslek olarak çalışmaktadırlar. Bunların da büyük bölümü inşaat alanında çalışmaktadır. Bu alanlar ise: inşaat işçiliği, ustalık, döşeme, boya işçiliği, fayans döşeme ve bunun gibi işlerdir. Meslek sahibi olanların bir kısmı kendi işlerini kuranlardır. Ahıska Türklerinin kadınlarına gelince, kadınların geneli konfeksiyon atölyelerinde, erkekler de dokuma, tekstil sanayilerinde çalıştıkları görülmektedirler. Türkiye'de üniversite okuyan veya diploma denkliği alan az sayıda kişi ise, doktor, hemşire, öğretmen, mühendis olarak devlet ve özel sektörlerde çalışmaktadırlar. Ayrıca Ahıska Türkleri göçmenleri iş bulma konusunda birbirlerine yardım ederek dayanışma içinde yaşamaktadırlar. Zira bu durum onların iş bulmalarını ve hayatlarını idame ettirmelerini kolaylaştırmaktadır. Bunun yanı sıra Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinin ekonomik durumlarına gelince; Bursa'ya göç eden Ahıska Türklerinin büyük bir kısmı düşük ve orta gelire sahiptirler. Bunların çoğu her şeylerini geride bırakıp geldiler ve Türkiye-Bursa'da yeni bir hayat kurmaya çalıştıkları için ekonomik sıkıntılar içindedirler. Çalışma yaşındaki tüm aile bireyleri, aile gelirine katkı sağlamak için bu sıkıntıları atlatmaya çalışmaktadırlar. Bütün bu sıkıntılara rağmen Ahıska Türkleri Türkiye'de ve Bursa'da yaşamalarından dolayı çok mutlular. Çünkü daha önce de bahsedildiği gibi, Türkiye'yi kendi vatanları gibi görmektedirler.

Öyle ki neredeyse Bursa’da yaşayan Ahıska Türklerinin tamamı geldikleri ülkeye dönmeyi hiç düşünmemektedirler.¹⁰⁸

1.5.4. Bursa’daki Ahıska Türklerinin Sosyal ve Kültürel Yapısı

İnsanların farkı bölgelere göç etmeleri ve bundan belli bir zaman sonra o halkın, kendi yaşadığı toplum ve çevresinden uzaklaşmasını sağlar. Türkiye’nin diğer illerine ve özellikle Bursa’ya göç eden Ahıska Türklerinde de bu durum görülmektedir. Çünkü doğal olarak bu insanlar, yaşadığı ve alıştığı ve tanıdığı çevresinden uzaklaşmaktadır. Bu uzaklaşma; sadece bir halkın uzaklaşması değil, aynı zamanda din, örf, gelenek, kültür, sanat ve edebiyat gibi açılardan da uzaklaşmaktadır.

Göç etmeden önce Ahıska Türklerinde sosyal hayatın değişik alanlarında sınıflanmaktaydı. Zira bunlar: sanat, edebiyat, kültür, zengin ve yoksul gibi kategorilerdir. Ancak bu durum Ahıska Türklerinin Bursa’ya göç etmelerinden sonra ortadan kalkmıştır. Günümüzde Bursa’da yaşayan Ahıska Türklerinde olan tabakalaşma şehirli ve köylü şeklinde ayrılmaktadır. Genellikle Ahıska Türklerinin hem köylerde ve hem de şehirlerde yaşamalarına rağmen, ben köylüyüm veya ben şehirliyim gibi sınıflandırma söz konusu değildir. Sadece Ahıska’da yaşadığı veya dedelerinin yaşadığı köylerinin ismiyle “nerelisin?” sorusuna kendini tanıtmaya amacıyla Adıgönlü, Azgurli, Varnetli, Havetli, Zanavli ve Smadali gibi cevaplar vermektedirler.

Ahıska Türklerinde göç etmeden önce aile genelde ataerkil, geniş aile, büyük aile şeklinde yapılanmıştır. Her ne kadar birden fazla kardeşin evlendikten sonra baba ocağında kalmaya devam etmeleri gibi bir uygulama olsa da bunun oranı günümüzde oldukça düşüktür. Zira günümüzde evlenen kardeşlerden sadece biri babasının evinde kalmaya devam etmektedir.

¹⁰⁸ Yılmaz, Ali, Mustafa, Rüstem, “1992 Sonrası Türkiye’ye Göç Eden Ahıska Türklerinin Göç, İskân ve Uyum Sorunlarına İlişkin Bir Araştırma, Bursa Örneği”, STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN, c. 4, sy. 6, ss. 1-16.

Ahıskalı bir ailede söz sahibi olan babadır. Ailenin huzur ve güven içinde olmasından ve maddi-manevi geçimin sağlanmasından baba sorumludur. Önemli konularda ise anne baba veya evin büyükleri beraber karar alırlar. Ailede babadan sonra anne önemli bir rol oynamaktadır. Ailede içindeki iş bölümünden ve çocukların bireysel bakımından anne sorumludur. Ailede neslin devamı ve aileyi koruma açısından kız çocuğundansa erkek çocuğuna çok önem verilir. Baba evi daima neslin devamını sürdüren, erkek evladına kalmaktadır. Genel olarak ilk çocuk geniş ailede dünyaya gelir ve gelinin, büyüklerinin yanında çocuğu kucağına alması ayıplanır. Zira çocuk dede ve nine kucağında büyür. Çünkü bu durum, Ahıska Türklerinin kültüründe eskiden beri devam edip gelmektedir. Zira Ahıska Türkleri dünyanın neresine giderse gitsin adet ve kültürlerini devam ettirmektedirler. İşte Bursa'ya göç edip orada yaşayan Ahıska Türkleri de bu geleneklerini Bursa'da da aynı şekilde devam ettirmektedirler.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Yılmaz Ali, Mustafa Rüstem, *a, g, e.*, ss. 5-19.

İKİNCİ BÖLÜM

BURSA AHISKA TÜRKLERİ'NDE DİN EĞİTİMİ VE DİNİ HAYAT

2.1. AHISKA TÜRKLERİ'NDE KÜLTÜR VE DİN

Kültür, toplumu ayakta tutan, insanları birbirine sınımsız bağlayan temel ilkelerden biridir. Bu bağlamda “kültür”, bir milletin manevi varlığını ve düşünce birliğini meydana getiren fikir ve sanat mahsullerinin bütünüdür. Fikri çalışmalarla çeşitli zihni meleklerin meydana gelmesi ve zengin olmasıdır. Zira bu zenginliği ortaya çıkaran bilgilerin bütünüdür.¹¹⁰

Toplumlar sahip oldukları kültürlerini nesilden nesle aktarmaktadırlar. Ahıska Türkleri de dünyanın birçok yerinde yaşamalarına rağmen kültürlerini, örf ve adetlerini nesiller boyunca sürdürme gelmişlerdir.

Din ve kültür arasında iç içe geçmiş bir bağlantı bulunmaktadır. Ahıska Türkleri Müslüman olduklarından geleneklerinde, örf ve adetlerinde İslam dininin izlerini açık bir şekilde görmek mümkündür. Sanatta, edebiyatta, giyim kuşam da dâhil olmak üzere halkın sosyal hayatında İslam dinin motiflerine rastlamak mümkündür. Yani gelenek ve görenekleri İslam ile şekillenmiş ve bağdaşmıştır. Düğün, sünnet düğünü, ölüm ya da yas gibi törenlerde halkın gelenek, görenek ve kültürel yapılarına uygun törenlerle düzenlenmektedir.

2.1.1. Düğün Merasimi

Ahıska Türklerinde “düğün”ün karşılığı olan “toy” diye ikiye ayrılır. Büyük toy, aile kurulurken, (erkek toyu-kız toyu/kına gecesi) yapılan törenlerdir. Küçük toy ise, erkek çocuklara küçük yaşta sünnet olurken yapılan törendir.

¹¹⁰ Engin Muharrem, Öztuna Yılmaz vb., “Hayat Büyük Türk Sözlüğü”, Hayat Yay., İstanbul 1970, s. 776.

Düğün iki şekilde olur. Biri, ailelerin rızası alınması suretiyle toplumun adetlerine uygun şekilde yapılırken diğeri, kız kaçırma yoluyla yapılır. Kız kaçırarak yapılan evlilik çok az bulunmaktadır. Çiftlerin isteği üzerine ailelerden biri veya her iki taraf evliliği onaylamadığında kız kaçırılır. Kızın razı olmadığı kız kaçırma olaylarına da rastlanabilmektedir. Ancak Ahıska Türklerinde yapılan düğün töreni genellikle ailelerin rızasıyla, düğün gelenekleriyle gerçekleşir.¹¹¹ İzdivacın gerçekleşmesi için önce kız beğenme, ikinci aşamada görücü gidilir, üçüncü aşamada şerbet/nişan ve düğün (toy) yapılır.¹¹²

Düğün merasiminde geçen önemli kavramlar: *Bey-* damat, *İhral sofrası-* Kızı verdiklerinde damat ailesine açılan sofraya denilir. *Temen almak-* Gelinin saygıdan dolayı selamlamasına denilir. *Yenge-* Gelin damadın evine giderken yanında gidenlere denilir. *Yüzaçtı-* Gelin damat evine gittiğinde başına atılan şalın geleneklerle kaldırılmasına denilir. Kesim kesmek- Düğün tarihini belirlemeye denilir. *Sarraflamak-* Beğenmek. *Urba götürmek-* Kına gününde damat ailesinin geline aldığı giyimleri göstermesine denilir. *Nişan değiştirmek-* Kız ve damat ailesinin geline aldığı hediyeleri kına gününde değiştirmesine denilir. *Meslehet-* Düğün gününden önceki geceye denilir. Çerez oynatmak- Mum ve tatlı dolu siniyi çocuklar tarafından gelinin önünde oynatılmasına denilir.¹¹³ Görüldüğü gibi Bursa'da yaşayan Ahıska Türkleri de geldikleri ülkelerde olduğu evlenme geleneklerini unutmamaktadırlar. Ancak kız kaçırma olayı eskide kalmış olup Bursa'da görülmemektedir.

2.1.2. Sünnet Merasimi

Küçük toy denilen sünnet töreni de bütün Müslümanlarda olduğu gibi Ahıska Türklerinde de erkek çocuklarının İslami şartlara göre sünnet olmasıdır. Bu merasimde çocuk önce sünnet edilir ve çocuk iyileştikten sonra da küçük

¹¹¹ Azizova Nergiz, “*Etnik Kültür Ahıska*”, Ahıska Türkleri Eğitim Kültür ve Sosyal Dayanışma Derneği Yayımı, İstanbul 2001, sy. 1, s. 14.

¹¹² Can Beyza, Kahriman Hilal Gökçe, “*Ahıska Türklerinde Düğün Meresimi*”, Bizim Ahıska Dergisi, Ankara 2014, sy. 34, s. 30.

¹¹³ Afis Hacı, *a, g, e.*, s. 32.

bir düğün şeklinde bir düğün yapıyorlar. Ya da önce küçük bir düğün yapılır ve sonra da çocuk sünnet edilir.

2.1.3. Ölüm ve Yas Merasimi

Ahıska Türklerinde cenaze törenleri İslam'ın oluşturduğu şartlara göre uyulmaktadır. Mevtanın yıkatılması- kişi vefat ettikten sonra yıkanması için hazırlanır. Erkekler çarşafı tutup ölüyü üç kere kaldırıp yere değdirirler ve yıkatılması için hazırlanan yere götürülür. Mevtayı kaldırdıktan sonra yere taş konulur. Dini bilgileri olan ve tecrübeli kişi yıkar. Mevta teneşir tahtasına yatırılır. Ilık suyla önce taharet sonra abdest aldırılır ve Kur'an'dan kısa sureler okunarak bütün bedeni yıkanır. Ardından tekrar abdest alınır ve kefene sarılır. Bu işi yapanlara mutlaka ölünün ailesi tarafından emeğinin karşılığı verilir.

Kefenin biçilmesi- kefenin rengi beyazdır. İç kısmı için elbise dikilir. Kefenin uzunluğu ölünün boyuna göre ölçülür ve fazladan yarım metre hesaba katılarak biçilir.

Cenaze namazında mevta, bir tabutla musalla taşına konulur ve erkekler cenaze namazını kılarlar. İmam cenaze namazı kıldırdıktan sonra orada bulunanlara üç defa “Ölüye hakkınızı helal ettiniz mi?” diye sorar. Ardından ölüyü kaldırır. Mahalleyi çıkana kadar tabut omuzlarda taşınır, sonra arabaya konulup mezarlığa götürülür. Mezarlığa cenazeyle birlikte sadece erkekler gider. Ölü mezarıda kıbleye doğru olmak şartıyla yatırılır. Mezarlığa her gelen bir kürek toprak atar. Mezar örtüldükten sonra oradan ayrılırlar. Mezarın başında sadece imam kalır. Dua okur ve ölünün kabir sorularına cevap vermesine yardımcı olur. Bundan sonra cenaze evine gidilir. Kadınlar ise cenaze kalktıktan hemen sonra Kur'an okumaya, komşular yemekler (acı yemek) yapıp getirmeye başlar. Cenazeyi duyan başsağlığına gelir ve acı ekmek getirir. Üç gün boyunca ölünün evinde kesinlikle ateş yakılmaz, yemek yapılmaz ve ev süpürülmez gün boyunca Kur'an okunur. Ölünün çıktığı oda kırk gün boyunca gece gündüz ışıklı tutulur. Ölünün defnedildiği günden kırkına kadar bir kişi her gün Yasin-i Şerifi okumakla görevlendirilir, bir başka kişi de elli ikinci gününe kadar hatim indirmekle görevlendirilir. Bu kişilere

emeğinin karşılığı verilir. Definin *üçüncü* günü ölünün çamaşırları yıkanır. Kıyafetleri ütülenip dağıtılabılır, geriye kalanı ise ya saklanır ya da ayak basılmayan bir yere gömülür, kesinlikle ateşte yakılmaz. Ölünün ruhunun rahat edebilmesi için yemekler ve helva yapılır, cenaze evine gelenlere ikram edilir. Ardından bir hafta sonra da *yedisi* (heyrat) yapılır. Bu güne herkes davetli/davetsiz gelir. Gelenler Kur'an okur, dualar ederler. Her evden gelen kişi şeker, çay, yağ gibi erzaklar ile cenaze evine yardımda bulunur. Gelenlere yemek yedirilir, helvadan ikram edilir. Giderken, yapılan helvadan ellerine verilir. Kırkına kadar her Cuma akşamı Kur'an okunur. Ailenin yakınları komşular toplanarak önce yemek ikram edilir sonra da Kur'an dinlerler. *Kırkıncı* günü gelenlere yine yemek hazırlanır ve helva yapılır. Ölenin ruhuna ve okumuş hatimlere dualar yapılır. *Elli ikinci* günü mevtanın etinin kemiğinden ayrıldığına inanılır. Bu gün için fazla kişi çağrılmaz. Gelenlere yemek yedirilir, Kur'an okunur. *Yılı* da aynı şekilde geçirilir.¹¹⁴

Ahıska Türklerinde yas ve ölüm merasimleri için ayrıca toplum içinde oluşan ölüme dair ağıtlar dikkat çekmektedir.

Bir kuş çıktı deryadan,
Haber almış dünyadan,
Dedi ölüm var imiş
Niye doğduk anadan?!¹¹⁵

2.1.4. Millî Giyim Stili

1944 öncesi Ahıska Türklerinin giyim tarzı, Osmanlı ve Kafkasya'nın giyim tarzına benzemektedir. Kafkasya kültürlerinde kullanılan süslü giyim, geçmiş zamanlarda Kafkasya'nın diğer Türk ülkeleri gibi Ahıska toplumunun da günlük giyim tarzını oluşturmaktaydı.

¹¹⁴ Ragibova İlmira, "Kırgızistan'da Yaşayan Ahıska Türklerin Folkloru", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2008, s. 127.

¹¹⁵ Asif Hacı, a. g. e., 2009, s. 160.

Erkeklerin kıyafetleri başlarında püsküllü fes, üzerlerinde elde dikilen ceket, şalvar ve dize kadar çizme giyerler. Kadınların giyim tarzı ise günümüzle oldukça farklılık arz eder. Eskiden yaygın olan, günümüzde nadiren kırsal kesimlerde kullanılan bu giyim tarzında kadınlar başlarına önce iki düğmeli fes (katha) takarlar. Düğmelerden birine bağlanmış ipi eline alıp fesin üzerine serilmiş beyaz, üçgen tülün (leçeğin) üzerinden geçirerek başına dolayıp diğer düğmeye bağlar üzerine büyük başörtü atarlar. Bu tür örtüyü gelinler kullanır, kızlar ise fessiz başörtü örter, enli ve uzun etekler üstüne de fistan giyerler.

Şuanda Türkiye ve Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinde görülmektedir ki, giyim tarzları orada yaşayan toplumun giyim tarzları ile özdeşleşmiştir. Türklüğe ve İslamiyet'e önem veren halk, giydikleri giyim kuşama dikkat ederler ve bütün bunlara rağmen kendilerine özgü giyimlerini de hala giyinmektedirler. Aynı zamanda yaşadığı toplumların kültürlerinden de etkilendiğini görülmektedir. Ayrıca Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinde görülmektedir ki; dindar bir şekilde yaşayan Ahıska Türkleri kapalı ve İslam'a uygun bir şekilde giyinmektedirler. Bunun yanı sıra diğerleri ise açık bir şekilde giyinmektedirler.

2.1.5. Millî Mutfak Zenginliği

Ahıska Türkleri zengin bir mutfağa sahiptirler. Bunda Ahıska Türklerinin sürgün hayatı yaşamlarının payı çok büyüktür. Gittiklerin yerin kültüründen etkilenmiş ve bunu mutfaklarına da yansıtmışlardır.

Ahıska Türklerinde hamur yemeklerine daha çok ağırlık verilmiştir. Aşağıda en çok yapılan yemekler sırasıyla şöyledir:

Hamur yemekleri; hinkal, manti, makarna, lapata, efendi hinkali, erişte.

Ekmek ve börek çeşitleri; fırın ekmeği, tandır ekmeği, sac ekmeği, katmer, kete, yufka, feselli, sinor, sigara böreği, bazlama, haçapur, bişi, lokum, fetir, çadı.

Etlî yemekler; kavurma, kızartma, kebab, ığirtma ve lle kebabı.

orba eşitleri; köfte-bozbaş orbası, et orbası, borç orbası, tutma orbası, ayran orbası, umac orbası, keş orbası, pirinç süt orbası, fasulye orbası.

Diğer yemek eşitleri; zbek pilavı, Azeri pilavı, Türk pilavı, biber dolması, taze fasulye kavurması, yaprak sarması, lahana sarması, staşı, kuymak, hasuta, menemen.

Tatlı eşitleri; şekerbura, revani, kek, pasta, baklava, poğaça eşitleri, kurabiye eşitleri.¹¹⁶

2.1.6. Folklor (Halkbilimi)

Bir toplumun eğitim derecesi ve maddi durumu ne olursa olsun, folklor ait olduğu toplumun tamamını etkiler, onları eğitir ve şekil verir.

Bütün milletlerde olduğu Ahıska Türklerinde de kendilerine özgü folkloru vardır. Özgür bir ülkeye sahip olmadıklarından dolayı kendisine özgü eğitsel faaliyetlerinden mahrum kalsa da şifahi halk edebiyatı, dini motifleri folklorun bütün dallarında geliştirmiş ve korumuştur. şiirler, atasözleri, deyimler, masallar, hikyeler ve fıkralar gibi edebi değerlere ait oldukları toplumları yansıttığı gibi toplum fertlerini de eğitmektedir. Zira toplum sosyal hayatta her zaman farkında olmadan folklorik cümlelerle birleşmektedir. Problemliler zamanlarda veya mutlu olduğu zamanda muhatabın görüşünü bir deyim ve atasözüyle aılar. İşte görüşlerini düz anlatmada olduğu halk arasında ortaya çıkan edebiyatla açıklar. Bu tür anlatımda muhatabı etkilemede, derin ve öz konuşma hâkim olur. Kişinin anlamlı konuşması, onu halk edebiyatı ve kültüründen yararlanmaya iter. Yani dini motifleriyle beraber eğitsel ve folklorik şifahi veya yazılı edebiyattan misalleri alt kısımda verilmiştir.

¹¹⁶ Azizova Nergiz, *a. g. m.*, 2001, sy. 1. s. 16.

2.1.6.1. Dualar

Salhum- salxum Şehemmet,

Bir sevduğum Mehemmet,

Yazi yazar elleri,

Kur'an okur dilleri,

Has bahçenin gülleri,

Ötüşür bülbülleri,

Cennette bir kapı var,

Üstünde hançer sapı var,

Cennette bir kuyu var,

İçinde zezem suyu var,

Onu içer dervişler,

Allah Allah demişler,

Allah dedim oyandım,

Sofralara boyandım,

Elif Kur'an başıdır,

Cümlemizin işidür,

Kim bu duayı okursa,

Yarın cennet kuşudur.

Nazar duası:

Ovsunladım nazari,

Evvel benim başimi,

Kara göz, mavi göz,

Kor, topal, lal, sağır, kel,

Her kimin nazari değmişse,
 Yeddi çift kullanmamış iğne,
 Yeddi çift kullanmamış çivi,
 Yeddi çift kullanmamış çuvaldız,
 Sancılsın onun bağrına, bağarsuğuna,
 Bacasını yıldırım vursun,
 Kapısına zindan kilidi asılsın.

Uyurken okunan dua: yattım sağıma, döndüm soluma, melekler şahad olsun dinime imanıma.¹¹⁷

Deyimle özdeşmiş yemin şekilleri: Allah hakkı için, Yaradan hakkı için, ekmek hakkı için, Kur'an haxxi için, evlatlarımın başı için, Kur'an bana ganim olsun gibi sözler.

Dini güzel dilekler: Allah seni kaza beladan saxlasın, Allah senin işin rast getürsün, beteketli olsun, derdi belan bene gelsin, derdin alem, gadam (dert) alem, kurban olem, xeyirli olsun, xeyre ulaşasın, ömrün uzun olsun, seni dünya turduxça durasın, su kimi ömrün uzun olsun, şad günlere ulaşasın, ayağın uğurlu kademli olsun, bextever (bahtiyar) olasın, xoşbext olasın ve xoş günlere gelax gibi güzel sözlerdir.

Dini kötü dilekler: Adın unudem, ağzı burnundan gelsin, ağzın dilin kurusun, Allah belanı versin, Allah dert versin derman vermesin, Allah'ından bulasın, bextin karaya gelsin, bextin bağlansın, böyümiyasın, cehennemlux olasın, derde düşesin, dilin çürüsün, ellerin kırılsın, evi veran olsun, evin dağılsın, evin yıxılsın, gözün kör olsun, iki ışığın sönsün, kara yere gedestin, ocağın sönsün, sesin kesilsin, sürün sürünesin, yüzün kara olsun ve yüzün gülmesin gibi.

¹¹⁷ Hacı Asif, Poladoğlu Aydın, "Ahıska Türk Folkloru", Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı (AKMB) Yay., Ankara 2001, s. 23.

2.1.6.2. Şiirler

Şiirler konuya geçmeden önce Ahıska Türklerinin sürgün edilmeden öncesinde yetişen bazı âlim, âşık ve şairleri hakkında kısa da olsa bilgi vermenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

İrfânî: Asıl adı Süleyman 1877’de Çıldır’ın Kunduzhev köyünde doğmuştur.

Gülali: Ahıska ilçesinden, XVIII yy. sonu XIX yy. başlarında yaşamıştır. Meşhur gitti redifli şu şiirin âşık Gulali’ye ait olduğu belirtilmektedir:

*“Ahıska gül idi gitti,
Bir ehl-i dîl idi gitti...
Söyleyin sultan mahmud’a,
İstanbul kilidi gitti.”¹¹⁸*

Çerkezoğlu: Kobliyanlı, XIX yy. başlarında yaşamıştır. Garip (XVIII yy. sonu XIX yy. başlarında yaşamıştır.

Üzeyir/Fakîrî: Asıl adı Üzeyir’dir. Posof’un Hevat köyündendir. XVIII yy. sonu XIX yy. başlarında yaşamıştır.

Cevri: Asıl adı Hasan’dır. 1805 yılında Ahıska ilçesinde doğmuştur.

Emrah: Ahıska’nın Varnet köyündendir. XIX yy. yaşamıştır.

Korhan: asıl adı Pertev’dir. Oral köyünden olup XIX yy. yaşamıştır.

Nihani: 1867 yılında Hirtiz’in Orpola köyünde doğmuştur.

Şehrî: Asıl adı Şerif’tir. Ahıska’nın Muhe köyünde 1860 yıllarında doğmuştur. Dedeoğlu’nun naklettiğine göre halk arasında kendisiyle ilgili şöyle bir menkıbe dolaşmaktadır: Şöyle ki; *“Ahıska’dan birisi eğitim için İstanbul’a*

¹¹⁸ M. Kuzu, Mamaşlı, *“Ahıska Üzerine Halk Deyişmelerimiz’den,”* Kars İli Özel Sayı: Çıldır, Ardahan, Hanak, Posof, Kars Turizm ve Tanıtma Derneği Yayınları, Ankara 1966, s. 47.

gider ve bir Medreseye kaydolmak ister. Orada sorarlar kendisine nereden geldin diye? İlim âşığı zât Ahıska'dan deyince huzurda var olan hocalar adeta donup kalır. Tabii Ahıska deyince bugünkü gibi 'Alaska' anlaşılıyor. İlmin merkezi Ahıska anlaşılıyordu elbet. İlim talep için giden şahıs meraklı gözlerle ne olup bittiğini öğrenmeye çalışırken, Medrese hocalarından birisi bu sessizliği bozar ve mânâ yüklü cümleyle tâlib-i ilmi geri göndererek böylece ilk dersini de vermiş olur:

*'Sen bilmez misin ki 'Muheli Şehrî Efendi' İstanbul'u Ahıska'ya götürdü evlat.' Bir hocamızın da ifadesiyle 'Sâlîmen (sağ-salim) gelen bu zat, kısa süre içerisinde gânimen (bilgi yüklü)' geri döner.'*¹¹⁹

İsmail: XIX yy. sonu XX yy. başlarında yaşamıştır.

Sefili: Asıl adı Mehmet'tir. Ahıska'nın Pulate köyünden olup XIX yy. sonu ile XX yy. başlarında yaşamıştır.

Şükri: Asıl adı Süleyman olup, Ahıska'nın Azgür köyünden olup XIX yy. sonu ile XX yy. başlarında yaşamıştır.

Garip Hoca: Posof doğumlu, 1900 yıllarında yaşamıştır.¹²⁰

Bütün bunlarla birlikte günümüzde Bursa'da yaşayan ve birçok şiir, masal ve roman kitapları yazmış olan şair Mircevat Ahıskalı da günümüzün en değerli Ahıskalı şairlerindedir. Bu kısa açıklamadan sonra şiirlerden birkaç örneği şu şekilde verebiliriz:

¹¹⁹ Azad Dedeoğlu, "İstanbul'dan İstanbul Kilidi'ne Yolculuk-1", <http://www.ajansahıska.com/makale/istanbuldan-istanbul-kilidine-yolculuk-1-m64.html>, Erişim Tarihi (06 Eylül 2019). Şehrî Efendinin oğlu Ahmet Efendi Stalin Dönemi Sovyet Rejiminden gınâ gelerek Türkiye'ye yerleşiyor (sığınıyor) ve Kars İli Susuzluk İlçesinde bir süre imamlık yapıyor. Ahmet Efendinin iki oğlu, iki kızı şu anda İstanbul'da yaşamaktadırlar. Bkz: <http://www.ahıska.org.tr/?p=377>.

¹²⁰ Hacı Asif, "Axısqa Türk Folkloru", Bakı 2008, s. 192.

Ahmediye Camii ve Ağıtı

“Ahıska Atabekleri”nden Hacı Ahmet Paşa, Çıldır Beylerbeyi iken, Ahıskalı ustalara “İstanbul Selâtin Camileri” örneğinde çok güzel Medrese, Çeşme ile Ahmediye adlı bir Ulu Cami yaptırdı. 1749’da biten Ahmediye Külliyesi’nin küçük bir örneğini de yine Ahıskalı ustalar, Atabekli Küçük İshak Paşa’nın sancak beyi olduğu Doğubayazıt kalesinde 1785’te yapmıştır. Her ikisi de Türk mimarlık şaheserlerindedir.

1828 Ahıska felâketinden sonra Ruslar, Ahmediye’nin minaresini sökerek kiliseye çevirdiler. 1944 Büyük Ahıska Sürgünü sonrası ise cami maalesef müzeye çevrildi.¹²¹

Bu mimarî eserler, Ahıska’ya gelenleri büyüleyecek kadar güzeldi. Erzurum ulemasından İspirli Divan Şâiri ve İbrahim Hakkı Hazretlerinin Farsça Hocası Hâzık Efendi (1690-1763), tertip ettiği Divan’ında Ahıska’daki câmi, medrese ve iki çeşme üzerine, tarih düşürdüğü manzumeler yazdığı bilinmektedir.¹²²

Aşağıdaki ağıt Posoflu halk âşığı Üzeyir/Fakirî tarafından bu caminin kiliseye çevrilmesi sonucu söylenmiştir:

Kudretten yapılmış cismin,
Tiflis'ten gelmiştir hasmın
Belirsiz olmuştur ismin,
Ağlasana Güzel Cami
Kerpiçlerin pek beyazı,
Duadan unutma bizi,

¹²¹ Bölgenin Çarlık Rusyasına geçmesiyle Ahmediye Camii, Külliyesi ve Külliyyede var olan kütüphane yağmalanmış bir kısmı ise Sankt-Petersburg’a gönderilmiştir. 1828 Ahıska felâketi sonrası Ruslar tarafından, Camii’nin “Minaresi” sökerek kiliseye çevrilmiş, içindeki kütüphanede bulunan Arap, Türk ve Fars dillerinde çeşitli ilmi eserler “Sankt-Petersburg Doğu Elyazmaları”na nakledilmişti. Azerbaycanlı şair ve mütefekkir A. Ağa BAKIHANOV bu eserlerin sayısını liste şeklinde 148 olarak verse de, kanaatimizce daha fazladır. Çünkü Ecdâd’dan edindiğimiz şifahi bilgide ise birkaç deve dolusu kervan denilmektedir. Bu liste için bkz: Ahmed Niyazov, “*Ahıska Ahmediye Kütüphanesi*”, Medeniyet Sanat Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, Aralık 2016, İstanbul 2016, 27-46.

¹²² Mezkur manzume için bkz: Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 255.

Senden çevirdiler yüzü,
 Ağlasana Güzel Cami..
 Dahi okunmaz Ezanı,
 Cemaat ister izini
 Nida etmiyor müezzini,
 Ağlasana Güzel Cami..
 Camimiz kalıyor burada,
 Gittikçe düşeriz derde,
 Aramıza geçti perde,
 Ağlasana Güzel Cami..
 Cumamız kılınmaz, durdu;
 Terk ederiz yeri, yurdu,
 Anınçün çekeriz derdi,
 Ağlasana Güzel Cami..
 Cemaat çekeriz âhı,
 Urus'a kalmışsın, sahi!
 Okunmadı Hutben dahi,
 Ağlasana Güzel Cami..
 Biz gideriz döne döne,
 Haçperestler dolar sana,
 Cümle Kafir olur mahkûr,
 Umut kesme Güzel Cami,
 Mehdi-Resul eder zuhur,
 Sevinirsin bir gün olur,
 Bizden küsme Güzel Cami!..
 Bizden küsme Güzel Cami!..¹²³

¹²³ Zeyrek, *Ahuska Bölgesi ve Ahuska Türkleri*, ss. 255-256.

Halk dilinde dini şiirler:

İlahi, dileriz her an,
Ayırma imanı bizden,
Temennamız budur senden,
Gam gününde sen şad eyle.

Bu Ramazan izzetine,
Leyle-i Kadr hürmetine,
Ol Resul'ün şefkatine,
Günahlardan azad eyle.
Sen bilursun halimizi,
Azad eyle tenimizi,
Yıkma bizim canımızı,
Lutfunla sen azad eyle.

Gel içelim kana kana,
Şifadır mevlit çerbeti,
Zikir edelim döne döne,
Şifadır mevlit şerbeti.

Aşk ataşan yanalım,
Şemi-pervane dönelim,
Müminler için kanalım,
Şifadır mevlit şerbeti.¹²⁴

¹²⁴ Asif, Hacılı, *a. g. e.*, ss. 149-152.

Cami

(Aşix Mehemed Sefili)

Oxiyanlar olsun agah,

Münafıka cefadur bu,

Buyurup camiye gelen,

İstiyene cefadur bu.

Tefekkür ol deli könül,

Zikir et, seni yaradani,

Gerek dünyai gerek uxra,

Her gelene sefadur bu.

Der Sefili bax camiye,

Dünyayı gezdım gelim gene,

Ezan verir, ezen bize,

Hax yoluna köpridür bu.¹²⁵

Ahıska Türküsü (Allahverdi Piriyev):

Neçedir, bilinmez yurdumun yaşı,

Koca Kür'dür Ahıska'nın gardaşı,

Gedip gelenlerden selamlar deyir,

Gezdiğiniz yerlerin toprağı yaşı.

Töküldü dağıldı ana Türk dilimiz,

İller boyu ağladık her birimiz,

Melül kaldı toprak külümüz,

¹²⁵ Asif, Hacılı, *a. g. e.*, 2009, s. 427.

Sel kimi töktüler anaların yaşı.
 Atalar fikirden alışdı, yandı,
 Oğullar bu derdi düşündi kandı,
 Kanımızda kalan yalnız Kur'an'dı,
 Bir de sakladık salamat başı.¹²⁶

2.1.6.3. Atasözleri

Atasözleri dediğimiz, söyleyeni belli olmayan, bir topluma ait olmuş kalp sözlerden ibarettir. Ahıska Türkleri kendilerine has dini motifli atasözleri olduğu gibi farklı kültürlerden de edindikleri atasözleri mevcuttur. İşte bunlardan birkaçı aşağıda verilmiştir.

Adlı kişi adından korkar, adsız kişi Tanrı'dan korkar.

Allah bin dert vermiş bin bir derman.

Allah sağ gözü sol göze muhtaç etmesin.

Allah dağına göre kar verir.

Evlenen ile ev alana Allah yardım eder.

Eli açığa Allah kendisi yetişir.

Garip kuşun yuvasını Allah yapar.

Garibin kimsesi yok Allah'ı var.

Gecenin hayrından sabahın şeri iyidir.

Ölü gözünde yaş olmaz, imam evinde aş olmaz.

Ölümü göreceksin ki bayılmaya razı olasın.

Paran vardır çarşı Pazar senindir, paran yoktur sırt, Allah kerimdir.

Sabrın sonu selamettir.

¹²⁶ Ayrıca daha geniş bilgi için bkz: Mamaşlı, a.g.m., ss. 46-50; Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, ss. 244-259.

Şeytanın dostluğu darağacına kadardır.

Koca kâfir Müslüman olmaz.

Dost gelen günü bayram olur.

Doğan ay doğuşundan bellidir, yüzün yarısı ellidir.

Mert ölür adı kalır, namerdin neyi kalır.¹²⁷

Görülmektedir ki İslam geldiği ve yayıldığı toplumları eğitmiş ve onların örfleriyle birlikte edebi kültürünü oluşturmuştur. Belirtilen törenler, giyim tarzı, halk mutfağı ve edebiyatı İslam ile şekillenmiş, adet haline bürünmüştür. Merasimlerde dini törenlerin yapılması, dualara yer verilmesi, giyim kuşamın İslam'ın belirttiği örtünmeye riayet edilerek şekil alması, millî mutfağının yine İslam dininin belirttiği helal ve haram yemeklere önem verilmesi aynı zamanda edebiyatta dini motiflere yer verilmesi dinin, toplumun her alanına girdiğini ve din ile kültür arasında bir bağın bulunduğunu göstermekte ve işaret etmektedir. Dolayısıyla Ahıska Türklerinin, dünyanın neresine giderse gitsin hep kültür ve edebiyatlarını korudukları görülmektedir. Yani dini törenlerini, nişan, evlenme, düğün, sünnet etme, ölüm ve yas törenlerini, giyim kuşam, millî yemek ve bunun gibi şeylerini sürgünden sonra da unutmamışlardır. Zira Bursa'ya göç edip ve orada yaşayan Ahıska Türkleri de aynı şekilde zikredildiği adet, kültür ve geleneklerini sürdürmektedirler. Yani sözün kısası asimile olmamışlardır. Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinde de görülmektedir ki aynı şekilde dini kültür ve adetlerini yaşamaktadırlar. Aynı şekilde genç nesillere de öğretmektedirler.

¹²⁷ Badalov, Çingiz, “*Bütün Yönleriyle Ahıska Türkleri*”, Çimkent 2004, s. 109.

2.2. BURSA AHISKA TÜRKLERİ'NDE DİNİ EĞİTİM VE DİNİ HAYAT

2.2.1. Bursa Ahıska Türklerinde Ailede Din Eğitimi

Bir toplumu toplum yapan ve onu bir araya getiren tek ailedir. Her bir toplumun devamlılığı için aile vazgeçilmez bir ögedir. Toplumun aslı olan aile, fert hayatının artı ve eksiklerinin paylaşıldığı ilk yerdir.¹²⁸ Bunun yanı sıra ailenin eğitimin beşiği olduğu söylenebilir. Çocuk ilk bilgileri aileden alır ve ilk deneyimleri de aileden kazanır. Doğru ile yanlış birbirinden ayırmayı ailenin yapısına göre belirler. Zira çocuk ailenin yapısına göre eğitim seviyesiyle yetiştirilir. Bunun yanı sıra ailenin dini bilgilerine göre de dini seviyesi ortaya zukur eder. Zira aile hangi dine ve mezhebe ait ise çocuk da ilk yaşlarda aileyi takip ederek o yolda ilerler ve ona göre de şekillenir.

Ahıska Türklerinin büyük bir çoğunluğu İslam dini ve Sünni itikadının Hanefi mezhebine mensupturlar. Zira Ahıskalılar toplum olarak dine bağlı bir halk olarak bilinmektedir. Çarlık Rusya'sı zamansında dini eğitim serbest bırakılırken SSCB zamanında ise bütün dinlerin eğitim faaliyetleri yasaklanmıştır. Yalnız buna rağmen halk dinini gizli bir şekilde yaşamayı sürdürmüşlerdir. İlk önce camiler kapatılmış, Cuma namazı da dâhil bütün namazlar gizli bir şekilde evlerde kılınmıştır. Ezanlar ise sessiz okunmuş ve din eğitimi de aileler tarafından gizlice verilmiştir. İşte her ne kadar örgün olmasa da ailelerde dinsel ve kültürel hareketler yapılmıştır.

Bütün Sovyetler birliğinde yaşayan Ahıska Türkleri, Sovyetler Birliğinin dağılmasından ve yaşadıkları ülkeler bağımsızlıklarını aldıktan sonra dinde biraz daha özgürlüklerine kavuşmuştur. Zira yukarıda bahsedildiği gibi bu tür faaliyetler Sovyetler birliği zamanında yasaklanmıştı. Bundan sonra evlerde ibadetler, dini sohbetler, çocuklarda dini yönlendirmeler rahat bir şekilde uygulamaya ve yayılmaya başlamıştır.

¹²⁸ E. Mustafa Erkal, "Sosyoloji (Toplumbilimi)", Der Yay., Baskı. 9, İstanbul 1998, s. 97.

Ahıska Türklerinde din eğitimi çocuklara doğduktan hemen sonra başlamaktadır. İlk olarak çocuğun kulağına ezan okunur. Sonra çocuk konuşmaya başladığında da küçük dualar öğretiliyor. Bundan amaçlanan dine yatkın olmasını sağlamak için çocuk, yakın akrabalarının dini merasimlerine götürülür. Yani dinde birlik ve beraberlik içinde ibadetlerin uygulandığı, çocuğa gösterilerek öğretilir. Hem ibadetleri yerine getirilmiş ve hem de çocuklara örnek olmak amacıyla dini merasimlere dikkat edilmiş olur. İşte Ahıska Türkleri dini inançlarına bağlı kalmış ve çocuklarına da bildikleri kadar dini bilgileri öğretmeye gayret etmişlerdir. Bunun yanı sıra şifahi yolla öğrenilen bilgileri yeterli görmeyen halk, Sovyetler birliği dağıldıktan sonra açılan eğitim kurumlarına çocuklarını göndererek onlara dini eğitim almaları için büyük bir çaba göstermişler.

Ahıska Türkleri bütün bu dini eğitim alma ve ibadetlerini yerine getirme sıkıntılarını çekmiş ve bu konuda çok zor zamanlar yaşamışlardır. Zira Ahıska Türkleri, Sovyetler birliğinin dağılmasından sonra bu konuda az da olsa özgürlüğe sahip olsalar da Türkiye'ye göç eden Ahıskalıların dini yaşantısı rahatlamıştır. Bursa'da yaşayan Ahıska Türkleri dinlerini özgür bir şekilde yaşamakta ve dini eğitimlerini de rahat bir şekilde almaktadırlar. Zira bu durum Ahıskalıların Bursa'ya yerleşmesinden sonra daha yaygınlaşmıştır. Çünkü Türkiye bu konuda çok ilerlemiş durumdadır. İşte Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinin aileleri çocuklarını dini bir şekilde eğitmeleri oldukça kolaylaşmıştır. Çünkü Bursa'da yaşayan Ahıskalı çocuklar, yaşadıkları dini ve sosyal ortamdan etkilenmekte ve kolayca dindar bir fert olarak yetişmektedir. Bursa'da yaşayan Ahıska aileleri, geldikleri ülkelerde yaptıkları gibi aynı şekilde çocuklarını dini eğitimlerini küçük yaşlarında vermeye devam etmektedirler.

2.2.2. Cami ve Mescitlerde Din Eğitimi (Bursa İli Örneği)

Yaygın eğitim kuruluş yerlerinden biri de cami ve mescitlerdir. Sovyetler birliğinde yaşayan Ahıska Türkleri ve Sovyetler birliği dağıldıktan sonra yaşadıkları ülkelerde eğitim, toplumun bütün ihtiyacına hizmet

göstermeye çalışmış, maddi ve manevi hasarları ortadan kaldırmak için din eğitimi de dâhil her türlü eğitim toplumlar açılmıştır. Bununla beraber din eğitimi toplumun ihtiyacına rahatlıkla cevap vermeye çalışmıştır.

Ahıska Türklerinde 1992 yılına kadara dini bilgiler sadece yaşlılar tarafından öğretilmiştir. Bu durum nesilden nesle şifahi yollarla aktarıldığı için zamanla bazı eksiklikler meydana gelmiş, bununla beraber farklı toplumlarla bir araya gelen Ahıska Türkleri, kendi dinleri ve kültürleriyle başkalarını etkilerken de başkalarından da etkilenmişlerdir. Bu durum da dinin kültür seviyesinde öğrenilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple eski Sovyetler birliğinde yaşayan Ahıska Türkleri din eğitimini öğrenmeleri için Türkiye’den din görevlileri çağırılmıştır. Bununla beraber o ülkelerden Türkiye’ye öğrenci gönderilerek kendi yaşadıkları memleketleri için din adamları yetiştirilmeye başlanmıştır. Çünkü eskiden beri kendi içlerinden din görevliler yetişmediği için dini eğitim alma konusunda çok zorlanmışlardır. Zira bu durum yavaş yavaş giderilmeye başlamıştır.

Sovyetler birliğinin dağılmasının başlarında cami ve mescitler faal bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Orta Asya’daki Türkî Cumhuriyetlerde cami ve mescitler açılmaya başlamış ve sayıları da artmaya başlamıştır. Bu durum 1992 ile günümüze kadar gelişme konusunda çok ilerleme kat etmiştir. Zira Ahıskalı aileler çocuklarını cami, mescit, medreseler ve dini eğitim veren yatılı kurumlara göndermeye başladıkları görülmektedir.¹²⁹

Görülmektedir ki Ahıska Türkleri tarih boyunca dinlerini yaşamayı gayret ettiklerinden dolayı buldukları bütün ülkelerde din eğitimi verebilecek din görevlileri ve cami-mescit gibi yerler edinmişlerdir. Ayrıca din eğitimi veren kuruluşları faal bir şekilde kullanmaya çalışmışlardır. Zira Ahıska Türklerinin din eğitiminin aldığı yerler genel olarak cami ve mescitler olmakla birlikte Kur’an kursları da din eğitim merkezleri il, ilçe ve köy merkezlerinde

¹²⁹ Asif, Hacılı, *a. g. e.*, 2009, s. 130.

bulunur ve din eğitimi ile ibadet etme yerleri aynı yerde yapılmaktadır. Ahıska Türkleri Sovyetler birliği zamanından sonra çok zor şartlar altında ibadet ve eğitim görürken, artık günümüzde geniş bir şekilde camiler çoğalmıştır. Bununla beraber Ahıska Türkleri de dini eğitim ve ibadetlerini rahat bir şekilde yapmaya başlamıştır. Bahsedildiği gibi Ahıska Türkleri dini eğitimlerini camilerde almışlardır. Çünkü Ahıskalılar yaşadıkları ülkelerdeki okullarda dini dersler verilmemektedir. Zira o ülkelerin müfredatı standart din eğitimi bilgisi şeklinde hazırlanmıştır. Onun için bunun dışında başka şeyler verilmemektedir. Yani dini bilgiler ve dini eğitim eksik bir şekilde verilmektedir.

Genelde Türkiye özelde ise Bursa'ya göç edip yerleşen Ahıska Türklerin, dini eğitimlerini ve ibadetlerini rahat bir şekilde yaşadıkları görülmektedir. Yani Bursa'nın ilçe, köy ve merkezlerinde yaşayan Ahıskalı çocuklar da dini bilgileri öğrenmeleri için oturdukları yerlerin cami ve mescitlerinden gidip öğrenmektedirler. Bu durum çocuklara yaz tatillerinde daha neşeli ve eğlenceli olmaktadır. Çünkü çocuklar camilerde dini eğitim alırken caminin bahçesinde piknikler yapılmakta ve farklı farklı geziler de düzenlenmektedir. İşte bu durum Ahıskalı çocuklar için daha önce hiç görmedikleri ve yaşamadıkları bir durum olmuştur. Onun için kolay ve iyi bir şekilde dinlerini öğrenmektedirler. Ayrıca Bursa'da Ahıska Türklerinin dernekleri de mevcuttur. Bu dernekler Ahıskalılara ve Ahıskalı genç ve çocuklara hizmet etmektedir. Çeşitli toplantılar, dini sohbetler, mevlit törenleri, piknikler ve yaz Kur'an kuraları gibi etkinlikler düzenlemektedirler. Yani anlaşıldığı gibi Bursa'da Ahıskalı genç ve çocukların dini eğitimlerini sağlam bir şekilde aldıkları görülmektedir. Ayrıca Ahıska Türkleri yaşadıkları yerlerin camilerine her camiye vakit namazı için giden cemaat genellikle 40 yaş ve üzeridir. Teravih namazlarına da 40 ile 70 kişi gitmektedir. Ancak bayram ve Cuma namazlarında halkın yüzde doksanı katılmaktadır. Camilere bayan ve erkeklerin ayrı bölmelerde ibadet etmelerine olanak sağlayan camiler olduğundan dolayı Ahıskalılar çok rahat bir şekilde ibadetlerini yapmaktadırlar. Çünkü Ahıska Türklerinin geldikleri ülkelerdeki camiler bayan ve erkek için ayrı bölümlerin sağlanması gibi bir durum söz konusu olmamıştır.

Bundan dolayı Ahıskalılar bu konuda özgürlüğe kavuşmuştur. Zira Ahıska Türkleri Bursa'da dini eğitimlerini almakta ve ibadetlerini de özgür bir şekilde yapmaya devam ettirmektedirler.

2.2.3. Medya İletişim Araçları ve Din Eğitimi

Medya iletişim vasıtaları topluma yön veren ve onları haberdar eden ve bütün ailede kullanılan eğitimsel bir vasıtaldır. Zira insanı olumlu veya olumsuz açıdan daima etkisi altında bırakmaktadır. Vasıtaları kullanma gayelerine göre insanın eğitim derecesi gerilemekte ya da ilerlemekte olduğu görülmektedir. Bundan dolayı insanın medya veya bunun gibi iletişim araçlarını nerde ve nasıl kullanmasını iyi bilmesi gerekmektedir.

Öte yandan diğer toplumlarda olduğu gibi Ahıska Türklerinde de medya iletişim vasıtalarından oldukça yaygın bir şekilde istifade etmektedirler. Sovyetler birliği zamanında din eğitimi ve öğretiminin açıktan verilmemesine karşın aile içerisinde eğitim çalışmaları devam ettirilmiştir. Zira Sovyetler birliğinin dağılması ile birlikte dini bilgiler medya iletişim vasıtaları ile de verilmeye başlanmış ve her ne kadar güçlü bir tebligat olmasa da radyo, gazete, televizyon, dergi, telefon ve internet gibi araçlarla insanlara dini eğitim verilmiştir. Çünkü Sovyetler döneminde dini eğitim açık bir şekilde verilmesi yasak olmuştu. Bundan dolayı toplum din eğitimi almaya aç kalmıştır. Ancak bu durum Sovyetler birliğinin dağılmasıyla son bulmuştur. Yani Sovyetler birliğinin dağılmasından sonra insanlar dinlerini rahat bir şekilde öğrenmeye ve yaşamaya başlamıştır. Ahıska Türkleri de bu toplumun içindedir. Ancak Ahıska Türklerini bunlardan ayıran en önemli özellikleri ise, dini eğitim ve dini yaşam yasak olmasına rağmen Ahıskalılar aile içinde gizli bir şekilde dini eğitim ve yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Yani hiçbir zaman dinden uzaklaşmamış ve sıkı bir şekilde yapışmışlardır. İşte bu durum Ahıska Türklerinin aile içinde gizli olarak dinlerini yaşayarak ve genç nesillere öğreterek bu zamana kadar sürdürmüşlerdir.

Ahıska Türklerinin geldikleri ülkelerde iletişim vasıtası olarak kullandıkları araç televizyon ve radyo olmuştur. Ahıskalıların yaşadıkları eski

Sovyet cumhuriyetlerinin toplam yüzden fazla televizyon kanalları vardır. Bu kanalların çoğu dini bayramlarda ve özel günlerde dini programlar aracılığıyla millete bilgi vermektedir. Bilhassa Ramazan ayında düzenlenen programlar milletin büyük bir dikkatini çekmekte ve millet bu ayda en çok dini programlar düzenleyen kanalları izlemektedir. Ayrıca Türkiye televizyon kanalları bu konuda çok ilerlemiştir. Zira televizyonda verilen dini film ve diziler izlenmekle beraber dini programlar da vermektedir. Örnek olarak; din, hadis, Kur'an-ı Kerim hakkında bilgiler, tefsir ve İslam tarihi hakkında bilgiler verilmektedir. İşte Ahıska Türkleri medyayı bu açıdan iyi bir şekilde kullanarak dini eğitimlerinden mahrum kalmamışlardır. Çünkü dini sohbetler kitlenin dikkatini çeken en temel eğitsel programlardan biridir. Zira televizyon programlarındaki dini sohbetler ve programlar direkt olarak verilen bilgiler şeklinde kabul edilmektedir. Çünkü insana görsel bir şekilde verilen eğitim kalıcı olmaktadır. Bundan dolayı Ahıska toplumu televizyon aracılığı ile dini eğitimlerini almaya devam etmiştir.

Sovyetler birliği zamanında sadece yaşlılar bir araya gelerek dini sohbetler yaparken, günümüzde artık gençler de dini sohbetler yapmakta, izlemek, dinlemekte ve bu sohbetlere katılmaktadırlar. Zira medya iletişim vasıtaları tarafından daima teşvik edilen sunumlar gerçekleştirilmektedir. İşte bu durum da genç yaşlı demeden insanların ilgisini uyandırmakta ve çekmektedir.¹³⁰

Ayrıca Bursa'ya göç eden Ahıska Türkleri, Türkiye'deki medyadan rahat bir şekilde istifade etmektedir. Çünkü Türkiye'de İslam'ı yaşamak ve dini eğitim almak serbesttir. Bundan dolayı Bursa'daki Ahıska Türkleri televizyon ve internetlerden genç yaşlı demeden rahat bir şekilde dini bilgiler almaktadırlar. Çünkü Türkiye televizyon kanallarında dini bilgileri fazlaca ve sık bir şekilde verilmektedir. Buna örnek olarak; Ramazan ayında dini programlar ve sahur sohbetleri, Kadir gecesini programları, Kur'an-ı Kerim

¹³⁰ Seferov Rehman, Akış Ayhan, *a, g, m.*, ss. 401-406.

tilavetleri ve Cuma sohbetleri örnek olarak verilebilir. İşte bu durum Ahıska Türklerinin dini eğitim almalarını kolaylaştırmış ve halen de fayda vermeye devam etmektedir.

Dolayısıyla Bursa'da yaşayan Ahıska Türkleri, Türkiye'ye gelmeden önce dini eğitim alma konusunda çektikleri sıkıntıları büyük ölçüde gidermiş oldular. Çünkü yukarıda da bahsedildiği gibi eskiden yaşadıkları Sovyet döneminde dini eğitim alma konusunda çok büyük sıkıntılar çekmişlerdir. Yani kısıtlı bir şekilde ve sadece aile büyüklerinden öğrenmekle yetinmişlerdir. Ancak bu durum Sovyetler birliğinin dağılmasıyla bir nebze olsa da giderilmiştir. Ama Ahıska Türkleri 1992'den sonra Türkiye'ye göç etmeye başladıktan ve özellikle Bursa'ya yerleştikten sonra Ahıskalı genç ve yaşlıların dini eğitim alma ve öğrenmeleri kolaylaşmıştır. Yani Ahıskalıların büyük çoğunlukla yaşlılar grubu ve azınlıkla da gençler grubu dini eğitimlerinin bir kısmını medyadan öğrenmeye başlamışlardır. Bu durum Türkiye'ye yerleştikten sonra gerçekleşmeye başlamıştır. Zira yukarıda da bahsedildiği Türkiye televizyon kanallarında dini eğitim ve dini programlar açık ve güzel bir şekilde verilmektedir. Böylece Türkiye ve Bursa'da yaşayan Ahıska Türkleri de dini eğitimlerini her alanda olduğu gibi sosyal medya alanında da güzel bir şekilde almaktadırlar.

2.2.4. Bursa Ahıska Türklerinde Ahlak

Diğer Türk toplulukları gibi Ahıskalı Türkler de insanlığın var oluşundan itibaren her zaman toplu bir şekilde yaşamayı alışkanlık haline getirmişler ve her zaman birbirleriyle bağlantı içinde olmuşlardır. Zira insanoğlu sosyal bir varlıktır. İnsanlar birbirlerine zarar verdiklerinde toplum içinde sürekli kopukluk olduğu ilk dönemlerden beri görülmektedir. Toplulukların birbirleriyle olan ilişkilerinde ayrılma olduğu gibi düşmanlık söz konusu olmuştur. Bütün bunların ortadan kaldırılması için belirli kaideler konur ve sınırları da belirlenir. Toplum hayatını düzene koyan yazılı ve yazısız kaideler vardır ve ahlak kaideleri insanların uyması gereken yazılı ve yazısız kaidelerdendir. Zira ahlak, toplumu birbirine karşı düzenli ve saygılı

davranılmasını isteyen öğelerdendir. Zira bu değerın oluşması, insanın kendi uyguladığı kaideleri başkalarından da beklemesiyle başlamaktadır. Klişeleşir ve bu davranışlar topluluk tarafından kabul edilip tekrarlanırsa yayılır ve nesilden nesle devam ettirilir. Belli bir zaman geçtikten sonra vazgeçilmez duruma gelir ve ahlak olarak ortaya çıkar.¹³¹

Toplumunu bir araya getiren ve bir arada tutan insanlardır. Bu sebeple toplumsal ahlak kişiden başlamaktadır. Zira toplulukta ahlak yükselmesi için her insana ahlak kaideleri öğretilmeli ve insanlar küçüklükten itibaren ahlak kaideleri göz önüne alınarak eğitilmesi gerekmektedir.

Yaradılış, tabiat ve huy gibi manalara gelen ahlak, dini kaynaklı olabildiği gibi insan kaynaklı olması da büyük ihtimaldir. Kur'an-ı Kerim ve Sünnete göre ahlak, ferдин nefsinı düzeltmesi, tabiatını toplumsal oluşumu bozan şeylerden, öfke ve şiddetten uzak tutmasıdır. O zamana kadar başkalarına karşı nefsi mücadelesini artık insan kendi nefesine çevirir.¹³² Hakikaten kendi nefesine uyacak olursa Allah ayette: “*Herkes işlediğinin rehinidir*”¹³³ buyurmaktadır. Zira İslam inancına göre mesuliyet insana aittir. Yani insan yaptığı amelin hesabını yalnız Allah'a verecektir. Zira Hz. Peygamber (s. a. v.) bir hadisinde şöyle: “*En hayırlınız, ahlakça en güzel olanlarınızdır*”¹³⁴ rivayet etmiştir. İşte Hz. Peygamberimiz insanların hayırlı şahsiyetler olmaları için onları ahlaklarını yükseltmeye teşvik etmektedir. Bu durumda ahlakın kişileri karamsar olmaktan uzak durmaya uyarmaktadır. İnsanın topluma ve kendine karşı hayırlı biri olması şartıyla ahlak kaideleri insanı, kendisine özgü hareketlerinde hür bırakmaktadır. Topluluklar birbirlerinden farklı olarak millî, geleneksel ve ahlaki değerleri içermektedir. İşte Türklerin de değer anlayışları İslam diniyle oluşmuştur.

¹³¹ Taş, Kemaleddin, “*Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri*”, Ankara 2005, s. 53.

¹³² Canan, İbrahim, “*Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sıtte*”, Akçağ Yayınevi, İstanbul 1993, c. V, s. 301.

¹³³ Müddessir, 74/38.

¹³⁴ Atay İbrahim, Eken İbrahim v. dğr, “*Seçme Hadisler*”, DİB Yay., Ankara 1996, s. 11.

Ahıska Türkleri diğer Müslüman-Türk ülkeleri gibi ulusal, dini ve ahlaki değerlerini ehemmiyetli bir şekilde korumaktadırlar. Sovyet birliği döneminde Ahıska Türklerinin dini bilgileri yeterli derecede olgunlaşmamıştı. Ama halkın dini kültürle özdeşleşmiştir. Böylelikle halkın ahlaki prensipleri de bu gelenekle bütünleşen din ile şekillenmiştir.

Komünist baskısı altında sürgünler yaşayarak etnik olan her şeyden sıyırmak ideolojisiyle öne sürülen bu savaşta Ahıska Türklerinden ara sıra ödün verdiyse de pek başarılı olunamadı. Zira Ahıska Türkleri yeteri kadar güce sahip olmasa da ortada meydana gelen siyasi eylemlerin farkındaydılar. Bu sebeple sürgünler, sıkıntılar kendilerine örnek olmuş ve diğerlerinden ayrılmamak için birbirlerine sınıksız kenetlenmiş gizli bir şekilde değerlerini deva ettirmişler. Kültürünü, dinini, ahlakını ve yamam standartlarına göre en iyi biçimde yaşamaya özen göstermişleridir.

Bir topluluğun ahlaki topluluğa ait olan yer, yaşam biçimi ve bölgesi, yaşam standartları ve yediği gıdaların tesirleriyle ortaya çıkan tabiat ve mizaçtır. Ahıska Türklerinin mizacını ortaya çıkarmak için kökenini Kıpçaklara dayandırılırsa sıcak bölge olan Orta Asya'dan gelen savaşçılar, Ahıska'ya dayandırılırsa da yüksek dağların arasında kılın sert soğuşunda yazın da temiz havasında dış dünyayla hiç bağlantısı olmayan ve farklı kültür ve farklı insanlar arasında bulunmayan, benliğini, temizliğini, mertliğini muhafaza ederek yaşayan topluluktur. Sürgün edildikten sonra yine Orta Asya dendiği zaman yine farklı kültür ancak özünü korumak için büyük çaba sarf eden millet olmuşlardır. Ahıska Türklerinin genelde Türkiye özelde ise Bursa'ya göç ettikleri ise yer, coğrafi bölge, kültür benzerliği ile yakından irtibatlıdır.

Ayrıca Ahıska Türkleri savaşları görmüş, dürüstlüğü görmüş, farklı kültürlerle beraber yaşamış milletin kayıplarına rağmen kazançları da beraberinde getirmiştir. Yani başka kültürlerle birlikte yaşayıp kendi kültürlerinden hiç ödün vermemiş ve yeni kültürler de edinmişlerdir.

Günümüzde Bursa’da yaşayan Ahıska Türklerinin ahlaki ilkelerinde, İslamiyet’in ahlaki ilkelerini kabul etmiştir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bu ahlaki ilkeler Sovyetler birliğinin ilkelerine az da olsa benzemektedir.¹³⁵ Ancak ahlaki ilkeleri ile birleşen bir sistemi getirmiştir. Bu sebeple ahlaki görüşlerden kayıp olmamıştır. Buna örnek verilirse; insanların birbirlerine zarar verilmemesi, birbirlerinin haklarına riayet etmesi, büyüklere saygı göstermek, küçüklere sevgi ve kadınlarla erkekleri eşit tutmak, komşuluk haklarını gözetmek gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. İşte bu ahlaki değerlerin İslamiyet’le bütünleşmesiyle Ahıska Türkleri bu ilkeleri tamamen, kanunlar sebebiyle Sovyetler döneminde yaşamışlardır.

Dolayısıyla Bursa’da yaşayan Ahıska Türklerinde ahlakın konumları aile hayatında iş hayatında, eğitim yerlerinde, sosyal hayatta ve ticari hayatta karşılıklı faydalı işler için gayret edilir, insani değerlere ve hukuki işlemlere göre hareket edilir. Yani ahlaki değerlerde kötüyü nazaran iyiyi, çirkinliklere karşı güzelliği seçmektir. Haksızlık, doğru olmayan şeyler, sahtekârlık Ahıska Türklerinde genel olarak kabul edilmemiş, haram şeylerden uzak durulmuş, başka kimsenin malına göz dikilmemiş, kendi alın teriyle kazanarak hayata tutunmuşlar. İşte aza şükür edilmesini bilen, yolcuyu, insanları seven millettir. Mizaç olarak Ahıska Türkleri sözünü demekten çekinmeyen, güzler yüzlü ve hoş sözlü bir halktır.

Fertler büyüklerine karşı saygılı, küçüklere ise dürüst şefkatleriyle hayata bağlarlar. Bu sebeple Ahıska Türklerinin yaşlılar evi olmaz. Her kez kendi yaşlımı severek kendi evinde bakarlar. Yaşlıları, sofranın başköşesinde oturturlar. Ayrıca Ahıska Türklerinin geneli geniş bir aileye sahip olduğundan çocuklar her zaman başköşesinde oturan değerli ihtiyarların yanında büyürler.

Dürüst, mert, mütevazı, cesur yüreklere sahip, çok zor imtihanlar sonucundandır ki, gözü açıklığı, uyanıklığı, çalışkanlığı yükseltmiştir. Bu

¹³⁵ Sidorov, D, İ, “*Elm ve Din*”, (çev. B. A. Hüseyinov), Medeni Maarif Komitesinin Maatbası, Bakı 1952, s. 46.

sebeple kimsenin hakkını yemediği gibi kendi haklarını da kimseye yedirmezler. Tembel, kibirli, ağır, dalga geçen insanları da hiç sevmezlerdir.

Ayrıca Ahıska Türklerinde dilencilik, sarhoşluk, boşanma, her hangi bir problem sebebiyle mahkemeye gitme yok denecek kadar azdır. Ahıskalılar gittikleri her yerde dinçlik saflık, bereket götürmüşlerdir. Yaşadıkları sürece aile, vatan, nesil, yaladığı ülke ve millet karşısında kendisini borçlu bilmiş ve sorumluluk içinde yaşamışlardır. İşte dede babalardan alınan güzel terbiyeleri, örf adetleri, koruyup nesilden nesle aktarmışlardır. Genellikle aslına, geçmişine bağlı dilini, dinini seven ve koruyan bir toplum olmuştur. İşte bu sevgi ve saygı Peygamber efendimiz (s. a. v.) ahlakına uymak ve sünnetiyle amel etmekten gelmektedir.

Ahıska Türkleri tarih boyunca sürgünden sürgüne uğramış, malı mülkü elinden alınmış, evlatlarına sadece ata babaların miras olarak bıraktığı ahlak ve kültürü almıştır. İşte Ahıska Türkleri kendi örf ve adet ana nineleri yaşatmaya çalışsalar da, Bursa halkının kültürlerine, devlet kuruluşuna karşı sevgi göstermişler. Yani devlet işlerinde her vatandaşa ait olan sorumlulukları hakkıyla yerine getirmişler ve hiçbir zaman eziyetten çekinmeyen millet olmuşlardır. Türkiye ve Bursa'da yaşamaya başladıktan sonra ülkenin vatandaşı gibi eğitimini görmüş ve askerliğini yapmış ve her türlü hizmet vermeye de devam etmektedirler.

2.2.5. Bursa Ahıska Türklerinde İnanç

Bir şeye inanmak insanın yaratılmasından itibaren var olan, kişiye umut veren ve maneviyatını canlı tutan bir etkidir. Fertler inançlarına göre hareket eder ve doğru ya da yanlış olmasına bakmaksızın kendisinin inandığı doğrultusunda yaşamını düzene koymaya hareket eder. Doğru olan şeyler insanın inancına göredir. Zira her şey inanıldığı gibi gerçek olur. Eğer bir şeyin doğru olduğu müdafaa ediliyorsa demek ki ortada güçlü bir inanç vardır. İşte bu kişiler arasındaki bağlılığı sağlayan inançlardan başlamasıyla dini inanç ya da topluluk arasında meydana halk inançlarına kadar sürmektedir. Zira insan

yaratılış itibarıyla canlı ya da cansız bir şeylere bağlı olarak yaşamaya ve inanacağı bir güce muhtaçtır.

İnsanoğlunun yaratılışından itibaren bakıldığı zaman her bir toplumun batıl inançları vardır. İslam dinine sahip Ahıska Türkleri de batıl inançlara sahiptirler. Bundan dolayı ‘*Dini inanç*’ ve ‘*Halk inançları*’ diye ikiye ayırmak mümkündür.

Dini İnanç: İnanç, her bir insanın ihtiyaç duyduğu büyük güç ve önemli muhtaç olduğu şeydir. Türk toplumunun genelinde olduğu gibi Ahıska Türklerinin büyük bir bölümü İslam dinine mensup ve dinin şartlarına göre yaşayan bir millettir. Zira bu toplumun % 99’u Müslüman olup İslam dinin farzını, vacibini ve sünnetini uygulamakta, ibadetiyle ve ahlaki değerleriyle beraber bildikleri kadar yaşamaktadırlar. İyi ve kötü, hayır ve şer, uğur ve uğursuzluk, Allah’tan olduğuna, Onun gücünden başka hiçbir gücün olmadığına inanmaktadırlar. Yani İslam’ın ‘Allah’tan başka ilah yoktur’ ülküsüyle dini inanç gösterilir, işte bütün Müslüman dünyasında olduğu gibi Ahıska Türklerin de dini inancında kelime-i şahadet önemli yer almaktadır.

İslam âleminde dini inanç denildiği zaman akla ilk olarak imanın şartı ‘amentü’ gelmektedir. Yani amentü ile dini inanç tamamen özet bir şekilde verilmiştir. Ahıska Türkleri üzerinden birkaç kelime ile ‘amentü’ şu şekilde açıklamak mümkündür.

Allah’ın varlığına ve birliğine inanmak: nitekim Ahıska Türklerinde Allah insancının sadece ibadet etmede değil sosyal hayata da yansımaları görmek mümkündür. İşte Kelime-i şahadet getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmek ve buna benzer İslam’ın koşuluna amel etmekle beraber günlük hayatın her alanında dini inanç mühim bir yer almaktadır. Misal olarak: Bismillah, Ya Allah, Allah kerimdir, Allah’tan kork, Allah canımı almasın ve Allah büyüktür gibi en çok kullanılan deyimlerde İslam’ın temel inancına yer verilmiştir. Allah’ın zati ve subuti sıfatları ile Ona sığınmak, Allah’ın güzel isimleri ile Allah’a yalvarmak, komşuluk bağlarında,

akraba bağlarında, aile içerisinde kişilerin iletişimde insanların ruhunu ele alan devamlı bir inanç ve bir üst güç kabul edilmekte ve bu güç de her insanın muhtaç olduğu Allah'a inanmaktadır.

Ahıska Türklerinin diğer bir inançları da meleklerle imandır. Eğer meleklerle iman edilmezse iman tam olmaz. Bundan dolayı Ahıska Türklerinde melek inancının varlığı çocuklara verilen isimlerden görmek mümkündür. Yani çocuklara İsrâfil, Mikail, Melek, Gılman ve Huri gibi adları vermektedirler. Anne babaların çocuklarına melek veya buna benzer isimleri vermelerin sebebi, meleklerin üstün sıfatlara sahip olduğundan dolayı cüzi irade sahibi bütün insanlar gibi çocuklarının da insanlık âleminde üstün sığata sahip olmasını istemelerinden dolayıdır. Zira iyi insanlar için 'melek gibi insan' denmesi meleklerle imanın bir göstergesi diye düşünmektedirler. Ancak kötü insanlar için de 'Azrail' ismini lakap olarak kullanmaktadırlar. Ama Azrail de Allah'ın emrinde olan dört büyük meleklerdendir. Yani Azrail kötülük yapacak kadar Allah'a isyan eden bir melek olmamıştır ve değildir de. İşte bundan dolayı Azrail isminin kötü bir anlamda kullanılmasının doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunun yanı sıra diğer bütün melekler iyi görevleriyle hatırlamak ve tanımlamak gerekmektedir. Ayrıca meleklerle imanın yanı sıra Ahıska Türkleri kitaplara da inanmaktadırlar. Dünyanın her yerinde ve Bursa'da yaşayan Ahıska Türkleri kitaplardan yalnız Kur'an-ı Kerim'e inanmaktadırlar. Yani başka diğer dinlerin kitaplarına inanmakla beraber, bu kitapların bozulmuş yani insan el değmiş olduğunu da kabullenmişlerdir.

Peygamberlere iman diğer Müslümanlarda olduğu gibi Ahıska Türklerinde de vardır. Zira Kur'an-ı Kerim ve sahih hadisler adları zikredilen ve zikredilmeyen bütün peygamberlere iman edilmesini emreder. İşte diğer iman edenler gibi Ahıska Türkleri de Kur'an'ın emrettiği gibi bütün peygamberlere inanmaktadırlar. Bu durumun sosyal hayatta da görülmesi mümkündür. Misal olarak; yemin ettiklerinde 'peygamberler hakkı için' ve 'peygambere ant olsun' gibi ifadeler kullanıldığı görülmektedir. Bunun gibi

yeminlerde bütün peygamberler kastedilmektedir. Hem de anne babaların çocuklarına peygamberlerin adlarını koymaları da peygamberlere olan imanın bir göstergesidir. İşte kendisine peygamberin adı konulan çocuklar yanındaki insanları sinir ettikleri zaman, peygamber adıyla kötü söz ile bağdaşmayacağı sebebiyle daha dikkatli yanıt verilmektedir. Bunun yanı sıra bütün peygamberin ayrı hususiyeti var ve anne babalar evlatlarına bu adları koyarlarken ismini verdiği peygambere az da olsa benzemesini ümit etmektedirler.

Bunun yanı sıra Ahıska Türkleri ahiret gününe de iman etmektedirler. Çünkü ahiret, Müslümanların vefat ettikten sonra sonsuz kalacağı bir mekândır. Bursa'da ve dünyanın diğer ülkelerinde yaşayan Ahıska Türklerinde ahirete inanmak topluluk alanında kullanılan sözleri göstermektedir. Güzel ve iyi bir mekân buldukları zaman 'cennete düştük', çirkin ve kötü bir mekânda oldukları zaman ise 'burası cehennem' ifade edilerek ahirete olan inanca vurgu yapılmaktadır. Ayrıca zor ve çetin sorulara da 'ahiret soruları' ve mükemmel sofraya da 'cennet sofrası' ifadesi kullanılması da topluluğun ahiret inancını göstermektedir. Ahirete imanın yanı sıra Ahıska Türkleri kaza ve kadere inanmaktadırlar. Kaza ve kaderin, hayır ve şerrin sadece Allah'tan geldiğine inanılmaktadır. Örneğin; 'ya nasip ya kısmet', 'kaderde olan şeyi kimse değiştiremez', 'kaza göze görülmez', 'kaderde ve varsa o olur' ve 'gelin eşikten çıkmış ya nasip demiş' gibi sözler kaza ve kader yalnız Allah'tan geldiğine inanılır.

İşte Ahıska Türkleri İslam'ın kurallarına göre inançlarını ibadet etmelerinde uygulamış ve toplumsal hayattaki imajları açık bir şekilde görülmektedir. Ahıska Türklerinin büyük bir kısmı dini bilinçli bir şekilde yaşarlarken diğer azınlık kısmı da topluluktan ayrı düşmemek için kültürleşen dini, taklidi bir şekilde idame ettirmiştir. Belirli bir zaman içinde dinin yasak olması milletin dinine sıkı bir şekilde sarılmasına sebep olmuş ve bundan dolayı millet dinine manevi bir şekilde bağlanmıştır.

Dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan ve Türkiye-Bursa'da yaşayan Ahıska Türkleri bütün bu dini inançların yanı sıra millet arasında meydana gelen batıl ya da hurafe inançlar da ortaya çıkmış hatta biraz daha da ileriye giderek kültürle bağdaşmıştır. Toplum arasında şifahi bir şekilde yaşanan hurafe ya da batıllara iman etmeyenler olduğu gibi bunlara iman edenler de vardır. İşte bu batıllar ve hurafe topluluğun içerisinde meydana gelmekle birlikte farklı kültürlerden etkilenmek suretiyle toplulukla bağdaşmaktadır. Tolum arasında mevcut inançlardan bir kaçını aşağıda verilmektedir.

Örneğin; 'kara kedi önünden geçtiğinde o gün işlerin ters gideceğine inanılır'.

'Bir tabak kırıldığı zaman uğursuzluk getirmektedir. Uğursuzluğun gelmemesi için ardından iki tabak daha kırılıp üçe tamamlanması gerekmektedir'.

'Yere düz döküldüğü zaman kötü olduğuna inanılıp, evde tatlılık olması için üzerine şeker dökülmektedir.'

'Akşamüstü tırnak kesilmez. Kesen kimsenin erkek kardeşi vefat edermiş'.

'Renkli gözün nazarı ağır olur'.

'Akşamleyin komşudan süt ve süt gibi başka ürünler verilip alınmaz. Şayet mecbur kalınırsa kibrit yakılarak üstüne atılır. Gündüz komşu süt ürünlerinden birini getirirse, bereketin onunla beraber gitmemesi için kap yıkanmadan geri verilmektedir'.

'Fotoğraf çekilmek günahtır, ahirette o resme can vermek lazımdır. Buna benze inanca dayanılarak türbeye de resim koyulmaz.

'İnsanın aklına kötü bir şey geldiği zaman tahtaya vurmak suretiyle 'Allah korusun' denilmektedir'.

‘Bekâr bir delikanlının, kazanın dibini sıyırdığı zaman düğününde kar, yağış yağarmış’.

‘Bekâr olan delikanlının sofranın köşesinde oturduğu zaman yedi yıl evlenemezmiş’.

‘Çocuğu ölmüş kadınlar Cuma günü, Cuma namazına kadar çamaşır yıkamaz. Eğer yıkarsa bir çocuğu daha öleceğine inanılmaktadır’.

‘Evin temeli inşa edilirken kurban kesilmektedir. Kanı temele akıtılır. Ev hazır olup eve girildiği zaman ilk gümlere Kur’an-ı Kerim okutulur ve ziyafet verilir’.

‘Yere kaynar su döküldüğü zaman suyu döken insan erişmektedir, dökmezden önce ‘Bismillah’ denilmesi gerekmektedir’.

‘Bekâr kız akşamleyin bahçe süpürür ise, çobanın oğluyla evlenebilir’.

‘Hayvanın kökünün evden kesilmemesi için, hayvan satılırken ipi verilmemektedir’.

‘Bereketin başka kimseye gitmemesi için, kendi tarlası ekilmeden tohum başka kimseye verilmemektedir’.¹³⁶

‘Yanan odunun üstüne su dökülmez’.

‘Akşamüstü ev dış avlu değil, ocağa doğru süpürülmektedir. Zira evin bereketi kaçar’.

‘Kesilen tırnak yere değil ateşe atılır veya toprağa gömülür’.

‘Baykuşun ötmesi ya da köpek uluması hayra yorumlanmaz. O evden cenaze çıkılacağına inanılmaktadır’.¹³⁷

¹³⁶ Asif, Hacılı, *a. g. e.*, 2009, s. 180.

Bunların yanı sıra Ahıska Türklerinde doğum ve çocukla ilgili inançlar da bulunmaktadır. Bu inançlar aşağıda verilmiştir.

İşte ‘çocuk doğmadan kırk gün önce rızkı gelir’.

‘Çocuk doğduğundan ilk önce Allah’ı sonra kendisini tanıması için önce kulağına üç defa ezan okunur ve sonra da çocuğa isim verilmektedir’.

‘Anne lohusa ve çocuk kırklı yani kırk gün bir yerde çıkmaz’.

‘Kırkını korumak için odanın kapısına demir zincir asılır’.

‘Cin ve şeytan loğusa kadını ve çocuğu çarpması için beşikteki yastığın altına veya yanına bıçak ya da ekmek parçası konulmaktadır’.

‘İkindiden sonra lohusa kadının yanına aile dışında hiç kimse gelmemektedir, kendisi de dışarı çıkmamaktadır. Eğer çıkacak olursa saçının birkaç telini ağzına alarak çıkabilir. Ayrıca nişanlı kızlarda da durum böyledir. Yani bu inanca bakılarak amel edilmektedir’.¹³⁸

‘Kırkı henüz çıkmamış bir çocuğu gece vakti ziyaret edildiği zaman uykusunun kaçacağına inanılmaktadır. Bu sebeple kırklı çocuğun evinden giden ve üzerinden bir ip ya da saçının bir telini alıp çocuğun yastığının altına koyarak uykusunu verdiğine inanılmaktadır’.

‘Lohusa bir kadının kırkinci günü, inançları devam ettiren insanlar tarafından kırk çay taşı toplanıp sonra yıkanır, yıkayacağı suyun içine atılmaktadır. Yani dualı taşla suyu ısıtır, lohusa kadın bu su ile önce çocuğu yıkar ve sonra kendisi yıkanmaktadır. Bunun yanı sıra evdeki bütün çamaşırlar dualı su ile yıkanır ve eşyaların hepsinin üstü silinir ve dualı su evin kenarlarına serpilmiştir. Ve kırkinci gün tamamlandıktan sonra demir zincir

¹³⁷ Yüzbey, İrade, “*Ahıskalı Türkler ve Kültürleri*”, Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları, Ankara 2008, s. 688.

¹³⁸ Azizova, Nergiz, *a. g. m.*, 2001, sy. 1. s. 16.

ve bıçak konulması gibi eylemler ortadan kalkar ve normal aile hayatına dönmektedir’.

‘Saçı sakalı ağarana kadar çok yaşasın yani ömrü uzun olsun diye yeni doğmuş bebeğin yüzüne un serpilmiştir’.¹³⁹

Ayrıca ‘lohusa olan bir kadın başka kimsenin evine gider ise, gittiği evin bereketi kaçar’.

‘Bir kişi yeni doğmuş bebek gördüğü zaman, hissettiği üzerindeki ağırlığın bebeğe geçmemesi için onu kucağına alması gerektiğine inanılmaktadır’.

‘Yeni doğan bebeğin dişlerinin çabuk çıkması için mısır patlatıp komşulara dağıtmakta, çocuğun dişleri demir gibi sağlam olması için komşular mısırı alarak yerine demir para koymaktadırlar’.

‘Beşiğin boş bir şekilde sallanması iyi değildir. Zira sallandığı zaman o evde çocuk yaşamayacağına inanılmaktadır’.¹⁴⁰

Ayrıca Ahıska Türlerinde düğünle ilgili inançlar da bulunmaktadır. Buradaki düğünden maksat büyük düğün yani nikâh düğünüdür. İşte büyük düğünle ilgili inançlar şu şekildedir.

‘Görücülük haftanın Perşembe günü yapılmaktadır. Zira o gün cumanın başlangıcı olduğundan dolayı hayırlı ve güzel bir gün sayıldığı içindir’.

‘Düğün günü yeni gelin ve damat evine giderken gittiği evin ışıklandırması için gelinin yengesi elinde mumla ayna tutmaktadır’.

‘Gelin damat evine geldiği zaman arabadan inmeden önce kurban kesilmektedir. Bu durum ailenin ‘her şeyin sana feda olsun’ demektir’.

¹³⁹ Asif, Hacılı, *a. g. e.*, 2009, s. 179.

¹⁴⁰ Zaydiyev, Tevfik, “*Ahıska Türkleri'nin Örf ve Adetleri*”, İstanbul 2001, sy. 1, s. 31.

‘Evlenen erkek, sağdıç ve solduç gelin arabadan inmeden evvel bolluk ve tatlılık olması sebebiyle yüksek bir yere çıkarak gelin arabasının ve oradaki topluluğun üstüne para ve şeker gibi tatlılar atarlar’.

‘Aile neslini devam ettirecek çocuklar dünyaya getirmesi için gelin eve girdikten sonra kucağına erkek çocuk verilmektedir’.

‘Gelinin eli bereketli ve ekmeğini aşını yapan bir gelin olması için, gelin eve geldikten sonra ilk iş olarak hamur yoğurtturulmaktadır’.

Bursa’da yaşayan Ahıska Türklerinde ölüm ve yas ile ilgili inançlar da vardır. ‘İşte Ahıskalılarda ölüm meydana geldikten sonra belirli gün ve geceler itina ile geçirilmektedir. Bu günlerdeki önemli durumlar, cenaze günü, üçü, yedisi ve kırkına kadarki bütün Cuma akşamı, kırkı, elli ikisi ve sonunda da yıl dönümü verilmektedir’.

‘Bu süreçlerde helva pişirilir, dağıtılır ve yenmektedir. Toplum inançlarına göre helva kokusu ölümlere kadar gitmektedir. Bir insanın ruhu için okunup pişirilen helva konusundan bütün ölümler doymaktadır. Ahıska Türklerinde hem ölü ve hem de diri için helva kutsal yemek sayılmaktadır. Zira helva niçin pişiriliyorsa ona niyet edilmekte ve yenirken de ‘Allah kabul etsin’ denmektedir’.

‘Kişinin ölüm esnasında hastanın yanında dinlemesi için Kur’an-ı Kerim okunmaktadır’.

‘Bir insan öldükten sonra ölü soğumadan kaldırılıp kabre defnedilirse rahat eder ve ölen için bunun ecri daha fazla olduğuna inanılmaktadır’.

‘Bir insan vefat ettiği zaman ona aralarında kan bağı olanlardan ve yakın akrabalarından başka kimselerin el sürmesinin haram olduğuna inanılmaktadır’.

‘İnsanlar cenazeye geldikleri zaman yanlarında gözyaşlarını silmek için mendil getirirler. Zira bu kendi evlerinden ölü çıkmaması için evlerine döndükleri zaman mendili çöpe atarlar’.

‘Ölü yıkanmak için kaldırıldığı zaman, yere üç kere konulur ve ailenin başka mensupları evde kalsın ve bundan sonra bu evden ölü çıkmaması için kaldırıldığı yere de demir para ya da taş konulmaktadır. O para da daha sonra muhtaç insanlara verilmektedir’.

‘Cenaze olan evde en az üç gün ateş yakılmaz ve ev süpürülmez. Çünkü bunların yapılması kötüye yorumlandığı düşünülmektedir’.

Cenaze çıkan evdeki odalarında kırk gün devamlı ışık yanmaktadır. Zira ölünün ruhunun kırk gün odaları dolaştığına inanılmaktadır’.

‘Cenazenin evden çıktığı zaman evde ya da mahallede beşikte yatan bir çocuk var ise çocuk beşiği ile birlikte dik kaldırılır. Çünkü ölü yatanları da beraberinde götüreceğine inanılmaktadır’.

‘Mezarlığın yanından geçildiği zaman ya da ölüyle ilgili konuşulduğu zaman biri hapsirirsa yanındaki kişi hapsirran adama ve toprağa üç defa el sürterek ‘sen bizimsin’ demektedir’.

‘Herhangi bir toplantıda ölen kişi hakkında konuşurken orada bulunanlardan ölüyle aynı yaşta olan birisine ‘eşi taş olsun’ denilmektedir’.

‘Eğer biri duşunda ölü görürse ve ölünün aç olduğuna yorumlarlar. Yakın akrabalarını bir araya toplayarak yemekler ikram edilmekte ve Kur’an-ı Kerim okunmaktadır. İşte böylece ölünün doyduğuna inanmaktadırlar’.

‘Ölen kimsenin dünyadaki insanlarla helalleşmesi hasebiyle cenazenin götürüldüğü araç yedi kere durdurulmaktadır’.

‘Mezarlığa karşı elin uzatılması yasaktır. Eğer el uzatılırsa elin üç kere ısırılması gerekmektedir’.

Her bir toplumların dini inançları olduğu gibi Ahıska Türklerin ve Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerin de eskiden beri yaşadıkları ve devam ettirdikleri dini ve bunun yanı sıra az da olsa batıl inançları vardır. Günümüzde de bu inançlarını aktif bir şekilde yaşatmaktadırlar. Ahıska Türkleri dünyanın nesrine gitseler de, kendi din, dil, mezhep, kültür ve dini inançlarını sıkı bir şekilde yaşatmaktadırlar. İşte Bursa'da yaşayan Ahıska Türkleri buna açık bir örnektir.

2.2.6. Bursa Ahıska Türklerinde İbadet

İbadet, bir kişinin ilahi bir güce tapması demektir. Dinin bütün emirlerine boyun eğmektir.¹⁴¹ Yani bir şeye tapmak ve tapınmak kulluk etmek demektir.¹⁴² Mahlûkatın hareketleri ve çalışmaları onlara has hal diliyle tapındığı varlığa birer kulluktur. Bütün toplumun bağlı olduğu birer tanrısı mevcuttur. Bu ister ilahi dinlerde ve isterse batıl dinlerde olsun inanan insan kendisini inandığı tanrıya karşı birtakım hareketlerde bulunma ihtiyacı duyar. Yani ibadetleri meydana getiren bu fiiller hak dinlerde ilah tarafından belirlenirken, diğer dinlerde ise daima tekrarlanan hareketler ibadet şeklini almaktadır. İslam dininde ibadet, Allah'a hamd etmek ve Ondan istemektir. Zira Allah, insanı yarattığı ve sonu olmayan ihsanlar verdiği için dolayı teşekkür etmektir.

Allah dini hikmet ve maslahatlardan dolayı insanlara 'ibadet ediniz' diye emretmiştir. İbadet Allah'a karşı bir hak olduğundan dolayı kişiler tarafından değişmeden onu Allah kendisi tamama erdirmiştir. Bundan dolayı farz kılınan ibadetler ne artıp ve ne de azalmaktadır. Allah'ın buyurduğu ibadetler Hz. Muhammed (s.a.v.)'in gösterdiği gibi yapılmıştır. Ancak bazı durumlar içtihatla bulunur ve hasta yoksa zamana, örf ve mekâna göre ibadet türleri değişebilir denilerek âlimler tarafından beyan edilmiştir.¹⁴³

¹⁴¹ Akalın, Haluk Şükrü, "Türkçe Sözlüğü", Türk Dil Kurumu Yay., 11. Baskı, Ankara 2011, s. 1137.

¹⁴² Ergin Muharrem, Öztuna Yılmaz, "Hayat Büyük Türk Sözlüğü", Hayat Yay., İstanbul 1970, s. 553.

¹⁴³ Akseki Hamdi, A, "İslam Dini İtikat, İbadet, Ahlak", Nur Yay., 33. Baskı, Ankara 1989, s. 107.

Ahıska Türklerinde ibadet, esas dini bir ritüel demektir. Yani namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek, zekât vermek ve kurban kesmek ve bunlara benzer ibadetler uygulanır. Ancak Sovyetler zamanında hacca gitmek Müslümanlar için büyük bir hayaldi. İşte Ahıska Türkleri de bu durumu yaşamış, SSCB'nin diğer vatandaşları gibi Sovyetler birliğinden dışarı çıkamamışlardı. Bunun yanı sıra maddi durumları da yeterli değildi. İşte ibadete yakın olan millet, Sovyetler birliğinin dağılmasıyla birbirini ibadete teşvik etmiş ve hatta Şiiler ve manilerde de milletin ibadete bağlı olduğu tespit edilmiştir.

İlahi, dileriz her an,
Ayırma imanı bizden,
Temennamız budur senden,
Gam gününde sen şad eyle.

Bu Ramazan izzetine,
Leyle-i Kadir hürmetine,
Ol Resûl'ün şefkatine,
Günahlardan azat eyle.

Sen bilirsin halimizi,
Azat eyle tenimizi,
Yıkma bizim canımızı,
Lütfunla sen azat eyle.

Gel içelim kana kana,
Şifadır mevlit şerbeti,

Zikir edelim döne döne,
Şifadır mevlit şerbeti.

Aşk ataşına yanalım,
Şemi-pervane dönelim,
Müminler için kanalım,
Şifadır mevlit şerbeti.¹⁴⁴

Orta Asya Türkî cumhuriyetlerinde yaşayan Ahıska Türkleri, bu ülkelerin İslam dinine mensup olmalarından dolayı ibadet etme konusunda hiçbir sıkıntı yoktur. Ancak asimilasyon sebebi ile ara sıra din aktif olmasa da taklidi yolla öğrenilen ibadete bağlı bilgiler Sovyetler birliğinin dağılması ile açılan ibadet mekânlarında daha sağlam ve doğru bir şekilde öğretilmeye başlanmıştır. Ama dini eğitim ile meydana gelen dindarlıkla beraber kültürel ve taklidi dindarlık da günümüze kadar varlığını korumuştur. Nitekim görülmektedir ki, din toplumda her zaman var olan bir güçtür. Daima yaşanmış olan şeyleri, topluluğun birliğini koruması buna bariz bir örnektir.¹⁴⁵

Genel olarak Ahıska Türklerinde ibadet denildiği zaman Kur'an-ı Kerim okumak, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmek anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinde de aynı durum söz konusudur. Çünkü Sovyetler zamanında ibadetlerin yasaklanmasından dolayı bu anlayışın büyük bir etkisi vardır. İşte Sovyetler devrinde bazı ibadetlerin yapılması yasaklanmış ve bazı ibadetlerin de gizli saklı bir şekilde yapılmasına neden olmuştur. Buna misal vermek gerekirse, hac vazifesini yapmak için yurt dışına çıkma yasağı, orucu gizli tutmak, teravih namazı ve diğer namazları da ahırlarda gizli bir şekilde iade edilmiştir. Ancak

¹⁴⁴ Asif, Hacılı, *a. g. e.*, 2009, s. 152.

¹⁴⁵ Taplamacıoğlu, Mehmet, "*Din Sosyolojisi*", Ankara Üniversitesi Yay., 2. Baskı, Ankara 1967, s. 131.

bu zaman zarfında ibadetler eksik bir şekilde uygulanmış ve zamanla millet farz ve sünnetten başka ibadetlerini bu şekilde yapmayı alışkanlık haline getirmiştir. Misal olarak; mevlit ayında Mevlid-i Şerif okunmasına ağırlık verilirken günümüzde Kur'an-ı Kerim okunmaktadır. Ancak günümüzde ise Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinin büyük bir kısmı yerleşik ibadet türleriyle beraber camilerdeki hocalardan ve yaşadıkları ilçeye bağlı müftülüklerden sağlam dini bilgiler edinerek ibadetlerine eksiksiz bir şekilde yapmaktadırlar. Çünkü Türkiye ve Bursa'da dini yaşamak yani ibadeti yerine getirmek serbest ve bu ibadeti öğrenmek isteyen herkese öğretilen camiler de çoktur. İşte bundan dolayı Bursa'da yaşayan Ahıska Türkleri artık dini ibadetlerini özgür bir şekilde yaşamaktadırlar.

SONUÇ

Konuyla alakalı ana literatürlerin taranmasını temel alan araştırmalarda, Ahıska Türklerinin sürgün öncesi ve sonrası sosyal-kültürel ve dini eğitim-hayatlarında değişkenlik olduğu görülmüştür. Özellikle Ahıska Türklerinin sürgün sonrası SSCB hükümetinin dağılmasına kadarki dönemde her ne kadar Ahıska Türkleri millî ve dini değerlerini korumak için çaba sarf etmiş olsalar da çok ciddi problemler yaşamışlar, farklı olaylarla karşı karşıya kalmışlardır. Ahıska Türkleri çok büyük zahmet ve problemlere karşın duygusal olarak da olsa dini ve millî kültürlerini korumuşlar ve genç nesillere taşımaya çalışmışlardır. Özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra kendi anavatanlarına dönemeyen Ahıskalı Türkler, yaşamış olduğu farklı ülkelerde kendi inanç, tutum ve davranışlarından, örf ve adetlerinden vazgeçmemişler, bu dini inanç, uygulama, tutum ve davranışlar Ahıskalı Türklerin birbirlerine olan bağlılığını daha da artırmıştır.

Ahıska Türklerinin yaşadığı ülkelerde genel olarak komünist rejiminin tesirlerinin devam etmesi sebebiyle din eğitimi nesilden nesle sözlü bir şekilde aktarılmaya gayret edilmiştir. Sovyetlerin dağılmasıyla Türkiye Cumhuriyetinin de desteğiyle din eğitimindeki çalışmalar, Ahıskalı Türklerin dini eğitimine katkı sağlamış, artık yazılı dini kaynaklardan da istifade edilmeye başlanmıştır.

Sovyetlerin dağılmasıyla Ahıskalı Türklerin göç etmiş olduğu ülkelerden birisi de Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Ahıskalı Türklerin yaşamış olduğu şehirlerin başında Bursa gelmektedir. Araştırmamızda da Bursa'da yaşayan Ahıskalı Türklerin din eğitimlerini nasıl ve nereden aldıkları, bu süreçte herhangi bir sorunla karşılaşp karşılaşmadıkları ve dini yaşantıları araştırılmıştır. Araştırmamızın sonucunda Bursa'da yaşayan Ahıskalı Türklerden ilk ve ortaöğretim eğitimi için okula giden çocukların zorunlu olarak din eğitimini okullardan aldıkları, okula gidemeyen, liseden mezun olan gençler veya yaşça büyük olan kişiler medrese, Kur'an kursu, yaz Kur'an kursu ve cami görevlileri gibi yerlerden dini eğitimi aldıklarını görmekteyiz. Bunun

yanında Bursa'da Ahıskalıların kurmuş olduğu derneklerin göstermiş olduğu dini faaliyetler vasıtasıyla din eğitimini alan Ahıskalıların, dini kitaplar, dergi ve gazeteler ve sosyal medya da dini eğitimine katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmamızın sonucunda düğün, kına ve nikâh törenleri, cenaze merasimleri, bayram kutlamaları gibi özel gün ve gecelerde yapılan dini faaliyetlerin Bursa'da yaşayan Ahıskalı Türklerin dini eğitimlerini tamamlamada veya güzelleştirmede, dini yaşantılarında büyük etkisinin olduğu görülmüştür.

Bir yandan yaşamlarını sürdürmeye çalışan Ahıskalılar diğer yandan da hem inançlarını, kültürlerini, örf ve adetlerini yaşatmaya, bir sonraki nesle aktarmaya çalışmış hem de yerleşmiş oldukları bölge halkıyla da iyi ilişkiler içerisinde olmuşlardır.

Ahlaki normlar, Bursa'da yaşayan Ahıskalı Türklerde yazılı olarak değil, sosyal münasebetler içinde veya büyüklerin sözlü anlatımıyla kavratılmış ve kendileri de ahlak prensiplerine titizlik göstererek görgü kurallarını gençlere pratik olarak öğretmişlerdir. Ahlaki davranışları kazandırma konusunda masal, hikâye ve menkıbelerden faydalanılarak sözlü öğretimle ve uygulamalı olarak gençlere verilen ahlak eğitimi, toplumun ahlaki kalıplarının devamlılığını sağlamıştır.

Bursa'da yaşayan Ahıskalı Türklerin giyim tarzında asrımızın getirmiş olduğu olumsuz sonuçlarını görmek mümkündür. Özellikle bu durum genç nesilde rahat bir şekilde göze çarpmaktadır. Şöyle ki, bir zamanlar ecdadımızın giyim tarzına dönüp baktığımızda aradaki uçurumu görmemek mümkün değildir. Genç neslin giyim şekli de bizlere şu mesajı da vermiş olmaktadır ki, şehirleşmeyle beraber, sosyal medyanın da etkisiyle özellikle genç nesilde giyim ve kuşam hızlı bir şekilde değişmekte ve bu nesil kendi geçmişini unutup kendisini farklı bir millete veya farklı olan kültürün bir parçasına benzetmeye çalışmaktadırlar. Bu durum karşısında diyebiliriz ki, şuurlu bir neslin

yetişmesi için evliliklerinden önce bu çocuklara dini eğitimin en güzel bir şekilde verilmesi gerekir. Ne yazık ki, dini eğitimin yetersizliği Bursa'da yaşayan Ahıskalı Türklerin üzerinde, giyim kuşamlarında ve günlük dini yaşantılarında olumsuz etkilere sebebiyet vermektedir. Herkesin aynı durumda olduğunu söylemenin de yanlış olduğunu burada vurgulamak gerekir. Çünkü gerçekten de dini eğitimi çok iyi almış, maneviyatına dikkat eden, dini yaşantıları çok iyi olan Ahıskalı ailelerin de sayısı çoktur. Belkide ilerleyen zamanlarda bu durumun daha da artacağını söylemek mümkündür.

Bursa'da yaşayan Ahıskalı Türklerin mutfak kültüründe bölgeden bölgeye değişik gösterdiğini ifade edebiliriz. Fakat belli yemek kültürlerindeki kalıp aynı olup değişmezdir. Bu durumu burada açıklamak yerine değinmek istediğim hususları burada dile getirmek daha uygun olur. Ahıskalı Türklerin sofrada adabına baktığımız zaman İslam'ın emirlerine, İslam'ın öğretmiş olduğu sofrada adabına uygun bir sofrada adabının olduğunu görmek mümkündür. Sofradayken büyüğü beklemenin, yemekten önce ve sonra ellerin yıkanması, besmeleyle yemeğe başlanması, sağ elle yemeğin yenilmesi, yemeğin sonunda "el-hamdu lillâh" denmesi Bursa'da yaşayan Ahıskalı Türklerde din eğitiminin ne derecede olduğunu da göstermektedir. Sofra adabıyla ilgili verilmiş olan bu dini eğitimin daha ailedeyken verildiğini söylemeden geçmemek gerekir.

Bursa'da yaşayan Ahıskalı Türklerin folklorunda, sözlü ve yazılı edebiyatlarında, dilek ve temennilerinde, günlük sosyal münasebetlerinde İslam dininin izlerine rahatlıkla rastlayabiliriz. Hasta ziyaretlerinde, akraba ziyaretlerinde, iş yerlerinde, evde, dışarıda, bir kişinin günlük uğrayabileceği hemen hemen her yerde dinin izlerini görebilmekteyiz. İki kişinin karşılaşmasındaki selamlaşmanın bile İslam dininin etkisini gösterdiğini söyleyebiliriz. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere Ahıskalı Türklerin dini eğitimi daha aileden, çevreden başlamış olup bu durum okullar, medreseler, Kur'an kursları ve dini eğitimin verildiği diğer kurumlar vasıtasıyla daha da güzelleştirilmiş, üzerine eklemeler yapmış ve zenginleştirmiştir.

Bursa'da yaşayan Ahıskalı Türklerin dini eğitimi daha küçük yaşlardan başladığını görmekteyiz. Çünkü Sovyetlerin baskıcı rejiminde dini yaşantı, dini eğitime olan özlem bir anlamda Bursa'ya göçün başlamasıyla o hasret giderilmiş ve bunun sonucunda da Ahıskalı aileler dini eğitimini çocuklarına daha küçük yaşlarda aldirmaya, vermeye başlamışlardır. Ahıskalı ailelerin kendi çocuklarını hafız olarak yetismelerini istemeleri, bir kısmını da hafızlığa göndermeleri, hafızlığı kazanamayan veya bir şekilde hafızlık eğitimini alamayan çocuklar ise Kur'an kurslarına gönderilerek dini eğitimi tam, iyi bir birey olarak yetiştirilmeye çalışılmaktadır. Ahıskalı ailelerden bir kısmı ise çocuklarını yaz Kur'an kurslarına gönderip oradan da dini eğitimlerini aldirmaya çalışmaktadırlar. Yaşı büyük olsun veya küçük olsun fark etmez, Ahıskalı Türklerin buldukları il merkezi veya ilçede Ramazan aylarında teravih namazlarına katılmaları, Cuma namazlarına gitmeleri ve buralarda çeşitli dini sohbetler, vaaz ve hutbeler vasıtasıyla din eğitimini aldığını görmekteyiz. Ahıskalı Türkler tarafından yoğun ilgi gören Cuma namazları da kendileri için birer dini eğitimin ve bilginin alındığı birer merkez haline gelmiştir.

Diğer toplumlarda olduğu gibi Ahıska Türklerinde de medya iletişim vasıtalarından oldukça yaygın bir şekilde istifade etmektedirler. Sovyetler birliğinin dağılması ile birlikte dini bilgiler medya iletişim vasıtaları ile de verilmeye başlanmış ve her ne kadar güçlü bir tebligat olmasa da radyo, gazete, televizyon, dergi, telefon ve internet gibi araçlarla insanlara dini eğitim verilmiştir. Ramazan ayında düzenlenen programlar milletin büyük bir dikkatini çekmekte ve millet bu ayda en çok dini programlar düzenleyen kanalları izlemektedir. Bu tür iletişim araçları, sosyal medya ve dini içerikli internet siteleri de Ahıskalı Türklerin dini eğitimine katkıda bulunmuştur. Ne yazık ki, son zamanların belki en çok çocukların üzerinde olumsuz etkisi olan akıllı telefonların diğer halklarda olduğu gibi Ahıskalı Türklerde de zararı görülmektedir. Son zamanlarda çocuk, genç veya orta yaşlı Ahıskalı Türklerin akıllı telefon kullanım yüzdesi arttıkça dini eğitim düzeyinin ve ibadet yapma

sıklığının düştüğünü, aile içinde ve çevreye yönelik tutum ve davranışlarda bir olumsuzluğun çoğaldığını da görmek mümkündür.

Bursa'da yaşayan Ahıskalı Türklerin ahlaki yapısına da değinmek gerekir. Ahıskalı Türkler 70 sene Sovyetlerin esaretinde kalmalarına, bu süreçte, dinlerini ve kültürlerini gizli ve saklı yaşamalarına, çeşitli sürgün ve göçlere maruz kalmalarına rağmen Türk-İslam ahlakından asla vaz geçmemişlerdir. Yerleşmiş oldukları Bursa'da da bölge halkıyla iyi ilişkiler içinde olmuşlar ve İslam ahlakını uygun bir şekilde hayatlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Başkasının malına, namusuna göz dikme, dilencilik yapma, faiz, kumar ve benzeri İslam'ın yasaklamış olduğu tutum ve davranışlardan uzak duran Ahıskalı Türklerin bölge halkı gözünde de itibar kazanmıştır. Buradan da çıkarabiliriz ki, Bursa'da yaşayan Ahıskalı Türkler almış oldukları dini eğitim, terbiye ve güzel ahlak sonucunda İslam'ın belirlemiş olduğu helaller ve haramlara, İslam'ın çizmiş olduğu ahlaki ilkelere bağlı kalmakta ve bu bağlılığa riayet etmektedirler.

Bursa'da yaşayan Ahıskalı Türklerin dini inançları İslam'ın temel inanç sistemiyle örtüştüğünü görmekteyiz. İmanın altı şartı diye tabir edilen bu inanç sistemi Ahıskalı Türklerde de birebir kabul edilmiş ve buna göre şekillenmiştir. Fakat İslam'ın öğretmiş olduğu temel iman esasları dışında halk arasında yaygın olan hurafe ve batıl inançların da yer aldığını görmek mümkündür. Verilen dini eğitim faaliyetleri ve dini tebligat ile bu batıl inanç ve hurafelerden zamanla vaz geçildiğini söyleyebiliriz. Burada İslam'ın iman esaslarının, batıl inanç ve hurafelerin Ahıskalı Türklerin günlük ve dini yaşantılarındaki yansımalarını veya örneklerini yeniden saymanın doğru olmadığını düşünüyorum. Çünkü bu konulara daha önceden de değinilmiştir.

Dünyanın hangi ülkesinde yaşarlarsa yaşasınlar Ahıskalı Türkler ibadetlerine önem vermektedirler. Bursa'da yaşayan Ahıskalı Türkler ise bu hususta daha hassas olduğunu ifade edebiliriz. Günlük beş vakit namaz kılma durumunu gözlemlediğimizde daha çok orta yaş ve üzerinde bu sıklığın arttığı görebiliriz. Fakat oruç tutma ibadeti daha ilkokul çağlarına kadar düşmekte,

büyük mazeretleri olmadığı müddetçe hemen herkesin Ramazan ayında oruçlarını tuttuklarını söylemek mümkündür. Zekât ibadetinin yerine getirilmesi bazı şartların yerine gelmesiyle gerçekleştiği için zekât ibadetinin yerine getirilme durumu da farklılıklar gösterebilmektedir. Genel olarak Bursa'da yaşayan Ahıskalı Türkleri zekât ibadetine yönelik olumlu tutum ve davranış içinde oldukları gözlemlenmiştir. Hac ibadetine yönelik olarak da Bursa'da yaşayan Ahıskalı Türklerin olumlu tutum, tavır ve davranışlar sergilediğini, fakat maddi imkânların kısıtlı olma sebebiyle hac ibadetini yerine getirenlerin sayısının az olduğu da gözlemlenmiştir.

Nihayetinde Bursa'da yaşayan Ahıskalı Türklerin günlük yaşantılarında dinin her zaman ön planda olduğunu, dinin Ahıskalı Türklerin edebiyat, sanat, kültür, gelenek, örf ve adetlerinde önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda dini eğitim de Bursa'da yaşayan Ahıskalı Türkler tarafından önemli bir yer işgal etmiş, ilk fırsatta dini eğitimin alınması için çaba sarf etmişlerdir.

Bu çalışmamıza bağlı olarak Türkiye dışındaki coğrafyalarda yaşayan Ahıska Türklerinin dini, sosyal ve kültürel yönlerine ait betimsel ve akademik çalışmaların mukayeseli olarak yapılması bir öneri olarak düşünülebilir.

KAYNAKÇA

AGARA, İbrahim, “*Ahıska Türkleri Soykırımının 65. Yıldönümü*”, Bizim Ahıska, Yıl 6, Sayı 16, Ankara 2009.

_____, *Ahıska Türkleri; İnsanlık Dramı*, Karaca Matbaası, İzmir 2004.

AHISKA TÜRK DERNEKLERİ FEDERASYONU, *Ahıska Türklerinin Tarihi*, I. Uluslararası Ahıska Türkleri Kurultayı, Bakı 2004

AKALIN, Haluk Şükrü, *Türkçe Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Baskı, Ankara 2011.

AKSEKİ Hamdi, A, *İslam Dini İtikat, İbadet, Ahlak*, Nur Yayınları, 33. Baskı, Ankara 1989.

ATAY İbrahim, **Eken** İbrahim v. dğr, *Seçme Hadisler*, DİB Yayınları, Ankara 1996.

AVŞAR, **Zakir**-Zafer Tunçalp, *Sürgünde 50. Yıl Ahıska Türkleri*, 1. Baskı, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:73, TBMM Basımevi Müdürlüğü, Ankara 1995.

AYDINGÜN, Ayşegül; **AYDINGÜN**, İsmail, *Ahıska Türkleri; Ulusötesi Bir Topluluk-Ulusötesi Aileler*, 1. Baskı, İnceleme Araştırma Dizisi, Ankara 2014.

AYHAN, Halis, *Eğitim Bilimine Giriş*, Şule Yayınları, İstanbul 1995.

AYN ALİ Efendi, *Kavanin-i Al-i Osman*, Tasvir-i Efkâr Gazetehanesi, İstanbul 1609.

AZİZOVA Nergiz, *Etnik Kültür Ahıska*, Ahıska Türkleri Eğitim Kültür ve Sosyal Dayanışma Derneği Yayımı, İstanbul 2001.

BADALOV, Çingiz, *Bütün Yönleriyle Ahıska Türkleri*, Çimkent 2004.

BAYRAKLI, Bayraktar, *İslam'da Eğitim*, İstanbul 1983.

BAYRAKTAR, Rasim, *Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği*, Yasayan Kitaplar, İstanbul 2000.

BEYGU, Abdürrahim Şerif, *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, 1. Baskı, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936.

Bİ, Mahmut, *Kafkas Tarihi*, c. I, İstanbul, 2007.

BUNTÜRK, Seyfeddin, *Rus Türk Mücadelesi'nde Ahıska Türkleri*, 1. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2007

BÜNYADOV, Ziya, *Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör*, çev, Sebahattin Şimşir, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004

CAN Beyza, Kahriman Hilal Gökçe, *Ahıska Türklerinde Düğün Meresimi*, Bizim Ahıska Dergisi, Ankara 2014.

CANAN, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, Akçağ Yayınevi, c. V, İstanbul 1993.

ÇAKMAK, Fevzi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005.

ÇANGA, Mahmut, *Kur'an-ı Kerim Lügati, İlavelerle Mu'cemü'l-Müfehres*, Timaş Yayınları, İstanbul 2004.

ÇEKİN, Abdulkadir, Dindarlık Boyutları ve Din Eğitimi; İlk ve Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programları Çerçevesinde Bir Analiz, *International Journal of Social Science* 4, 2013. (08. 10. 2013).

ÇINAR, İkrâm, *Atabek Yurdu: Jeokültürel Yaklaşım*, 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2015

DADAYEV, Azad, "73 Yıl Önce Giden Tren Hâlâ Dönmedi", **Türkiye Postası Gazetesi**, Kasım 2017, s. 5.

_____, “Eski Çağlardan Günümüze Kronolojik Ahıska Tarihi”, http://www.ajansahiska.com/makale/eski-caglardan-gunumuze-kronolojik-ahiska-tarihi_m32.html, Erişim Tarihi (04.09.2019).

_____, “Osmanlı Devleti-Çarlık Rusya Sınırında ve Sovyetlerin Sürgün Politikasında Ahıskalı Türkler”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2013).

DEDEOĞLU, Azad, “Ahıska Bölgesinde Kıpçakların Tarihi (XI-XVI. Yüzyıllar Arası)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, 2018).

_____, “Bir Şiirin/Beytin Teşrihi/Anatomisi: Ahıska, Gül İdi Gitti...”, <http://www.ajansahiska.com/makale/bir-siirin-beyt-tesrhi-anatomisi-ahiska-gul-idi-gitti-m79.html>, Erişim Tarihi (29 Mayıs 2019).

_____, “İstanbul’dan İstanbul Kilidi’ne Yolculuk-1”, <http://www.ajansahiska.com/makale/istanbuldan-istanbul-kilidine-yolculuk-1-m64.html>, Erişim Tarihi (06 Eylül 2019).

DEFTER-İ CABÂ-I EYALET-İ ÇILDIR: 1694-1732, Yayımlayan: Tsısana Abuladze, Miheil Svanidze, Metsniereba Yayınları, Tiflis 1979, s. 212.

DEMİRBAŞ, Ayşe Tül, “Ahıska Türklerinde Göç ve Müzikal Deneyimlerin Etkileşimi: Bursa Örneği”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE, 2015).

DERVİSHEVA, Fatima, *Ahıska Türkleri (Sözlü Kültür Bağlamında)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.

DUALI, Şir Muhammed, “Ahıska’yı Tanıyor Musunuz?”, Ahıska Dergisi, Sayı 10, Ocak 2009, s. 10.

DURMUŞ, İlhami, *İskitler (Sakalar)*, Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993.

ECE, K. Hüseyin, *İslam'ın Temel Kavramları*, 2. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul 2006.

ENGİN Muharrem, **Öztuna** Yılmaz vb., *Hayat Büyük Türk Sözlüğü*, Hayat Yayınları İstanbul 1970.

ERGİN Muharrem, **Öztuna** Yılmaz, *Hayat Büyük Türk Sözlüğü*, Hayat Yayınları, İstanbul 1970.

ERKAL, E. Mustafa, *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, Der Yayınları, Baskı. 9, İstanbul 1998.

EROL, Mehmet Seyfettin, “*Avrasya jeopolitiğinde Orta Asya ve 11 Eylül*”, Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği, hzl. E. Efegil, E. H. Kılıçbeyli, P. Akçalı. Gündoğan Yayınları, İstanbul 2004.

ERTEN, Hayri, *Diasporada Dini Yaşamak; Azerbaycan Ahıska Türkleri Örneği*, 1. Baskı, Palet Yayınları, Konya 2014.

ESEN, Ahmet Şükrü, *Anadolu Destanları*, Yayına hazırlayan: Pertev Naili Boratav, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991, s. 93.

GÖKBEL, Ahmet, *Kıpçak Türkleri*, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.

GÜNAY, Nejla, “*Osmanlı'nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu'ya Göç ve İskânı*,” Bilig Dergisi, Sayı 65, Bahar: 2012, 121-140.

HACILI, **Asif** -Aydın Poladoğlu, *Axisqa Türkleri Veten Bilgisi*, İstanbul, 2009.

_____, *Ahıska Türk Folkloru*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı (AKMB) Yayınları, Ankara 2001.

_____, *Axisqa Türk Folkloru*, Bakı 2008.

_____, *Geribem Bu Vetende: Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyyeti*, 1. Baskı, Gençlik Yayınları, Bakü 1992.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, 4. Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.

HEYET, *Qardaş Kömeyi*, İpek Yolu Neşriyatı, Bakı 2012.

HEZARFEN Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman*, hzl. Sevim İlgürel, Ankara 1998.

İŞİCİK, Yusuf, “*Kur'an Meali*”, Konya İlahiyat Derneği Yayınları, Baskı. 2, Konya 2010.

İSFAHANÎ, Ebu'l-Kasım Huseyn bin Muhammed bin Mufaddal er-Rağib, *el-Müfredat fi Garibi'l Kur'an, Kur'an Istılahları Sözlüğü*, (çev. Güneş, Abdalbaki ve diğerleri), Çıra Yayınları, İstanbul 2006.

İZZETOĞLU, Murtaza Ahıskalı, *Ahıska Tarihi ve Bazı Hatıralar*, İhlâs Matbaacılık, İstanbul, 1997.

KALKAN, Mustafa, “*Ahıska Türklerinin Menşei ve Tarihi Gelişimi Seyirleri*”, Bilig Dergisi, Sayı 7, Güz 1998, Ankara 1998.

KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, c. I, Ankara, 1990.

KARAMANLI, Hüsamettin, “*Gürcistan*”, DİA, İstanbul 1996, XIV, 311-312.

KAYABALI, İsmail -Cem Arslanoğlu, “*Kuzey Doğu Anadolu İlçelerimizin Adları ve Anlamları*”, Türk Kültürü, Yıl XI, Sayı 126, Ankara 1973, ss. 8-9.

KAZICI Ziya, Ayhan Halis, “*Talim ve Terbiye*” DİA, XXXIX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, “*Ahıska Bölgesi ve Türklük*”, Türk Kültürü, Yıl VIII, Sayı 87, Ankara 1970, ss. 35-38.

_____, *Osmanlıların Kafkas-Elleri’ni Fethi (1451-1590)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

_____, “*Ne ‘Mesket’ Ne ‘Misket’; Ahıska Türkleridir*”, Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Sayı 268, Yıl 38, Ankara 1989, ss. 17-21.

_____, *1855 Kars Zaferi*, 1. Baskı, Isıl Matb, İstanbul 1955

_____, *Kars Tarihi I*, 1. Baskı, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.

_____, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları’nda Kıpçaklar*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

KİTÂB-I DEDEM KORKUD ALÂ LİSÂN-I TÂİFE-İ OĞUZÂN, Sächsische Landesbibliothek Staats Und Universitätsbibliothek Dresden, Ea., 86, No; 46.

KUKULOV, Tahircan, *Ahıska Türklerinin Tarihine Bir Nazar*, 1. Baskı, İTK Matbaası, Bakı 1999.

KUZUK, Bayram, “*Ahıska Türklerinin Kullanılması*”, Ahıska Dergisi, Sayı 10, Ocak 2009, ss. 12-13.

MEMİŞ, Ekrem, *Eski Çağda Türkler*, 2. Baskı, Konya, Çizgi Kitabevi, 2005.

MAMAŞLI, M. Kuzu, “*Ahıska Üzerine Halk Deyişmelerimiz’den*,” Kars İli Özel Sayı: Çıldır, Ardahan, Hanak, Posof, Kars Turizm ve Tanıtma Derneği Yayınları, Ankara 1966, s. 47.

NİYAZOV, Ahmed, “*Ahıska Ahmediye Kütüphanesi*”, Medeniyet Sanat Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, Aralık 2016, İstanbul 2016, 27-46.

OKUMUŞLAR, Muhittin -Genç Fatih, *Din Eğitimi'nin Bilimselleşmesi/Neliği*, Din Eğitimi El Kitabı, 2. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara 2013.

ÖNAL, Ülkü, *Ardanuç-Ahıska Masalları ve Halk Hikâyeleri*, Kalkan Matbaası, Ankara, 2004.

ÖZDER, Mustafa Adil, *Tarihte Çıldır Atabeğleri ve Torunları*, 1. Baskı, y.y., Erzurum 1971.

PİRİYEVA, Sevil, *Ahıska Türkleri Azerbaycan'da*, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bakü, 2005.

_____, *Ahıska Türkleri Azerbaycan'da*, y.y, Bakü 2005.

RAGİBOVA İlmira, *Kırgızistan'da Yaşayan Ahıska Türklerin Folkloru*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2008.

SEFEROV, Rahman, “*Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler*”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 24.

SEVEROV, Rehman, Akış, Ayhan, *Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış*, *Türkiye Araştırmaları Dergisi- Dergi No: 393*.

SHEEHY, Ann and Bohdan Nahaylo, “*Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians*,” *Minority Rights Group Report No: 6*, London 1980, ss. 24-27.

SİDOROV, D, İ, “*Elm ve Din*”, (çev. B. A. Hüseyinov), *Medeni Maarif Komitesinin Matbaası*, Bakı 1952.

ŞAKİROV, Rüstem, *Tarihte Ahıska Türkleri 'Garibim Gurbetlerde*, Marmara Üniversitesi, Güzel sanatlar Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Sanatta Yeterlilik Tezi), İstanbul, 2002.

TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, *Din Sosyolojisi*, Ankara Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1967.

TAŞ, Kemaleddin, *Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri*, Ankara 2005.

TAŞDEMİR, Tekin, *Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalılar*, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.

TAŞDEMİR, Tekin, *Türkiye'nin Kafkasya Jeopolitiğinde Ahıska ve Sürgün Halkı*, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze 2004.

TEZCAN, Mahmut, *Sosyolojiye Giriş*, Baskı 4, Ankara 1995.

TOGAN, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 3. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

_____, *"Hazarlar"*, İA, İstanbul 1987, V/1, 397-408.

TOSİK DİNÇ, Fadime, *"Ahıska Türkleri (1800-1921)"*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, 2015).

TOSUN, Cemal, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 7. Baskı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2002.

TÜMER, Günay, *"Din" DİA*, IX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Türkçe Sözlük, TDK, 9. Baskı, Ankara, 1998, c.1.

UÇAR, Fuat, *Geçmiş-Günümüz ve Geleceğin Türk Dünyası*, IQ Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2009.

VEYSELOĞLU, Ali Paşa, *Ahıska Türkleri'nin Daranı*, Ocak Yayınları, Ankara 1999, s. 1.

YAZICI, Hasan, *Delil ve Kaynaklarıyla İslam Dini*, Konya 2013.

YILMAZ Ali, **Mustafa** Rüstem, *1992 Sonrası Türkiye'ye Göç Eden Ahıska Türklerinin Göç, İskân ve Uyum Sorunlarına İlişkin Bir Araştırma, Bursa Örneği*, STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN, c. 4, sy. 6, 2014.

YUNUSOV, Arif, “*Ahıska (Mesket) Türkleri: İki Kere Sürgün Edilen Halk*”, Türkler Ansiklopedisi, çev., Ekin Keskin, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XVIII, 879.

_____, “*Ahıska (Mesket) Türkleri: İki Kere Sürgün Edilen Halk*”, Türkler Ansiklopedisi, çev., Ekin Keskin, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XVIII, 877-885.

YÜZBEY, İrade, *Ahıskalı Türkler ve Kültürleri*, Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları, Ankara 2008.

ZAYDİYEV, Tefvik, *Ahıska Türkleri'nin Örf ve Adetleri*, İstanbul 2001.

ZEYREK, Yunus, “*Tarihin Okunmamış Sayfası: Ahıska*”, Uluslararası Hukuk ve Tarih Dergisi, Terazi Yayınları, Sayı 5-6, Yıl 2008.

_____, *Ahıska Araştırmaları*, Kozan Ofset Matbaacılık, Ankara, 2006.

_____, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, 1. Baskı, Pozitif Matbaacılık, Ankara 2001.

ÖZGEÇMİŞ

Cihangir SÜLEYMAN;

1983 yılında Azerbaycan'ın Sımada ilinde doğdu. 2001'de Liseyi bitirdi. 2013'te Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2019'de ise Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı'nda yüksek lisansını tamamladı.

İrtibat: cihangir-83@hotmail.com